ÇEVİRİBİLİM ÇALIŞMALARI

Editör
Doç. Dr. Sadık HACI

BİDGE Yayınları

BİDGE Yayınları

Çeviribilim Çalışmaları

Editör: Doç. Dr. Sadık HACI

ISBN: 978-625-5057-40-2

1. Baskı
Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL
Yayınlama Tarihi: 2026-10-25
BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374
Yayın hakları © BİDGE Yayınları
www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com
Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.
Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

İÇİNDEKİLER

TEKNİK METİN YERELLEŞTİRMESİNDE ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİ: YAPAY ZEKÂ, LQA MODELİ VE İNSAN KARŞILAŞTIRMASI 1

İNÖNÜ KORKMAZ, BİLGE AKGÜN

BAKIŞIN FRANKFURT'A DÖNÜŞÜ: ÇEVİRMEN-YAYINCI BEATRİX CANER'İN FRANKFURTER REİSEBERİCHT ÇEVİRİSİNİN ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİYLE İNCELENMESİ 42

ALİZE CAN RENÇBERLER

IRVIN D. YALOM'UN “WHEN NIETZSCHE WEPT” ESERİ ÖRNEKLEMİNDE YAZINSAL ÇEVİRİDE DİPNOTLARIN İNCELENMESİ 64

DERYA YILMAZ

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA SÖZLÜ ÇEVİRİ: BİLİŞSEL YÜK, KARAR VERME SÜREÇLERİ VE SÖZLÜ ÇEVİRMEN EYLEYİCİLİĞİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI 90

ALİ NAİL BEYCE

KUR’ÂN MEÂLLERİNDE İSTİHZA İŞLEVİNİN PRAGMATİK DÜZEYDE AKTARIMI SÂFFÂT SÛRESİNİN 91. VE 92. ÂYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 120

SEVSEN ABUHANNOUD BÜYÜK

Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar Rusya’da Edebi Çeviri Faaliyetlerine Kısa Bir Bakış 146

LEYLA ŞENER

BÖLÜM 1

TEKNİK METİN YERELLEŞTİRMESİNDE ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİ: YAPAY ZEKÂ, LQA MODELİ VE İNSAN KARŞILAŞTIRMASI*

[1]İNÖNÜ KORKMAZ, [2]BİLGE AKGÜN

Giriş

Çevirinin uzunca bir süredir farklı dil toplulukları arasındaki dilsel ve kültürel boşlukları doldurmaya yönelik köprü görevinin dijital çağ olarak adlandırabileceğimiz günümüz dünyasında giderek farklı bir yapıya dönüştüğüne tanıklık etmekteyiz. Makine çevirisi, çevirinin otomatikleştirilmesi, çeviri sürecine bilgisayarların, internet tabanlı yazılımların ve nihayet günümüzde yapay zekanın da katılmasıyla klasik anlamda çevirinin ne denli farklılaştığını görmek hiç de zor olmayacaktır. Giderek bilgisayarlara olan

---

* Bu çalışma 20-21 Kasım 2025 tarihinde Manisa Celal Bayar Üniversitesinde düzenlenen II. Ulusal Çeviri Teknolojileri Kongresinde sözlü olarak sunulan "Koller'in Çeviri Eleştirisine Yönelik Yaklaşımı Doğrultusunda Teknik Bir Metnin Yerelleştirilmesinin LQA Yapay Zekâ Aracı ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi" başlıklı bildiriden genişletilerek oluşturulmuştur.

[1] Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. ORCID ID: 0000-0001-5601-1997

[2] Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Programı Yüksek Lisans Öğrencisi. ORCID ID: 0009-0009-9509-8015

bağımlılığımızın artması gündelik işlerimizin yanı sıra profesyonel uğraşlarımızı da değişen bu ortama uyum sağlayacak biçimde dönüştürmemizi gerektirmektedir. Özellikle uluslararası ticaret söz konusu olduğunda üreticilerin piyasaya sürdükleri ürün ve hizmetleri farklı uluslardan tüketicilere ulaştırabilmek adına hem çeviri hem de web sayfaları ile dijital içeriklerin farklı dil toplulukları için uyarlanması olarak tanımlanabilen yerelleştirme sürecine olan ihtiyaçları giderek artmaktadır.

Yerelleştirme

Günümüzde çoğunlukla web sayfası, video oyunları ve benzeri ürünlerin içeriklerinin ya da yazılımların belirli bir dil topluluğu ya da kültür için yerli kılınması anlamıyla daha çok karşımıza çıkan yerelleştirme olgusu esas olarak on sekizinci yüzyılda sanayi çevrelerinde ortaya çıkmış ve özünde şimdiki kullanımından pek de uzak olmayan bir anlamı içinde barındıracak şekilde kullanılmıştır (Cadieux & Esselink, 2004). Söz konusu dönemde uluslararası ticaret ile uğraşan üreticilerin ürettikleri ticari malları uluslararası pazarda yeni tüketicilere ulaşmak hedefiyle farklı kültür ve dil gruplarına onların gereksinimlerini karşılayacak ve onların ilgisini çekebilecek biçimde pazarlamaya girişmeleri yerelleştirme sürecinin başlangıcına işaret ettiği düşünülebilir. Bu bağlamda yerli üreticiler için hedef kitle yalnızca kendi topraklarında ürünlere ihtiyaç duyan 'yerli' (İngilizcesi *domestic*) kullanıcı ile sınırlı kalmamış ve İngilizce karşılığı 'locale' olan ve yeni bir 'erek yöre[3]' olarak adlandırılabilen bir kullanıcı profili ile birleşmiştir.

[3] Burada İngilizce 'locale' sözcüğü için Türkçe alan yazınında belirgin bir terim karşılığı bulunmadığından araştırmacıların bilinçli bir biçimde önerisi olan 'erek yöre' kullanılmıştır. Zira söz konusu kavram yerelleştirilmesi gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilecek olan içeriğin

Kavramı daha belirgin kılmak adına yerelleştirmenin uygulamada kullanımına yönelik başlıca çalışmalardan birine imza atmış olan Esselink'in şu tanımına başvurmak gerekebilir – 'yerelleştirme süreci herhangi bir ürünün satılması ya da kullanılması hedeflenen *erek yöre* için dilsel ve kültürel olarak uygun hale getirilmesi olarak yorumlanabilir' (a.g.e., 2000, s.3). Bu bağlamda sürecin içine dil ve kültür aktarımı gibi olgular dahil olmaktadır. Ne var ki bazı araştırmacılar, Odacıoğlu'nun da eleştirdiği üzere, 'yerelleştirme endüstrisi' adıyla anılan yeni bir endüstrinin ortaya çıktığı ve bu durumun çeviribilim disiplini ile doğrudan ilintili olamayacağına dair bir tartışma konusuna neden olduğunu da düşünmektedirler (2017; 67). Bunun tam aksine, Odacıoğlu yerelleştirme endüstrisinin özünde çeviri eyleminin bulunduğunu ileri sürmektedir. Benzer biçimde yerelleştirme endüstrisinin önde gelenlerinin yerelleştirmeyi tanımlarken 'bilgisayar üzerinde bilgisayar için gerçekleştirilen çeviri' tanımına yer verdikleri belirtilmektedir (Dunne, 2006, s.1). Elbette bilgisayar ile kastedilen bundan yirmi yıl önce kullanımda olan ve günümüz teknolojileri ile kıyaslandığında görece hantal sayılabilecek bir teknoloji kastedilmemektedir. Mevcut bağlamda telefon, tablet, akıllı teknoloji ürünleri ve daha pek çok ürünün de dahil olduğu bir yelpaze içinde yerelleştirme ve çeviri süreçleri farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde gündelik alışverişlerimize yön veren popüler alışveriş siteleri bile bu süreçten payını almaktadır (Korkmaz, 2026). Korkmaz'ın çalışmasında da altı çizildiği üzere çeviri ve yerelleştirmeyi birbirinden ayırmak yerine iki kavramı bir ikili terim olarak görmek durumun biraz daha netleşmesine yardımcı olabilir

kullanılabilecek hale dönüştürüleceği hedef kültür ya da dil topluluğunu işaret etmektedir. Bu bağlamda İngilizce 'locale' için birebir karşılık gelebilecek olan 'yöre' sözcüğünün başına 'erek' ulanması uygun görülmüştür.

(a.g.e. s.121). Dahası çeviribilim alanyazınında da yerelleştirme ve çeviri kavramlarının sıklıkla bir arada kullanıldıklarına şahit olmaktayız.

Yukarıda anlatılanlara paralel olarak yerelleştirme kavramı ile çeviriyi ayrılmaz bir bütün olarak görüp sürecin tamamına daha geniş bir perspektif ile bakarak metinlerin kültürlerarası uyarlanması (Pym, 2005, s. 17), içeriğin erek kullanıcı için uygun hale getirilmesi (Öner, 2006, 33-35) ve yine içeriğin dijital ortamda erek yöre (*locale*) için uygun hale getirilmesi (Yazıcı, 2007, s.125) olarak yorumlayan araştırmacılar da bulunmaktadır.

Bunların dışında yerelleştirmenin daha çok bilişim teknolojileri ile ilişkilendirildiği tanımlamalar da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Berk (2005, s.164) yerelleştirme kavramını yazılım ürünleri ile internet sitelerinin bir başka dil, kültür ve hukuki ortamda kullanılmak üzere uyarlanması biçiminde tanımlamaktadır. Bu durumda da yazılım ve internet sitelerinin içeriklerinde bulunan metinsel ögelerin çevirileri söz konusu olacağına tanımlamada bulunan "dil" ve "kültür" kavramları işaret etmektedir. Benzer biçimde 1990 yılında kurulan ve yerelleştirme sürecinin standartlaştırılmasında öncü sayılan LISA[4] tarafından sunulan tanımlamada dilsel içerik ve kültürel ögelerin de dahil edildiğini görmekteyiz. LISA'nın tanımlamasında (2003, s.13) ayrıca dilsel olmayan yazılım kodları, yerel tarih ve takvim ayarları, ölçü ve para birimleri gibi unsurlara da yer verilmiş olması da yerelleştirmeyi salt metin ögelerinin dışına taşabilen bir süreç olarak görmemize yardımcı olmaktadır. Bu durumda yerelleştirme sürecine yardımcı olmak üzere bilgisayar destekli çeviri araçlarının kullanımı da söz konusu olacaktır.

[4] LISA: Localization Industry Standards Association.

Çeviri teknolojileri ile yerelleştirme kavramının incelendiği bir başka araştırmada Yıldırım, yeni çeviri teknolojilerinin gelişmesinin ve yerelleştirme endüstrisinde buna paralel olarak ortaya çıkan gelişimlerin endüstrinin de dışına taşarak çeviri eğitimi alanına da nüfuz ettiği gözlemlenmektedir (Yıldırım, 2020, s.31-32). Bu doğrultuda hem teorik hem de pratik anlamda yerelleştirme kavramı çeviri eğitimi müfredatlarında kendine yer bulmaya başlamıştır. Böylece artık yerelleştirme ile çeviri kavramlarının pratik uygulamalarda olduğu kadar teorik çalışmalar ve eğitime yönelik girişimlerde de bir araya gelmekte olduğuna tanıklık etmekteyiz. Dahası son yıllarda yapay zekânın gündelik hayatın pek çok alanına girmesi çeviri ve yerelleştirme süreçlerine yardımcı olan araçların da bu doğrultuda kaçınılmaz olarak evrilmesi sonucunu doğurmuştur.

Yapay Zekâ

Yirminci yüzyılın ortalarında Birleşik Devletlerin New Hampshire Eyaletindeki bir araştırma üniversitesinin yaz dönemi araştırma projesi için bir araya gelen araştırmacıların sunduğu bir öneri yapay zekâ kavramının ilk kez kullanıldığı kaynak olarak görülmektedir (McCarthy ve ark.1955, s.2). Yapay Zekâ kavramının bağımsız bir araştırma disiplini olarak kabul edilmesine katkıda bulunmuş olan bu girişime katılan araştırmacıların üzerinde hem fikir oldukları öneri temel olarak öğrenmenin herhangi bir boyutunun ya da zekânın herhangi bir özelliğinin bir makine tarafından taklit edilebilecek ölçüde kesin bir biçimde tanımlanabileceği çıkarımına dayanıyordu. Araştırmacıların başlıca amacı bu doğrultuda makinelerin nasıl dil kullanmak, soyutlamalar ve kavramlar oluşturmak, şimdilik insanlara özgü görünen türdeki problemleri çözmek ve kendilerini geliştirmek gibi eylemleri yerine getirebilecek düzeyde geliştirileceğine dair

bir girişimde bulunmaktı. Bu girişim sayesinde otomatik bilgisayarlar üretme ve bir bilgisayarın bir dili kullanabilecek biçimde nasıl programlanabileceği gibi belli başlı sorunların üstesinden gelinebileceği düşünülüyordu.

Girişimin ellinci yıl dönümü vesilesiyle düzenlenen bir etkinlikte bir araya gelen yapay zekâ araştırmacılarından Daniela Rus artık yapay zekâ ile işletilen robotların evlerimizi temizlediği, okyanusların derinliklerini araştırdıkları, Mars yüzeyinde gezindiklerini dile getirmekte ve gelecekte tıpkı günümüzde herkesin sahip olabildiği kişisel bilgisayarlar gibi insanların artık kişisel robotlarına sahip olabileceği ön görüsünde bulunmaktaydı (akt. Moor, 2006, s. 88). Yapay zekanın günümüzde eriştiği nokta dikkate alındığında böyle bir öngörünün ne denli haklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan doğrudan yapay zekâ olarak bir tanımlama yapmış olmasa da matematikçi ve bir şifre kırıcı olan Turing ‘makine zekâsı’ kavramından bahsetmiş ve asıl dikkat edilmesi gereken şeyin mekanizmanın kendisinden çok makinede zekanın nasıl tezahür edildiği olduğunu ileri sürmüştür. Hesaplama makineleri ve zekâ üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında zekanın doğasına dair uzun zamandır süregelen felsefi tartışmaları bir yana bırakıp ‘taklit oyunu’ fikrini ortaya atmıştır (1950). Bu oyun sayesinde Turing bir makinenin bir insanınkinden ayırt edilemeyecek kadar yetkin bir biçimde çalışması halinde makinede zekanın varlığının ispat edilebileceğini belirtmekteydi. Günümüzde Turing testi olarak bilinen bu test aracılığı ile herhangi bir yapay sistemin ne denli zeki olduğu ölçülebilmektedir.

Yapay zekanın erken dönem uygulamalarına baktığımızda yerine getirilmesi beklenen işlevlere yönelik kesin sonuçlar üretmeye yönelik adımlardan oluşan klasik algoritmalar dizisinin varlığından bahsedilmektedir (Kissinger

ve ark. 2022, s.59). Ancak özellikle 1990'lı yıllara gelindiğinde insan zihninden süzülmüş içgörüleri makinelere kodlamaya çalışmanın yerine öğrenme sürecinin kendisinin makinelere devredilmesini amaçlayan makine öğrenmesi yaklaşımı ortaya çıktı (a.g.e. s.60). Bu yaklaşımda insanlar tarafından ham verilerden özellikler manuel olarak seçilip çekilirken günümüze gelindiğinde derin öğrenme (DeepL) olarak da anılan yaklaşıma geçilmiş böylece insan müdahalesi minimum düzeye indirgenebilmiştir.

Bu yeni yaklaşımla birlikte yapay zekâ veriler içindeki ilişkileri tanımlayan pasif bir konumdan sıyrılmış ve kontrollü bir ortamda kendi eylemlerine verilen tepkileri gözlemleyen ve ileride kullanılmak üzere kaydeden bir 'ajan' konumuna yükselmiştir. Burada önemli bir yapay zekanın ürettiği eylemlere geri bildirimin gerekli olmasıdır. Bu yaklaşımın temelinde de denetimli öğrenme, denetimsiz öğrenme ve pekiştirmeli öğrenme gibi üç farklı öğrenme modelinin varlığından bahsedilmektedir (Kissinger ve ark. 2022, s.65). Bu durum artık yapay zekanın kullanıcılar ile etkileşime girerek daha fazla veriyi işlemesi ve geri bildirimler yoluyla daha geniş bir kullanım alanına sahip olmasının önünü açmıştır.

Yapay zekanın uygulama alanlarına baktığımızda geniş bir yelpazeye sahip olduğuna tanıklık etmekteyiz. Kullanıcılarına harcama yönetiminde yardımcı olan Fyle, ilk başlarda matematik dersleri için kullanılan şimdilerde ise orta öğretimdeki pek çok dersin ödevleri konusunda öğrencilere yardımcı olan Socratic, yabancı dil öğrenenlere destek olması için tasarlanan ELSA Speak, pek çok dijital platformda karşımıza çıkan Amazon Alexa, Google arama motoru tarafından geliştirilen Google Assistant, Chat GPT, Siri ve

Gemini gibi modeller hemen yanı başımızda karşımıza çıkan yapay zeka uygulamalarına örnek olarak sunulabilir.

Çeviri söz konusu olduğunda durum aslında diğer uygulamalardan çok da farklı değilmiş gibi görünmektedir. Çeviri sürecinin otomatikleştirilmesine yönelik çabaların yirminci yüzyılın ortalarında başladığını ve günümüze dek yolculuğunda kural tabanlı, örnek tabanlı, istatistiksel makine çevirisi, nöral makine çevirisi gibi yaklaşımlarla ilerlediğini görmekteyiz (Korkmaz, 2019a; 7-20). Son yıllarda yapay zekanın da bu sürece dahil olmasıyla artık Gemini, ChatGPT, DeepL ve benzeri gibi pek çok yapay zekâ modeli çeviri hizmetlerini yerine getirebilmektedir. Bunun yanı sıra çeviribilim alanyazının da yapay zekâ kavramına sıkça yer verdiğine tanıklık etmekteyiz. Çoğunlukla yapay zekâ tabanlı çeşitli çeviri uygulamaları aracılığıyla gerçekleştirilmiş çevirilerin niteliklerine yönelik araştırma çalışmaları hem yapay zeka ile üretilen çevirileri nesnel olarak değerlendirmemize hem de olası sorunların giderilmesine yönelik çözüm üretmemize katkı sağlayabilir.

Hem yazılı hem de sözlü çeviri için yapay zekanın kullanımına dair bir rehber niteliğindeki çalışmalarında Peeters ve arkadaşları yapay zekâ ile profesyonel bağlamda çeviri arasındaki bağı detaylı bir biçimde ele almaktadırlar (2025). Araştırmacılar ayrıca yapay zekanın profesyonel bağlamda çeviri uygulamalarına nasıl uyarlandığı, ortaya çıkabilecek olası etik ve hukuki sorunlar, çeviri eğitiminde yapay zekanın nasıl ele alındığı gibi konulara da değinmektedirler.

Benzer biçimde Çetiner'in (2023; s. 87) üretici yapay zekâ sistemlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte insan çevirmenin benlik kavramı ve profesyonel rolü üzerine odaklanan çalışmasında da belirttiği gibi insan çevirmenin eyleyici olarak

rolü sorgulanır hale gelmiştir. Bu durum yapay zekaya sistemlerine dayanan çeviri uygulamasını da diğer çeviri uygulamalarından ayırma ihtiyacını ortaya koyabilir. Bu doğrultuda günümüze dek otomatik çeviri, makine çevirisi, bilgisayar destekli çeviri gibi farklı isimlerle anılan bu kavramın yapay çeviri olarak adlandırılmasına yönelik bir öneri de ortaya atılmıştır (Şahin, 2023; s.13). Şahin bu çalışmasında herhangi bir metnin insan müdahalesinden bağımsız olarak bir duyu kanalı ya da iletişim aracı vasıtasıyla aktarılması olarak tanımladığı bu süreci yapay zekâ olarak adlandırmıştır. Görece insan faktörünün dışarıda bırakıldığı bu süreçte özellikle son yıllarda büyük dil modelleriyle oluşturulan ChatGPT gibi araçların yaygın bir şekilde çeviri için kullanılmasına tanıklık etmekteyiz. Özellikle komutlar vererek çeviri sürecinin kişiselleştirilebiliyor olması bu gibi araçlara sıkça başvurulmasının başlıca nedenlerinden biri sayılabilir. Üstelik bu komut verebilme özelliğini kullanarak çok kanallı bir çeviri sürecinin gerçekleştirilebilmesi de mümkündür (a.g.e., s.111).

Yapay zekâ sistemlerine belli başlı komutlar vererek çeviri sürecinin insan tarafından idare edilebiliyor olması ortaya çıkan çeviri ürünlerin de benzer biçimde komutlar vererek değerlendirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışmamızda da büyük dil modelleriyle oluşturulan ChatGPT'ye belirli istemler vererek mevcut bir metnin çevirisinin değerlendirmesi istenmiştir. Bunun yanı sıra yine aynı sistem dahilinde oluşturulmuş bir LQA aracından aynı çevirinin değerlendirilmesi talep edilmiştir. Elde edilen veriler çalışmanın uygulama kısmında değerlendirilmiştir.

Teknik Çeviri

Mevcut çalışma kapsamında incelenen kaynak metnin belirli bir alana yönelik terminoloji içermesi ve erek okuyucularının bu vesileyle genel dil kullanıcı grubundan ayrılıyor olması bu ve benzeri metinlerin diğer metinlerden (edebi metinler gibi) ayrı ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bakış açısıyla çalışmaya konu olan metnin teknik metin kategorisinde incelenmesi daha uygun olacaktır. Söz konusu metinlerin çevirisi ile ilgili olarak da teknik çeviri kavramına değinmek yerinde olabilir.

Çeviribilim bütüncesinde teknik çeviri kavramına yönelik alan taramasında dikkat çeken ilk konu kavramın çoğunlukla *bilimsel ve teknik* ikili kavramı altında birleştirilerek anıldığıdır (Korkmaz, 2019b). Jody Byrne (2012, s.2) ise durumu şu şekilde aktarmaktadır; *"The majority of translator training institutions offer modules with titles such as "Scientific& Technical Translation" or Advanced Translation- Scientific & Technical" and presumably, this is a convenient way of organizing teaching provision."* Diğer bir deyişle *"Çevirmen eğitim kurumlarının çoğu "Bilimsel ve Teknik Çeviri" veya "İleri Seviye Çeviri- Bilimsel ve Teknik" gibi başlıklarda modüller sunar ve muhtemelen bu öğretim hizmetlerini organize etmenin uygun bir yoludur."*

Bilimin tarihsel gelişimi ve evrensel bir nitelikte olması, bilginin kaydedilmesini sağlayan yazının icadıyla doğrudan bağlantı olmuştur. Bilimsel düşüncenin temelleri yazı ile atılmıştır. Eski Yunan'daki teorik yaklaşımlar zamanla Arşimet, Kopernik ve Galileo gibi öncü isimlerin gözlem metodu ile zenginleşmiştir (Aksoy, 1998, s. 72). Bu gibi faaliyetlerin sınırlanmamasının temel sebebi ise çeviri faaliyetleri sayesinde mümkün olmuştur. Ardından matbaanın

icadı, bilginin kalıcı ve çoğaltılabilir olması noktasında gelişimlere katkı sağlamıştır.

Bilginin bu denli yaygınlaşmasına elverişli ortamda gelişmeler yalnızca Batı dünyası ile sınırlı kalmamış, Doğuda da benzer bir gelişim izlenmiştir. Özellikle 7. Yüzyıldan itibaren Bağdat ve Şam gibi merkezler bilimsel çalışmalarını tıp üzerinde yürütmüşlerdir. Bu dönemde Arapların bilime verdiği önemin en somut kanıtı ise Antik Yunanca tıp eserlerinin 7. ve 8. Yüzyıllarda Arapçaya çevrilmesi olmuştur. Bununla birlikte teknik metinler ile bilim metinlerinin birbirlerini beslemesi sonucunda teknik çevirinin neden bilim metinlerinin çevirisi ile birlikte çalışma alanını paylaştığını da anlamak mümkündür.

Geçmişten günümüze ülkemizde de bilim ve teknik metinlerin çevirileri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Türk tarihinde ilk çeviriler 9. yüzyılda Budizm ile ilgili olmuştur (Aksoy, 1998, s. 73). Bu doğrultuda süregelen çalışmalarda da daha çok dini-tasavvufi ve mantık ile ilgili çeviriler olmuştur. Örnek verilecek olursa 16. Yüzyıla gelindiğinde Akhisarlı Nasuh Efendi'nin Arapçadan çevirdiği Aristoteles'in "*Fizik*" adlı kitabı verilebilir. Batı dillerinden yapılan ilk teknik çeviriler arasında ise 17. Yüzyılda Kâtip Çelebi'nin "*Geographie*" adlı eseri "*Cihannüma*" olarak aktarmasıdır.

Teknik dil hemen hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Kullanım Kılavuzları, yazılım uygulamaları, bilimsel makaleler ve terimler sözlüğü bunlara örnek olarak verilebilir. Küresel olarak da doğru ve etkili bir teknik dilin kullanımı, müşterilerin kullandıkları ürünler hakkında kaliteli bir hizmet sağlamaktadır. Ancak diğer çeviri türlerinde olduğu gibi teknik çeviride de birtakım zorluklarla karşılaşılabilir. Örneğin teknik dil gibi gündelik dil kullanımının dışında kalan bir dil kullanımı, bir başka deyişle norm dışı kullanımlar, alana

yönelik terim bilgisi, genel bilgi birikiminin dışında özel alan bilgisi eksikliği ve benzeri gibi zorlayıcı unsurlar çeviri sürecini olumsuz yönde etkileyebilir. Çeviri metinlerin uzmanlık alanına göre ayrılıp, özellikle bu alanlarda uzman çevirmenlerin görevlendirilmesi çeviri sürecini daha zahmetsiz kılabilir.

Çeviribilimde metinlerin türlere ayrılmasının temel amacı metnin işlevine, hedef alıcıya ve dile uygunluk olmuştur. İlk temel ayrımı yapan kişi ise Roman Jakobson olmuştur. Jakobson 1959 yılında "*On Linguistic Aspects of Translation*" adlı makalesinde çeviriyi üç türe ayırmıştır. Jakobson ilk türü *diliçi çeviri* olarak adlandırır. Bu çeviri türünde dilsel göstergeler aynı dilde farklı göstergeler ile tanımlanmaktadır. İkinci tür *dillerarası çeviridir*. Asıl çeviri olarak da adlandırılan bu tür dilsel göstergelerin başka bir dildeki göstergeler ile ifade edilmesi anlamına gelir. Son tür ise *göstergelerarası çeviri* olarak anılmaktadır. Bu türde ise dilsel göstergeler dildışı göstergelerle aktarılmaktadır. Jakobson'un bu üçlü sınıflandırmasında tanımlanan diliçi çeviri tam anlamı ile çeviri değildir. Bu sebeple "yeniden ifade etme" ya da "açımlama" olarak da yorumlanmaktadır (Berk, 2005; s. 35). Teknik bir metninde karşımıza çıkan uzman dil kullanımının, genel dil kullanıcısı tarafından anlaşılması amacıyla basitleştirmesi bu duruma örnek gösterilebilir.

Berrin Aksoy teknik çeviri üzerine yaptığı çalışmada teknik çeviriyi Raffel'in çeviri türlerine yönelik sınıflandırmasında ilk kategoride değerlendirmektedir. Diğer bir deyişle teknik metinler ilk kategori olan edebiyat dışı düz yazı (non-literary prose) türü altında incelenebilir. İkinci kategori edebi düz yazı (literary prose) ve son kategori ise şiir (poetry)'dir (Herman, 1993; s. 11). Raffel'e göre her üç çeviri kategorisi de çevirmenin hedef dilde "anlaşılır bir belge"

üretmesini, orijinal belgenin bağlamını aktarmasını ve hem kaynak hem de erek dilin sözdizimsel ve sözcüksel özellikleriyle ilgilenmesini zorunlu kılmaktadır (a.g.e, s. 12). Raffel, her üç kategori içinde okurun yalnızca erek metni okuma imkânı olan bir kitle olmasından söz etmiştir. Bu sebeple de metnin içeriğinin kavranmasının önemini vurgulamıştır.

Teknik çeviri üzerine çalışmaları bulunan bir diğer araştırmacı Jody Byrne ise teknik çevirinin çeviribilim alanyazınında görece göz ardı edildiğinden şu sözlerle bahsetmektedir; *"That technical translation has traditionally been regarded as the poor cousin of "real" translation in the literature is clear."*[5] (2006; s.1) Bu bakış açısına göre teknik çeviri diğer çeviri türlerine kıyasla alanyazınında hak ettiği ilgiyi görememektedir. Bu durum teknik metinlerin de her türden kullanıcı tarafından anlaşılabilir metinler olarak görünmesi gibi sakıncalı bir duruma neden olabilir. Ne var ki teknik çeviride kaynak metni anlamak kadar erek metindeki dil hakimiyeti de büyük önem taşımaktadır. Herman'a göre dikkat edilmesi gereken unsurlar açıklık, kısa ve öz olma ve doğruluktur (Aksoy, 1998, s. 75). Teknik çevirmen, çeviri sürecinde çeşitli dillerden yaptığı aktarımlarını çoğunlukla bu ölçütlere uyarak yapmalıdır.

Çeviri Eleştirisi

Çeviri eleştirisi bir metnin erek dildeki varlığının yalnızca dilbilgisel değil aynı zamanda metnin kültürel, estetik ve işlevsel değerlerini de sorgulayan kapsamlı bir disiplindir. Bu süreçte eleştirmen, çevirmenin erek kitle üzerindeki

[5] Teknik çevirinin geleneksel olarak çeviribilim alanyazınında "gerçek" çevirinin üvey kardeşi olarak görülmesi açık ve nettir (Çeviren: Bilge Akgün).

etkisini, kullandığı kelimeleri süzgeçten geçirir. Çeviri eleştirisi, çevirinin sadece bir dilden diğerine kelime aktarımı olmadığını, aynı zamanda da kuram temelli bir yazım süreci olduğunu desteklemektedir. Eleştiri sürecinde çevirmenin tercihleri eleştiri aracılığı ile görünür kılınmaktadır.

Kuram temelli bir çeviri eleştirisinin nasıl olması gerektiği, hangi ölçütlerle işleyeceği, çeviri araştırmacılarının üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Anton Popovic, Wolfram Wills, Katharina Reiss, Werner Koller ilk olarak anılabilecek araştırmacılardır (Göktürk, 1994, s. 92). Popovic çeviri eleştirisinin metni hem kaynak hem de erek yazını bağlamında yerleşik kurallardan sapma açısından incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda eleştiri, erek metinle dilsel, biçimsel yönden karşılaştırılır ve yanlışlar nesnel olarak somutlaştırılmış olur. Ayrıca Popovic'e göre çeviri metnin alımlandığı koşullar da önem barındırmaktadır. Wills ise çeviri eleştirisi ilkelerini erek dildeki metinden geliştirmektedir. Tüm bunlarla paralel olarak Yazıcı da (2005) erek dil normlarının çeviri metindeki yanlışlar üzerine sapma derecesi kullanılıp çözümlenmesinin hem eleştirmen hem de çevirmen tarafından kabul görebilecek bir yöntem olduğunu aktarmıştır.

Popovic'e göre Wills, metnin daha çok nesnelliği ile ilgilenmiştir. Çeviri metninin dilsel-biçemsel yüzey yapısı ile nesnel bir çeviri eleştirisinin temeli olabilecek dört ilişki saptamıştır. Bunlar sırasıyla;

1. Genel dil düzeyinde, yerleşik kurallar ile bu kurallardan sapma arasındaki ilişki.
2. Bağımsız dil kullanımı düzeyinde yerleşik kurallar ile bu kurallardan sapma arasındaki ilişki.
3. Toplumsal uzlaşımlarla saptanmış belli durumlara özgü dil kullanım örnekleri ile bu örneklerden sapma arasındaki ilişki.

4. Çevirinin “karmaşık değişkeler arasında bir seçme süreci” olarak işlediği bireysel söz kullanımı düzeyinde, kural ile sapma arasındaki ilişki. (Göktürk, 1994, s. 93)

Birinci ve ikinci durumda dil, çevirmen ve eleştirmen zihninde örtüşen nitelikte olabilir. Eleştirmen sorunsuz bir biçimde doğru-yanlış değerlendirmesi yapabilir. Üçüncü durumda ise eleştirmen yerleşik dil kalıplarını, kurala ve terminolojiye olan eşdeğerliliğini nesnel dayanaklar ile kolaylıkla saptayabileceği temelde eleştirisini yapar. Teknik çeviri için genellikle geçerli olan durum budur. Dördüncü durumda ise çevirmenin bireysel tercihleri işin içerisine girer ve yaratıcılığını kullanabilir. Bu durum eleştiriyi güç bir duruma sokabilir. Yazın metinleri ise bu durum için geçerlidir.

Teknik çeviri eleştirisi, metnin işlevsel başarısını ölçmek için hem yapısal hem de bilişsel bir değerlendirme sürecini gerekli kılmaktadır. Bu noktada Raffel’in teknik çeviride savunduğu “anlaşılabilir belge” kavramı yeterli değildir. Wills’in de vurguladığı gibi eleştiri aşamasında çevirmenin teknik içeriği erek dile ne ölçüde “aktarabilme yetisine” sahip olduğu da sorgulanmalıdır. Bu iki yaklaşım birleştiğinde teknik çeviri eleştirisi şu şekilde temellendirilebilir. Çevirmenin aktarabilme yetisi, Raffel’in hedeflediği anlaşılabilir belgenin inşasında vazgeçilemez bir gereçtir. Eleştirmen, çevirmenin bu yetisini kullanarak kaynak metindeki karmaşık veriyi daha kolay okunabilir ve işlevsel bir hale çevirebilir. Sonuç olarak, nitelikli bir teknik çeviri, çevirmenin aktarım becerisi ile okuyucunun zihninde boşluk bırakmayan yüksek düzeyde anlaşılır bir belgeye dönüştüğü noktada başlamaktadır.

Çeviri eleştirisinin temel amacı metindeki hataları tamamıyla doğru- yanlış diyerek hata avcılığı yapmak değildir. Asıl durum kaynak metin ve erek metin analizinin ardından

kuram temelli sorular ile eleştiriyi yapabilmektir. Bu noktada Werner Koller çeviri metnini dilin olanakları açısından göz önüne alarak kaynak metne şu soruları yönlendirir.

1. Metnin dilsel işlevi nedir?
2. Metnin içeriksel işlevi nedir?
3. Metnin dilsel biçemsel özellikleri nelerdir?
4. Metnin biçemsel estetik özellikleri nelerdir?
5. Metindeki dil kullanımının alıcıya yönelik özellikleri nelerdir? (Göktürk, 1994, s. 98-102)

Koller'in metne yönlendirdiği ilk soruda metnin bütünlüğünde ağır basan dilsel işlev sorgulanmaktadır. Metin türüne bağlı olarak yapılan ayrımlardan yararlanılmaktadır. Örneğin Bühler ve Reiss'ın metnin ana türleri hakkındaki görüşleri temel olarak kullanılmaktadır. İkinci soruda ise metnin içeriği 4 temel özellikten birini taşıyabilir. İlk özellik bilimsel teknik metinlerin çoğu için geçerlidir (Göktürk, 1994, s. 99). Üçüncü soruda metnin sözcük dağarcığı, sözdizimi ve dil kullanımları incelenmektedir. Dördüncü soruda yazın metinleri için geçerli olabilecek sözgelişi, uyak, ritim gibi öğelere dikkat verilir. Bu sebeple de her metin için geçerli değildir. Son soruda metnin türüne bağlı olarak alıcı kitlesinin belirlenmesi söz konusudur.

Ayrıca Koller'e göre (Koller & Henjum, 2020; s.129) çeviri eleştirisinin amacı, metne yapılan içerikle ilgili müdahaleleri, bunların gerekçelerini ve arka planlarını ortaya çıkarmak; dahası bu müdahalelerin, çevrilen metnin özerkliğini ve hedef dildeki okurun "düzenlenmemiş" bir metne duyduğu çıkarları nerede ve ne ölçüde zedelemiş olabileceğini sorgulamaktır. Bu bağlamda, söz konusu müdahalelerin gerçekten çevirmenden mi kaynaklandığı, yoksa doğrudan yazarın kendisi tarafından mı yapıldığı da açıklığa kavuşturulmalıdır.

Bu çalışma kapsamında yerelleştirme sonucu elde edilmiş teknik bir metnin yapay zekâ aracı kullanılarak bir değerlendirmesi, görece yapay zekâ tarafından eleştirisine başvurulmuş ve daha sonra insan etmeni de dahil edilerek yapay zekâ aracının değerlendirilmesi ile karşılaştırılmıştır. Bu vesileyle yapay zekâ üzerinden bir dilsel kalite güvencesine (LQA – Language Quality Assurance) başvurulmuştur.

LQA (Language Quality Assurance) – Dilsel Kalite Güvencesi

Dilsel Kalite Güvencesi (LQA), insan dilbilimcilerin çevirileri nesnel hatalar şemasına göre değerlendirdiği bir süreçtir. Hatalar kategoriler halinde gruplandırılmaktadır. Yüksek hata sayısına sahip herhangi bir kategori, iyileştirilmesi gereken odak noktalarını belirlemenize yardımcı olmaktadır. Çeviri kalitesini objektif bir puanlama şemasında değerlendirerek önyargıyı ortadan kaldırır ve yerelleştirme sürecinizi iyileştirmek için veriye dayalı kararlar almanıza olanak tanır. Kısacası dilsel kalite güvencesi / LQA, çevrilen içeriğin dilsel doğruluğunu ve kalitesini değerlendirme sürecidir. Kalite kontrolleri ve standart inceleme adımları, çevirilerin iş akışında hatasız ilerlemesini sağlamaya yardımcı olsa da sektörel olarak subjektif, katı ve yoruma açıktır. Bu durumu LQA bir adım geri attırmaktadır ve her çeviri dizgisinin genel standardını bir hata kataloğuna göre değerlendirmektedir.

Mevcut çalışma kapsamında ise Çakaloğlu ve Korkmaz'ın ortaklaşa çalışmasında kullanılan LQA modeline başvurulmuştur. Bu model "LQA by Aziz Oğuzhan Çakaoğlu" olarak isimlendirilmektedir. Çakaloğlu tarafından ChatGPT yapay zekâ aracı kullanılarak tasarlanan modelin amacı çeviri

ve yerelleştirme süreçlerinde metinlerin doğruluğu, akıcılığı ve kültürel uygunluğunu test etmektir. Çakaloğlu ve Korkmaz'ın çalışmalarında ise LQA yapay zekâ aracı için şu sözlere yer verilmiştir.

"Özel LQA sistemi, İngilizce–Türkçe çevirileri değerlendirmeye özel olarak hazırlanmış bir Özel GPT oluşturmak için ChatGPT kullanılarak geliştirilmiştir" (Çakaloğlu & Korkmaz, 2025, s.173)

Bu modelin oluşturulması süreci aşağıdaki adımları içerecek biçimde özetlenebilir:

Özel GPT'ye şu talimatlar verildi:

• İngilizce–Türkçe dil çiftleri için iki dilli formatta dil kalitesi güvencesi sağlamak.

• İngilizce–Türkçe içeriği içeren iki dilli PDF, Word veya Excel dosyalarını kabul etmek ve işlemek.

Özel GPT içindeki Gömülü Komutlar:

Detaylı ve yapılandırılmış bir değerlendirme sağlamak için, YZ'yı yönlendiren ek komutlar eklendi:

• İnsan çevirisinin ham haline yorumlar sunmak.

• Geliştirilmiş çeviri önerileri sunmak.

• Kolay karşılaştırma için yan yana, sütun sütun sonuçlar sunmak.

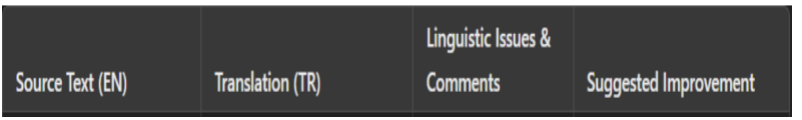
• Dilbilgisi, stil, noktalama işaretleri ve terminoloji tutarlılığı dahil olmak üzere dilsel sorunlara dair net açıklamalar vermek.

Bu yapılandırma, GPT-4o'nun çevirileri sistematik olarak değerlendirmesini, hataları vurgulamasını, iyileştirmeler önermesini ve insan çevirileri ile doğrudan

karşılaştırılabilecek yapılandırılmış ve yorumlanabilir çıktılar üretmesini sağlamıştır (Çakaloğlu & Korkmaz, 2025, s. 174)

LQA ya da Dilbilimsel Kalite Güvencesi başlığı altında kullandığımız yapay zekâ aracının oluşturulma süreci ve yöntemi ile ilgili bilgiler yine aynı makalede detaylı olarak bahsedilmiştir. (Çakaloğlu & Korkmaz, 2025, s. 174). Yapay zekâ aracının yetisini değerlendirmek için karşılaştırmalı nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Tasarımın popülasyonu ise el kitapları, talimatlar ve arayüz açıklamalarında yer verilen İngilizce teknik metinlerden oluşturulmuştur. Örneklemler ise noktalama, bağlaç kullanımı, doğallık veya biçem uyarlaması gibi farklı dilsel zorlukları gösteren beş temsilci dilimden (a.g.e.) oluşturulmuştur.

Şekil 1: LQA değerlendirmesi için kullanılan tablo.

Şekil 2: LQA değerlendirmesi için kullanılan tablo çevirisi

Kaynak Metin (KM)	Erek Metin (EM)	Dilsel Sorunlar & Yorumlar	Önerilen Düzeltmeler

Yapay zekâ aracının kullanımı için yapılmış çeviriler sütun sütun tablo halinde atılır. Ardından LQA yapay zekâ aracı sırasıyla kaynak metin (EN/TR), erek metin (TR/EN), AI yorumu ve iyileştirme önerilerini bizlere sunmaktadır (Bkz. Şekil 1 ve Şekil 2). Söz konusu çalışmada kaynak metin İngilizce olup erek metin Türkçe olarak seçilmiştir. Mevcut çalışmada ise kaynak metin Türkçe erek metin ise İngilizce olarak belirlenmiştir. AI değerlendirmeleri, doğruluk, kaçırılan dilbilimsel hatalar, bağlamsal farkındalık (dilin işlevleri gibi)

ve AI'ın insan çevirisini aştığı durumları belirlemek için kullanılmaktadır (Çakaloğlu & Korkmaz, 2025, s. 174).

Mevcut çalışmada da yukarıda örnek olarak sunulan dilsel kalite güvencesi modeline ek olarak ChatGPT'nin yapay zekâ aracının dil kalite değerlendirmesi üzerine komutlar verilerek bir teknik metnin çeviri ve yerelleştirme süreçlerinin sonunda elde edilmiş erek metnin değerlendirilmesine başvurulmuştur. Süreç ile ilgili olarak daha detaylı bilgi çalışmanın yöntem ve değerlendirme kısımlarında sunulmaktadır.

Bütünce

Çalışmanın bütüncesini oluşturan metinler Türkiye'de plastik boru üretim makineleri ve ekstrüzyon hatları geliştirilmesi gibi faaliyet alanlarına sahip yerli bir firma Sarem Makine'nin internet sayfasına aittir. Bütünceye bu metinlerin eklenmesinde belirleyici etmenler olarak metinlerin belirgin bir biçimde teknik bilgi gerektiren bir alana ait olması (makine mühendisliği), içeriğinde yeterli ölçüde teknik terim barındırması ve birden çok dil seçeneğinin bulunması (Türkçe, İngilizce, Arapça, Rusça) ve çalışmacıların metinlerin çevirilerini hali hazırda Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Anabilim dalı yüksek lisans programının 2024-2025 bahar yarıyılında CEV-714 Yerelleştirme dersi kapsamında incelemiş olmaları sayılabilir.

Bütünceyi oluşturan metinleri daha detaylı olarak inceleyecek olursak, metinler Sarem Makinanın web sitesinde 7 ana sekmeden erişilebilen 55 web sayfası (6959 sözcük) ve 11 alt sekme aracılığıyla erişilebilen toplamda 18 web sayfasından (5326 sözcük) derlenmiştir. Alt sekmeler ile erişilebilen web sayfalarından 8'inin altında ise toplam 73 video sayfası açılabilmekte ve bu videolara ait açıklamalar

kısımları ise 9255 sözcükten oluşmaktadır. Bunların yanı sıra doğrudan indirilebilir formatta hazırlanmış 2 teknik ve 27 tanıtım kataloğu bulunmakta olup bu kataloglar ise 1569 sözcükten oluşmaktadır.

Bütünceyi oluşturan metinlerde kullanılan dillere baktığımızda ise kaynak metin olarak Türkçe'nin tüm sekme ve sayfalarda mevcut olduğu görülmektedir. Erek metinlerden Rusça ve Arapça'nın da kaynak metin gibi tüm sekme ve sayfalarında bulunmasına karşın İngilizce'nin KVKK metninin erişilmesinde kullanılan sekme hariç diğerlerinde bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu durum muhtemelen KVKK metninin İngilizce için çevrilmediği ya da gözden kaçtığı veyahut da Avrupa dillerinden biri olarak İngilizce'de kullanılan GDPR'nin (General Data Protection Regulation) yani Genel Veri Koruma Tüzüğünün sadece Avrupa Birliği sınırları içindeki ülkeler için geçerli olmasından kaynaklanmış olabilir.

Bu çalışma kapsamında araştırmacıların çalışma dilleri arasında bulunan İngilizce metinler erek metin olarak bütünceye dahil edilmiş olup Rusça ve Arapça dillerindeki metinler araştırma kapsamından çıkarılmıştır.

Yöntem ve Uygulama

Çalışmanın uygulama kısmı dört aşamadan oluşmakta olup bunlar sırasıyla;

1. Aşama: Çeviri metinlerden örneklerin toplanması.

2. Aşama: Çeviri metinlerin ChatGPT tarafından genel LQA standartları çerçevesinde değerlendirmesinin istenmesi.

3. Aşama: ChatGPT'nin bir alt modeli olan LQA modeline çeviriler yönlendirilmesi ve ardından çevirilerin değerlendirilmesinin istenmesi.

4. Aşama: Sonuç kısmında araştırmacılar tarafından Koller'in soruları bağlamında çevirilerin değerlendirilmesi ve diğer değerlendirmeler ile karşılaştırılması.

Çalışmanın birinci aşamasında Türkçe'den İngilizce'ye çevirisi gerçekleştirilmiş ham metin kısımları ile internet sayfası üzerinden yerelleştirilmesi tamamlanmış sayfalar incelenmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki tabloda (Tablo 1) sunulan çeviriler içerdikleri teknik terim yoğunluğu, biçemsel sorunlar ve tutarlılık eksikliği gibi görece sorunlu olabilecek türden örnekler içermeleri bakımından önem taşımaktadır.

Tablo1. Çalışma kapsamında incelenen metinler ve çevirilerinden örnekler.

1	SAREM plastik boru üretiminde kullanılan **Ekstrüzyon** hatları imal etmektedir.	SAREM has been manufacturing **Extrusion** lines which are used for the production of plastic pipes.
2	SAREM **ekstrüzyon teknolojisindeki** son yenilikleri kullanarak müşterilerine verimi yüksek, kaliteli ve güvenli sistemleri, optimum maliyette, anahtar teslimi olarak sunmaktadır.	SAREM has been offering its productive, high quality and secure turn-key projects by using the latest technologies with optimum cost to its customers.
3	**Başta** PP, PE, PVC olmak üzere çeşitli tipte boru hatlarını birçok ülkeye ihraç etmektedir.	SAREM has been exporting its PP, PE, PVC and different types of pipe lines to many countries.

4	**Yıllardır dünyada en büyük boru üreticilerine** makinalar yapan ekibimiz, inovatif teknolojilere önem vermekte ve kendisini sürekli yenilemektedir.	The team members of our company have been continously increasing their knowlodge by giving importance to innovating technologies.
5	Firmamızın yaptığı makinalar arasında PP, PE, PPR-C ve PVC boru üretim hatları, doğalgaz borusu üretim hatları, Pex (yerden ısıtma) boru üretim hatları, **Koruge boru** üretim hatları ve Yassı ve Yuvarlak damla sulama boru üretim hatları ve isteğe göre özel tasarımlar bulunmaktadır.	SAREM has been manufacturing PP, PE, PPR-C and PVC pipe production lines, Natural Gas pipe production lines, PEX (Underfloor Heating) pipe production lines, Flat Drip and Round Drip Irrigation pipe production lines and Custom Made pipe production line projects requested by our **esteemed customers**.
6	HDPE boru sıvı ve gaz aktarımı için kullanılan esnek plastik boru türüdür ve genellikle eski beton veya çelik şebeke boru hatlarının yerine kullanılır. Termoplastik HDPE'den (yüksek yoğunluklu polieten) yapılmış, yüksek geçirimsizlik seviyesi ve güçlü moleküler bağ, onu yüksek basınçlı boru hatları için uygun hale getirir.	HDPE pipe is a type of flexible plastic pipe used for fluid and gas transfer and is often used to replace aged concrete or steel mains pipelines. Made from the thermoplastic HDPE (high-density polyethylene), its high level of impermeability and strong molecular bond make it suitable for high-pressure pipelines.
7	SAREM PPR-C boru ve Cam elyaf takviyeli PPR-C boru	SAREM produces **machineries for the production** of PPR-C pipe &

	ekztrüzyonu hatlarını üretmektedir. 3 katmandan oluşan cam elyaf takviyeli PPR-C borular dayanıklıkları nedeniyle bina içi sıcak su, ısıtma sistemi tesisatlarında ve endüstriyel uygulamalarda kullanılmaktadır.	Fiber Glass Reinforced PPR-C pipes are comprised of 3 layers. They are used for the hot water inside the buildings, heating system installations and industrial applications because of their high strenght.
8	Yassı damlama boruları, yuvarlak damlama borularına oranla daha verimli borulardır. Daha az hammadde kullanılarak daha hızlı üretim yapılır. Öte yandan yuvarlak damlama boruları masif gövdeli ve uzundur, geniş labirentli ve ağır şartlara dayanacak şekilde üretilmiştir.	**Pipes with Flat drippers** are more **efficent** type of pipes with fewer materials and faster production compared to cylindrical. In the other hand Pipes with Cylindrical drippers have, a massive body and a long, wide labyrinth, they are built to last even in harsh conditions.
9	PE ve PP hammadde için tek vidalı ekstrüderler ve PVC hammadde için hem Konik hem de Paralel tip Çift Vidalı ekstrüderlerimiz mevcuttur.	We **have** single screw extruders for PE and PP raw material and Twin Screw extruders **both Conical and Parallel type** for PVC raw material.

İkinci aşamaya bakacak olursak, bu süreçte çevirilerin değerlendirilmeleri için ChatGPT yapay zeka aracına başvurulmuştur. ChatGPT'nin çevirilere yönelik genel LQA değerlendirme kriterleri şunlardan oluşmaktadır;

1. Accuracy (doğruluk): Burada yapay zekanın kendisine sunulan çevirileri anlam kaybı olup olmadığı ya da

yanlış çevirilerin varlığı konusunda genel bir değerlendirme yaptığı gözlemlenmektedir.

2. Fluency (akıcılık): Bu kriter çevirinin erek dilde, burada söz konusu olan dil İngilizce, ne denli doğal olduğu ve cümlelerin dilbilgisel olarak doğru olup olmadığını sorgulamaktadır.

3. Terminology (terim uyumu): Kaynak metinde mevcut olan alana özgü terimlerin erek metne doğru bir biçimde aktarılıp aktarılmadığı kontrol edilmektedir.

4. Style (Biçem): Çeviri metnin hedef dile ve hedef kitleye uygun olup olmadığı sınanmaktadır. Hedef kitle aynı dil kullanıcıları arasında özel alan ya da uzmanlık alanı bilgisine sahip olanlar olarak farklılaşabilmektedir.

5. Consistency (Tutarlılık): Metnin bütününe bakıldığında aynı terim ya da ifadelerin tutarlı bir biçimde çevrilip çevrilmediği kontrol edilmektedir.

6. Locale Suitability (Yerelleştirme uygunluğu): Ortaya çıkan çeviri metin ya da yerelleştirmesi gerçekleştirilen web sayfasının bütüncül olarak erek kültür ya da dil bölgesi için ne denli uygun olduğu sınanmaktadır.

Yukarıda Tablo 1'de sunulan örneklerin ChatGPT tarafından değerlendirmeleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Bu aşamada ChatGPT'ye verilmiş olan istem ise aşağıdaki gibidir;

İstem: Aşağıdaki tabloda Türkçeden İngilizceye yapılan çeviri metni Linguistic Quality Assurance standartlarına göre yorumla. Tablodaki her satırı tek tek yorumla.

ChatGPT: Tabii — lütfen bahsettiğiniz tabloyu buraya yapıştırın (veya yükleyin).

Tablodaki her satırdaki Türkçe kaynak ve İngilizce çeviri metnini gördükten sonra, her satırı **Linguistic Quality Assurance (LQA)** standartlarına göre tek tek değerlendirebilirim.

Değerlendirme şu kriterleri içerebilir:

- **Accuracy (Doğruluk):** Anlam kaybı veya yanlış çeviri var mı?
- **Fluency (Akıcılık):** İngilizce doğal ve dilbilgisel olarak doğru mu?
- **Terminology (Terim Uyumu):** Özel terimler doğru çevrilmiş mi?
- **Style (Üslup):** Hedef dile ve hedef kitleye uygun mu?
- **Consistency (Tutarlılık):** Aynı terim veya ifade tutarlı biçimde çevrilmiş mi?
- **Locale Suitability (Yerelleştirme Uygunluğu):** Kültürel veya bölgesel uyum doğru mu?

Tabloyu paylaşırsan her satır için bu ölçütlere göre tek tek yorum yapayım.

Örnek 1 Değerlendirme:

TR: SAREM plastik boru üretiminde kullanılan Ekstrüzyon hatları imal etmektedir.

EN: SAREM has been manufacturing Extrusion lines **which are used for the production of** plastic pipes.

- **Accuracy:** Doğru.
- **Fluency:** “which are used for the production of” kısmı biraz ağır.

- **Terminology:** “Extrusion lines” doğru.
- **Style:** Daha doğal ifade kullanılabilir.
- **Öneri:** “SAREM manufactures extrusion lines used in plastic pipe production.”

Örnek 2 Değerlendirme:

TR: SAREM ekstrüzyon teknolojisindeki son yenilikleri kullanarak müşterilerine ***verimi yüksek***, kaliteli ve güvenli sistemleri, optimum maliyette, anahtar teslimi olarak sunmaktadır.

EN: SAREM has been offering its productive, **high quality** and secure system **turn-key projects by using the latest technologies with optimum cost** to its customers.

- **Accuracy:** Genel anlam doğru, ancak “verimi yüksek” = “**high-efficiency**” veya “high-performance” olmalı.
- **Fluency:** İngilizce cümle yapısı doğal değil. “by using... with optimum cost” ifadesi bozuk.
- **Terminology:** “turn-key projects” doğru, ancak “system” yerine “**solutions**” daha uygun olabilir.
- **Öneri:** “**By using the latest extrusion technologies**, SAREM provides its customers with **high-efficiency**, high-quality, and safe turnkey **solutions** at optimum cost.”
-

Örnek 3 Değerlendirme:

TR: Başta PP, PE, PVC olmak üzere çeşitli tipte boru hatlarını birçok ülkeye ihraç etmektedir.

EN: SAREM has been exporting its PP, PE, PVC and different types of **pipe lines** to many countries.

- **Accuracy:** Doğru.
- **Fluency:** “pipe lines” yerine “pipeline systems” veya “pipe production lines” daha uygun.
- **Öneri:** “SAREM exports PP, PE, PVC, and various types of **pipe production lines** to many countries.”

Örnek 4 Değerlendirme

TR: Yıllardır dünyada en büyük boru üreticilerine makinalar yapan ekibimiz, inovatif teknolojilere önem vermekte ve kendisini sürekli yenilemektedir.

EN: The team members of our company have been continously increasing their knowlodge by giving importance to innovating technologies.

- **Accuracy:** Anlam sapması var. Orijinal metin “makineler üretiyor ve inovasyona önem veriyor.” Çeviri “bilgilerini artırıyor” diyor — bu anlam hatası.
- **Fluency:** Yazım hataları (“continously”, “knowlodge”, “innovating”).
- **Öneri (daha doğru çeviri):** “Our team, which has been manufacturing machines for the world’s largest pipe producers for many years, values innovative technologies and constantly renews itself.”

Örnek 5 Değerlendirme:

TR: Firmamızın yaptığı makinalar arasında PP, PE, PPR-C ve PVC boru üretim hatları, doğalgaz borusu üretim hatları, Pex (yerden ısıtma) boru üretim hatları, Koruge boru üretim hatları ve Yassı ve Yuvarlak damla sulama boru üretim hatları ve isteğe göre özel tasarımlar bulunmaktadır.

EN: SAREM has been manufacturing PP, PE, PPR-C and PVC pipe production lines, Natural Gas pipe production lines, PEX (Underfloor Heating) pipe production lines, Flat Drip and Round Drip Irrigation pipe production lines and Custom Made pipe production line projects requested by our esteemed customers.

- **Accuracy:** Doğru, ancak "esteemed customers" gereksiz süslü.
- **Fluency:** Uzun ve tekrarlı.
- **Öneri:** "SAREM manufactures PP, PE, PPR-C, and PVC pipe production lines, natural gas pipe production lines, PEX (underfloor heating) pipe production lines, corrugated pipe lines, flat and round drip irrigation pipe lines, and **custom designs upon request**."

Örnek 6 Değerlendirme:

TR: HDPE boru sıvı ve gaz aktarımı için kullanılan esnek plastik boru türüdür...

EN: HDPE pipe is a type of flexible plastic pipe used for fluid and gas transfer...

- **Accuracy**: Doğru.
- **Fluency**: Doğal.
- **Terminology**: "HDPE pipe" doğru.
- **Sonuç**: Mükemmel çeviri.

Örnek 7 Değerlendirme:

TR: SAREM PPR-C boru ve Cam elyaf takviyeli PPR-C boru ekztrüzyonu hatlarını üretmektedir...

EN: SAREM produces **machineries for the production** of PPR-C pipe & Fiber Glass Reinforced PPR-C pipes...

- **Accuracy:** "Machineries" yanlış kullanım; **İngilizcede "machinery" sayılmaz**.
- **Fluency:** "for the production of" tekrar ediliyor.
- **Öneri:** "SAREM manufactures extrusion lines for PPR-C and fiber glass reinforced PPR-C pipes..."

Örnek 8 Değerlendirme:

TR: Yassı damlama boruları, yuvarlak damlama borularına oranla daha verimli borulardır...

EN: Pipes with Flat drippers are more **efficent** type of pipes...

- **Accuracy:** Anlam doğru.
- **Fluency:** Yazım hatası ("efficent" → "efficient").
- **Style:** "Pipes with flat drippers" → "Flat drip pipes" daha doğal.
- **Öneri:** "**Flat drip pipes** are more **efficient** than round drip pipes..."

Örnek 9 Değerlendirme:

TR: PE ve PP hammadde için tek vidalı ekstrüderler ve PVC hammadde için hem Konik hem de Paralel tip Çift Vidalı ekstrüderlerimiz mevcuttur.

EN: We have single screw extruders for PE and PP raw material and Twin Screw extruders both Conical and Parallel type for PVC raw material.

- **Accuracy**: Doğru.
- **Fluency**: "**Twin Screw extruders both Conical and Parallel type**" ifadesi İngilizce açısından zayıf.
- **Öneri**: "We offer **single-screw extruders** for PE and PP materials, and both conical and parallel **twin-screw extruders** for PVC."

Çalışmanın üçüncü aşamasında ise yukarıda detaylı bir biçimde açıklanan ve Çakaloğlu tarafından oluşturulmuş LQA modeli kullanılarak bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Örneklerin genel değerlendirilmesinde tutarlılık sağlamak adına ChatGPT değerlendirmesinde kullanılan örnekler için aşağıdaki tabloda bu sefer LQA değerlendirmesi sonucu elde edilen bulgular sunulmaktadır (bkz Tablo 2);

Tablo 2: LQA değerlendirmesi sonucu elde edilen bulgular[6].

Örnek Sıra no	**LQA DEĞERLENDİRMESİ 2**
1	✅ Accurate translation. "Verimi yüksek" → "highly efficient" would sound more natural. "Secure" could be replaced with "reliable" in this technical context.
2	✅ Meaning clear. However, "innovating technologies" → "innovative technologies." Sentence flow could be smoother: "...by focusing

[6] Örnek kaynak metinler ve çevirileri aynı olduğu için tabloda ayrıca birer sütun açılmamış olup örneklerin sıra sayısı belirtilmiştir.

	on innovative technologies and continuous improvement.”
3	⚠ “Koruge boru üretim hatları” is not in the English text → omission. Otherwise accurate and natural. Consider rephrasing “requested by our esteemed customers” → “tailored to customer specifications.”
4	✅ Faithful and fluent. Typo in Turkish “polieten” → “polietilen.” English phrasing is precise and clear.
5	⚠ Typo: “ekztrüzyonu” → “ekstrüzyon.” English: “machineries” → “machines”; “strenght” → “strength.” Suggest smoother version: “SAREM manufactures PPR-C and fiberglass-reinforced PPR-C pipe extrusion lines. These three-layer pipes are used in hot water, heating, and industrial applications due to their high strength.”
6	⚠ Grammar and word choice: “a more efficient type of pipe” (not “type of pipes”); “On the other hand” (not “In the other hand”). “Efficient” typo in English. Suggest smoother rewrite: “Flat-dripper pipes are more efficient, require less material, and allow faster production compared to cylindrical types.”
7	✅ Excellent technical translation. Slight improvement: “We offer single-screw extruders for PE and PP, and both conical and parallel twin-

	screw extruders for PVC." Consistent terminology.
8	Fail. Error Score / Density: High. Core Issues: Grammar, spelling errors, incorrect use of punctuation, and expression flaws resulting from literal translation.
9	Pass with Reservations. Verdict: The translation successfully conveys the core technical meaning of the source text and correctly uses technical terminology. However, it requires minor stylistic and grammatical adjustments to reach a professional, native-level publication standard.

LQA modelinin örnekleri ayrı ayrı değerlendirmesinin ardından sunduğu genel değerlendirme ise Tablo 3'te gösterildiği gibi özetlenebilir;

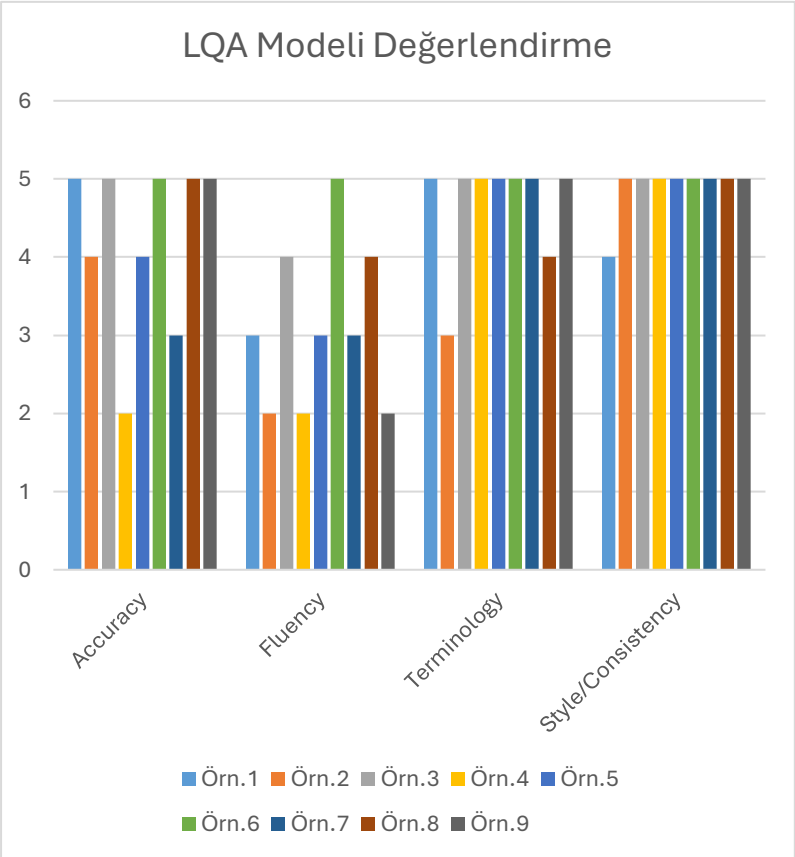
Tablo 3: LQA modelinin örnekler hakkındaki genel değerlendirmesi (Ölçek aralığı model arafından otomatik olarak 1-5 arası belirlenmiştir).

No	Accuracy	Fluency	Terminology	Style / Consistency	Summary
1	5	3	5	4	4.25
2	4	2	3	5	3.5
3	5	4	5	5	4.75

4	2	2	5	5	3.5
5	4	3	5	5	4.25
6	5	5	5	5	5
7	3	3	5	5	4
8	5	4	4	5	4.5
9	5	2	5	5	4.25

LQA skorlarının grafik olarak dağılımı ise aşağıdaki grafikte sunulduğu gibidir. Hem yukarıdaki tablodaki LQA skorları hem de bu grafikte ortaya çıkan kategori dağılımından da açıkça görüldüğü üzere çevirilerde Biçem ve tutarlılık (Style & Consistency) kategorileri çevirilerin en başarılı olduğu alanlar olarak belirlenmiştir. Diğer yandan Akıcılık ve Doğruluk kategorileri görece zayıf skorların elde edildiği durumları işaret etmektedir. Terminoloji kategorisinde ise ortalamanın üstünde sonuçlar elde edildiği gözlemlenmektedir.

Grafik 1: Çevirilerin LQA değerlendirmesi

Yukarıdaki grafikten de açıkça görüldüğü üzere biçem (style) ve tutarlılık (consistency) başlıkları altında örneklerin biri hariç tümünde en yüksek skorlar elde edilmiştir. Diğer yandan akıcılık (fluency) başlığı altında ortalamanın altında bir skor karşımıza çıkmaktadır. Özellikle örnek 9 için akıcılık skorunun en düşük skor olan 2 ile karşılık bulması bu örnekteki metin kesitinin diğerlerine oranla daha uzun olması ve aslında iki farklı cümleden oluşması böylesi düşük bir skorun nedeni olarak gösterilebilir.

Sonuç

Çalışmanın bir önceki bölümünde bahsedilen uygulama aşamalarından sonuncusunun bu bölüme dahil edilmesi çalışmanın öncelikli amacı olan bir yapay zeka aracının çevirileri değerlendirmesi ile insan çevirmen / eleştirmen tarafından aynı çevirinin değerlendirmesini karşılaştırmak adına anlamlı olabileceği düşünülmektedir Koller'in çalışmanın başlarında değinilen çeviri eleştirisine yönelik düşüncelerini tekrar hatırlatmak gerekirse; Koller çeviri eleştirisinin uygulamaya dayalı olmasını dile getirmektedir. Bu doğrultuda da çeviri eleştirisinin üç temel aşama üzerinden yürütülmesi gerektiği üzerine vurgu yapar;

Birinci aşama çeviri amaçlı metin çözümlemesi ile başlar ve metnin dilsel, içeriksel ve biçemsel özelliklerinin analiz edilmesini gerektirir.

İkinci aşama ise çevirinin karşılaştırıldığı aşama olup kaynak metin ile erek metin arasında benzerlikler ile farklılıkların ortaya konulmasını içermektedir

Üçüncü aşamada ise çeviri sürecinden elde edilen sonuçlarla bir değerlendirme yapılmasını gerektirmektedir.

Tüm bunların ışığında çalışmaya konu olan metnin Koller'in bakış açısıyla yürütülen analizi bizleri şu bulgulara ulaştırmaktadır;

Birinci aşamaya göre kaynak metin hem bilgilendirici hem de çağrı işlevlerine sahip, belirli bir uzmanlık alanına ait terim yoğunluğu bulunan, genel dil normları çerçevesinde yayınlanmak üzere hazırlanmış bir metindir

İkinci aşamaya yönelik analiz sonuçlarına göre kaynak metinde teknik terimler yoğunlukta olduğundan erek metinde çoğunlukla terim karşılıkları doğru bir şekilde karşılandığı

gözlemlenmektedir. Dahası kaynak metinde yer verilen cümlelerin erek metinde düz anlamsal bir açıdan ekleme ve çıkarma teknikleri de kullanılarak karşılığına yer verildiği gözlenmiştir.

Son aşamaya yönelik analiz sonucunda benzer biçimde biçemsel açıdan kaynak metinde yer verilen **sade, akıcı ve teknik** bilginin çoğunlukla doğru bir şekilde aktarıldığı söylenebilir. Son olarak kaynak metinde olduğu gibi erek metinde de belirli bir uzmanlık alanı bilgisine sahip alıcılara yönelik yeterli bilgiye yer verildiği, alıcılar tarafından da kabul edilebilir ve anlaşılabilir bir biçemde bu bilginin aktarıldığı gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak Koller'in çeviri eleştirisine yönelik yaklaşımını temel alarak yürütülen bu çalışmada bir yapay zekâ aracı ile teknik bir metin niteliklerini içinde barındıran bir web sayfasının yerelleştirilmesine yönelik çeviri değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Görünürde LQA modeli ile bir yapay zeka aracı olan ChatGPT'nin çevirileri değerlendirmesi birbirlerine benzer kriterleri temel alarak çevirilerin tutarlılık, akıcılık, doğruluk, terimlerin doğru aktarımı gibi başlıklar altında gerçekleşmektedir. Diğer yandan insan bakış açısıyla ele alındığında çeviri eleştirisi salt bu kriterler ile açıklanamayacak ölçüde kapsamlı bir süreci gerektirebilmektedir. Öyle ki Koller'in de ileri sürdüğü gibi çeviri eleştirisinde önemli olan çevirmenin metne içeriksel olarak gerçekleştirdiği müdahaleleri, bunların nedenlerini ve arka planlarını ortaya çıkarmaktır. Böylece çeviri metnin erek okurun beklentilerini ya da çıkarlarını ne derece karşıladığını karşılayamamış ise bunun nedeni çevirmen mi yoksa kaynak metnin yazarı mı olduğunu öğrenmektir.

Söz konusu çalışmada incelenen metin bağlamında çevirmen müdahalelerinin genellikle terimsel tutarlılığı

sağlamak, metnin akıcılığını bozmamak, metni daha anlaşılır kılmak adına gerçekleştirilmiş müdahaleler olarak nitelendirmek mümkün olduğundan bu tip müdahalelerin erek okurun Koller'in de vurguladığı üzere çıkarlarını zedelemeyecek yönde gerçekleştirilmiş olduğu öne sürülebilir. Yine de çalışma bütüncesine dahil edilen metnin Rusça ve Arapça gibi iki farklı dil çevirilerinin de gerçekleştirilmiş olduğu gerçeğinden yola çıkacak olursak bu dillerdeki çevirilerinin de benzer biçimde incelenmesi genel bir kanıya varmak konusunda yararlı olabilir.

Kaynakça

Aksoy, N. B. (1998). *Teknik Çeviri*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı 2, s.71-80.

Berk, Ö. (2005). *Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Byrne, J. (2006). *Technical Translation: Usability Strategies for Translating Technical Documentation*. Netherlands: Springer.

Byrne, J. (2012). *Scientific and Technical Translation Explained*. St Jerome Publishing.

Cadieux, P., & Esselink, B. (2004). *GILT: Globalization, internationalization, localization, translation*. Translation Directory. Çevrim içi erişim için; https://www.translationdirectory.com/article127.html

Çakaloğlu, A. O., & Korkmaz, İ. (2025). *Next-Generation Translation and Artificial Intelligence: Evaluating Human-Machine Interaction in the English- Turkish Language Pair*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, s. 170-181

Çetiner, C. (2023). Yapay Zekâ Çağında Çeviribilim: Çevirmen Edinçleri ve Çevirmenin Benlik Kavramı Araştırmaları. Çizgi Kitabevi.

Dunne, Keiran J. (2006). *A Copernican Revolution*. İçinde Dunne, Keiran J. (Ed.). Perspectives on Localization. John Benjamins Publishing Company, (s.1-10).

Esselink, B. (2000). *A practical guide to localization*. John Benjamins Publishing Company. DOI: 10.1075/liwd.4.

Göktürk, A. (1994). *Çeviri: Dillerin Dili*. 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları.

Herman, M. (1993). *Technical Translation Style: Clarity, Concision, Correctness*. Ed. Wright, S. E. & Wright, L. D. "Scientific and Technical Translation". John Benjamins Publishing Company, s.11-20.

Kissinger, H. A., Schmidt, E. & Huttenlocher, D. (2022). *The Age of AI: And Our Human Future*. Back Bay Books.

Koller, W. & Henjum, K. B. (2020). Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Utb Publisher.

Korkmaz, İ. (2019a). Introducing Information Technologies in Technical Translation. Ed. Yazıcı, M. & Güner, E. S. Turkish Studies in Techhnical Translation. Akademisyen Yayınevi (s. 1-36).

Korkmaz, İ. (2019b). Teknik Çeviri Eğitiminde Terminoloji – çeviri edinci ilişkisi: Örnek bir inceleme. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 328-341.

Korkmaz, İ. (2026). *Translation and Localization Issues in E- Commerce: Case of Popular Shopping Sites*. İçinde Amini, Mansour (Ed.), Bridging Theory and Practice in Translation: Perspectives, Challenges, and Innovations. IGI Global Scientific Publishing. (s.115-148).

LISA. (2003). *The Localization Industry Primer*. South- Western College Publishing.

McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N. & Shannon, C. E. (1955). *A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence*. Department of Mathematics, Dartmouth College, Hanover NH (s. 1-13).

Moor, J. (2006). *The Dartmouth College Artificial Intelligence Conference: The Next Fifty Years*. AI Magazine Cilt 27 Sayı 4, WINTER 2006, (s.87-91).

Odacıoğlu, M. C. (2017). *Çeviribilimde yerelleştirme paradigmasına doğru*. Gece Kitaplığı.

Öner, Işın. (2006). *Yerelleştirme'nin Tanımı*.Varlık 1185: 33-35.

Peeters, K., Daems, J., Plieseis, C., Rivas Ginel, M. I., Şahin, M. et al. (2025). *AI for Translation and Interpreting. A Roadmap for Users and Policy Makers*. Conseil Européen pour les Langues / European Language Council. doi: 10.5281/zenodo.17531283

Pym, A. (2005). *Localization: On its nature, virtues and dangers*. Synaps, 1, 17–25. http://hdl.handle.net/11250/2394909.

Turing, A. M. (1950). *Computing Machinery and Intelligence*. Mind, New Series, Vol. 59, No. 236 (Oct., 1950), s.433-460.

Yazıcı, M. (2005). *Çeviribilim Temel Kavram ve Kuramları*. İstanbul: Multilingual.

Yazıcı, M. (2007). *Yazılı Çeviri Edinci*. Multilingual.

Yıldırım, C. (2020). *Çeviri Teknolojileri, Yerelleştirmeyle İlgili Türkiye ve Fransa'daki Kaynakların Konu Yönelimleri Bakımından Karşılaştırmalı İncelenmesi*. İçinde Tok, Z. (Ed.) Çeviride Teknoloji: Süreç ve Uygulamaları 1. Grafiker Yayınları, (S. 31-78).

BÖLÜM 2

BAKIŞIN FRANKFURT'A DÖNÜŞÜ: ÇEVİRMEN-YAYINCI BEATRİX CANER'İN *FRANKFURTER REISEBERICHT* ÇEVİRİSİNİN ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİ PERSPEKTİFİYLE İNCELENMESİ[*]

Vedat ÇEREZ[1]
Alize CAN RENÇBERLER[2]

Giriş

Yazın çevirisi, bir metnin yalnızca başka bir dilde yeniden üretilmesi değil, aynı zamanda farklı bir edebiyat ve kültür alanına taşınması olarak düşünülebilir. Bir eserin çevrilip yayımlanarak okura ulaşması yalnızca çevirmenin çalışmasına bağlı değildir. Yayınevinin, editörün, eleştirmenin ve kültür kurumlarının tercihleri de bu süreci yönlendirir. Bu nedenle bir çevirinin kaynak kültürden hedef kültüre nasıl taşındığını incelerken metindeki dilsel tercihler

[*] Bu çalışmanın bir bölümü 30.09.2026-02.10.2026 tarihlerinde Marmara Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen ICASTİS-III. Uluslararası Akademik Çeviribilim Çalışmaları Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

[1] Lisansüstü Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilm Yüksek Lisans Programı, Orcid: 0009-0007-1360-7820

[2] Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Orcid: 000-001-7187-6614

kadar çevirinin ortaya çıkmasını sağlayan toplumsal koşulları da dikkate almak gerekir.

Bu çalışma, Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnamesi* (1986) adlı eserinin Beatrix Caner tarafından gerçekleştirilen Almanca çevirisini bu çerçevede ele almaktadır.

Ahmet Haşim, tedavi amacıyla 1932 yılında Frankfurt'a yaptığı yolculuk sırasında Almanya'ya ilişkin gözlem ve izlenimlerini kaleme almıştır. Gazete köşelerinde başlayan yolculuğu, 1933 yılında Frankfurt Seyahatnamesi başlığıyla kitaplaşan bir tanıklığa evrilmiştir. Haşim, bu eserinde sadece günlük yaşamın akışını veya kent dokusunu betimlemekle kalmaz; aynı zamanda dönemin ekonomik ve siyasal iklimini kendi öznel süzgecinden geçirerek aktarır. Dolayısıyla Frankfurt Seyahatnamesi, basit bir gezi anlatısının çok ötesine geçerek, Türk bir entelektüelin Avrupa'ya —ve özellikle Almanya'ya— yönelttiği tarihsel ve kültürel bakışın derinlikli bir yansımasıdır. Yolculuğun Nasyonal Sosyalizmin iktidara gelmesinden hemen önce yapılmış olması ise esere dönemin Almanya'sına tanıklık eden tarihsel bir belge niteliği kazandırır. (Perk Er, 2012, ss. 255–263).

Eser, yayımlandıktan yaklaşık yetmiş beş yıl sonra Beatrix Caner tarafından *Frankfurter Reisebericht* adıyla Almancaya çevrilmiş ve 2008 yılında Frankfurt merkezli Literaturca Verlag tarafından yayımlanmıştır (Haşim, 2008). Çeviri eserin sosyolojik bakımdan dikkat çekici yönlerinden biri, Beatrix Caner'in eserin aktarım sürecinde birden fazla rol üstlenmesidir. Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi alan Caner, Türk edebiyatından Almancaya yaptığı çevirilerin yanı sıra, eşi Mesut Caner ile birlikte Türk edebiyatının Almanya'da tanıtılmasına odaklanan Literaturca Verlag'ın kurucuları arasında yer almıştır (Ege Üniversitesi, t.y.). Bu nedenle Caner'in *Frankfurt Seyahatnamesi*'ndeki rolü çeviriyle sınırlı değildir. Eserin seçilmesi, yayıma hazırlanması ve Alman okura nasıl tanıtılacağı konusunda da söz sahibi olan Caner, bu süreçte

yayıncı ve kültürel aracı kimliğiyle öne çıkar. Caner'in eser yayımlanmadan önce yaptığı bir söyleşide, amacının yalnızca *Frankfurt Seyahatnamesi*'ni değil, yazar Ahmet Haşim'in yaşamını, şiirini ve Türk edebiyatındaki konumunu da Alman okura tanıtmak olduğunu belirtmesi, Caner'in çevirisini bilgilendirici ve yönlendirici bir kültürel aktarım projesi olarak tasarladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir (*Ahmet Haşim'in Frankfurt'u okurunu bekliyor*, 2007, s. 20).

Bu çalışmanın odak noktası, Beatrix Caner'in çevirmen ve yayıncı kimliklerinin *Frankfurt Seyahatnamesi*'nin seçilmesini, Almancaya aktarılmasını ve Alman okura sunulmasını nasıl etkilediğidir. Başka bir ifadeyle çalışma, çeviri eylemini yalnızca kaynak ve hedef metin arasında kurulan dilsel bir ilişki olarak değil; çevirmenin yaşam öyküsü, eğitimi, mesleki deneyimleri, yayınevi içindeki konumu ve Alman yayıncılık alanının koşullarıyla biçimlenen toplumsal bir ürün olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Caner'in bireysel çeviri tercihleri ile içinde hareket ettiği yazınsal ve kurumsal yapı arasındaki ilişki görünür kılınmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın araştırma soruları şunlardır:

Beatrix Caner'in yaşam öyküsü, Türkoloji eğitimi ve Türk edebiyatıyla kurduğu ilişki, çevirmen habitusunun oluşumunu nasıl etkilemiştir?

Beatrix Caner'in hem çevirmen hem de eseri yayımlayan Literaturca'nın kurucularından biri olması, *Frankfurt Seyahatnamesi*'nin seçimi ve Almanca yazın dizgesine sunuluşu konusunda nasıl bir etki oluşturmuştur?

Erek metin *Frankfurter Reisebericht*'in biçimlenmesinde Caner'in çevirmen habitusu ile çevirmen-yayıncı olarak sahip olduğu çoklu kimliğinin belirleyici bir rol oynadığı düşünülebilir. Caner'in Türk dili ve edebiyatına ilişkin bilgisi, çeviri deneyiminin

ve Türk edebiyatını Almanya'da tanıtma yönündeki girişimlerinin hem eserin seçimini hem de metinsel ve yan metinsel sunumunu etkilediği ileri sürülebilir. Çalışma, çevirmen tercihlerini tekil ve bağımsız eylemler olarak ele almanın ötesine geçmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, Beatrix Caner'in kişisel ve mesleki birikiminin 2000'li yıllardaki Alman yayıncılık ortamıyla nasıl kesiştiğini incelemektedir. Bourdieu'nün habitus, alan ve sermaye kavramları, çevirmenin tercihlerini açıklamaya yardımcı olan ilişkisel araçlar olarak kullanılmaktadır. Ahmet Haşim'in Frankfurt Seyahatnamesi ile Caner'in Almanca çevirisi karşılaştırılırken özellikle Almanya betimlemeleri, kültürel gözlemler, benzetmeler ve ironik anlatım üzerinde durulmaktadır. İnceleme yalnızca iki metinle sınırlı tutulmayıp sonsöz, kapak, yazar tanıtımları ve yayınevinin tanıtım materyalleri gibi yan metinleri de kapsamaktadır. Böylece çevirinin hangi toplumsal ve yayıncılık koşullarında hazırlandığı, Alman okuruna nasıl sunulduğu ve Caner'in Türk ve Alman edebiyatları arasında nasıl bir kültürel aracı rolü üstlendiği ortaya konulmaktadır. Araştırma, çeviriyi yalnızca dilsel ve anlmsal dönüşümler üzerinden çözümleme amacı taşımadığı; çeviriyi mümkün kılan aktörler ve kurumlar üzerinden de ele almasından ötürü önem taşımaktadır.

Ahmet Haşim ve Eserin Tarihsel Bağlamı

Ahmet Haşim, modern Türk şiirinin önemli şair ve yazarlarından biridir. 1887'de Bağdat'ta doğan Haşim, annesinin ölümünün ardından babasıyla İstanbul'a gelerek Numûne-i Terakkî Mektebine, daha sonra Galatasaray Sultanisi'nde eğitim almıştır. Eğitim hayatı sırasında Tevfik Fikret ve Ahmet Hikmet Müftüoğlu gibi edebiyatçıların etkisiyle şiire yönelmiş ve ilk şiiri "Hayâl-i Aşkım", 1901'de yayımlamıştır (Okay, 1989).

Galatasaray Sultanisi'nden 1907'de mezun olduktan sonra çeşitli devlet kurumlarında görev almış, İzmir Sultanisinde Fransızca

ve edebiyat öğretmenliği; Birinci Dünya Savaşı sırasında yedek subaylık; savaş sonrasında ise Sanayi-i Nefise ve Mülkiye mekteplerinde eğitmenlik görevlerini üstlenmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.). Haşim, 1909'da Fecr-i Âtî topluluğuna katılmıştır. Fransız sembolizmi ve empresyonizmden etkilenen şair; akşam, göl, ay, yalnızlık ve uzaklık gibi temaları işleyerek şiiri, düşünceleri doğrudan açıklayan bir araçtan çok, ahenk ve çağrışıma dayanan bir sanat olarak değerlendirmiştir. *Bize Göre* ve *Gurebâhâne-i Laklakan* ise başlıca nesir eserleri arasındadır. Sağlık sorunları yaşayan Haşim, 4 Haziran 1933'te İstanbul'da hayatını kaybetmiş ve Eyüp'te defnedilmiştir (Okay, 1989).

Haşim yaşadığı kalp kası iltihabı nedeni ile 1927'de Paris'e seyahat etmiştir. Maalesef tedavisine yanıt bulamayıp aksine sağlık durumu daha da kötüleşerek kalp yetmezliği problemi ile karşı karşıya kalmıştır (Haşim, 2008, ss. 88-92). Kalp ve böbrek hastalıklarından mustarip olan Haşim, kalp ve böbrek rahatsızlıkları uzmanı Dr. Franz Vollard'ın kliniğinde tedavi görmek amacıyla 1932 sonbaharında Frankfurt'a yaşamının son seyahatine çıkmıştır (Haşim, 2008, ss. 97-100). Frankfurt'ta gördüğü tedavi boyunca, *Frankfurt Seyahatnamesi*'de şehri, bir şair ve eleştirmen kimliğiyle kaleme almıştır. Frankfurt Haşim için yabancısı olduğu bir kültürdü; günlük yaşayışları, toplumun kendi içerisindeki değer algıları, bir hastaya yönetilen ilgi ve tedavi yöntemleri, sanat ve bilime verilen değer, kimi zaman Haşim'de hayranlık uyandıran unsurlar iken, kimi zaman Haşim'in ironik eleştirilerine maruz kalan unsurlar olmuştur. Haşim tüm bu unsurları değerlendirmesine alırken; yer yer kendi mensubu olduğu kültürün memleketiyle karşılaştırmalar yaparak, 1930'lu yılların Almanya'sının Frankfurt'unu Türk okuyucularına aktarmıştır.

Beatrix Caner'in Çevirmen-Yayıncı Kimliği

1954 yılında Romanya'nın Erdel bölgesinde dünyaya gelen Beatrix Caner, üniversite eğitimini Frankfurt'ta Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde Türkoloji (Seminar für Türkologie) bölümünde yapmıştır. Türkoloji okumasının da etkisi ile Türk yazınına hayranlık duyan Caner, hayat arkadaşı Mesut Caner ile birlikte Frankfurt'ta *Literaturca* isimli yayınevini kurmuşlardır (Caner, 2022). Bu yayınevinde Türk yazınını Alman okurlarla tanıtmayı hedefleyen Caner birçok Türkçe eseri Almancaya çevirmiştir.

Caner'in Türk diline ve yazınına olan ilgisi Türk bilim insanları ve yazarları gibi önemli dostlar edinmesine de vesile olmuştur. Kişiliği, yaptığı çalışmalar ve edebiyat konusundaki hassasiyeti konusunda Adalet Ağaoğlu şunları dile getirmiştir:

"Beatrix Caner´in Türk romanına yaklaşması, roman okumanın aynı zamanda toplum, insan ve yaşayan tarih ruhunu okumak demek olduğu düşüncesinde toplanıyor. Caner, bu incelenmesinde ele aldığı romanlarda ayrıntılara karşı da çok duyarlı. O kadar sevdiğim, dikkatle okuduğumu sandığım Tanpınar´ın Huzur romanında bir gelinliğin yazarı tarafından simge amacıyla kullanıldığına hiç dikkat etmemişim. Modern Türk edebiyatı üstüne aşağı yukarı on yıldır konuşup tartıştığım Beatrix Caner bana, kendisinden daha önce, daha sonra karşılaştığım Türkologlardan farklı gelir" (Ağaoğlu, aktaran Albaraka Kültür, t.y.).

Adalet Ağaoğlu'nun yanı sıra İlber Ortaylı'da, Caner'in Türk yazınına gösterdiği değeri ve çevirmen kimliğine şükranını şu sözleri ile sunmuştur:

"Beatrix Caner, Türkoloji dünyasının büyük çevirmeniydi. Çok lisan bilirdi. Sessizce kendi buluşuyla Ahmet Hamdi Tanpınar'dan, Ömer Seyfettin'den Nermin Abadan Unat Hoca'dan

abdi acizlerine kadar birçok eseri buldu ve Alman diline çevirdi. Bu muhterem meslektaşa gönlümde her zaman sıcak bir yer var. Büyük bir şükran ve elemle onu ebediyen hatırlayacağım" (Ortaylı, aktaran Albaraka Kültür, t.y.).

Beatrix Caner'in yazar kimliği ile okurlarına; *Turkische Literatur – Klassiker der Moderne* (1998), *Doppelte Heimat; Alles Blaue, alles Grüne dieser Welt* (2008), *Tanpınar's Harmonie* (2009) eserlerini sunmuştur. Ayrıca çevirmen kimliği ile; Ahmet Hamdi Tanpınar - *Sommerregen* (2001), Bilge Karasu – *Die Nacht* (2001), Tomris Uyar – *Traumverkäufer* (2001), Elif Şafak – *Spiegel der Stadt* (2004), Nermin Abadan Unat – *Phönix aus der Asche: Memorien eine türkischen Akademie* (2004), Feyza Hepçilingirler – *Die Hochzeitsnacht* (2005), Pınar Kür – *Eine verrückter Baum* (2006), Sadık Yalsızuçanlar – *Der Wanderer* (2006), Cemil Kavukçu – *Die Träume eines Anderen* (2007), Ayla Kutlu – *Triyandafilis* (2007), Murat Gülsoy – *Stehlen Sie dieses Buch!* (2007), Pınar Kür – *Mordsfakultät* (2008), Ömer Seyfettin – *Efruz Bey* (2011), Ömer Sevinçgül – *Du brauchst eine neue Welt* (2013), Ömer Sevinçgül - *Ich konnte dich nicht dir selbst überlassen* (2013), Recaizade Mahmut Ekrem – *Die Leidenschaft in Çamlıca* (2014), Ahmet Mithat Efendi – *Felatun Bey und Rakım Efendi* (2014), Prof. Dr. İlber Ortaylı – *Das längste Jahrhundert des Osmanischen Reichs* (2015) ve nice eseri Alman yazın dizgesine kazandırmıştır (Demir, t.y.).

Beatrix Caner'in çevirisi *Frankfurter Reisebericht*, 2008 yılında eşiyle beraber kurduğu Literaturca Verlag[3]'dan yayımlanmıştır. Çeviri eser içerisinde, bir önsöz, yer yer görsel unsurlarla desteklenmiş yirmi bir adet bölüm; Ahmet Haşim'in yaşamından, edebi kişiliğinden, şiirinden ve *Frankfuırt Seyahatnamesi* hakkında yazılar bulunan bir sön söz bölümünü

[3] "Verlag" kelimesinin Türkçe karşılığı "Yayınevi" verilebilir (duden.de).

barındırmaktadır. Okurlarına ek bilgi sunması adına Caner, kitapta Haşim'in tedavi görmek için Frankfurt'a gittiği Dr. Franz Vollard'a, sözlükçeye ve Türkçe harflerin okunuşuna dair birer sayfalık kısa bölümler halinde yer vermiştir.

Çeviri Sosyolojisi

Çeviri, geleneksel yaklaşımlarda çoğunlukla kaynak ve erek metin arasındaki dilsel, anlamsal ve biçimsel ilişkiler üzerinden ele alınmaktayken Çeviri Sosyolojisi'nin, çeviriyi yalnızca bireysel bir dilsel aktarımın ürünü olarak değil, belirli toplumsal ilişkiler ve kurumsal koşullar içerisinde üretilen kültürel bir nesne olarak değerlendirdiği ileri sürülebilir. Bu yaklaşımla birlikte, hangi eserlerin çevrildiği, kimlerin çevirmen olarak görevlendirildiği, metnin hangi yayınevi tarafından yayımlandığı, nasıl tanıtıldığı ve erek kültürde nasıl alımlandığı gibi sorular çeviri araştırmasının merkezine taşınmış olur. Dolayısıyla çeviri sürecinin; çevirmen, yazar, yayınevi, editör, eleştirmen ve okur gibi çok sayıda aktörün katıldığı toplumsal ve kurumsal bir faaliyet olduğu düşünülebilir.

Sapiro, Santoro ve Baert, düşüncelerin ve metinlerin kültürler arasında kendiliğinden yayılmadığını; bunların belirli stratejilere ve alan içi konumlara sahip aktörler ile kitap, dergi, konferans ve yayın desteği gibi maddi araçlar aracılığıyla dolaşıma girdiğini belirtmekte ve buna göre uluslararası dolaşımın, basit bir yayılma sürecinden çok, aktörlerin seçimleri ve alımlayıcı alanın koşulları tarafından biçimlendirilen bir yeniden üretim süreci olduğunu vurgulamaktadırlar (Sapiro et al., 2020, ss. 2-3). Bir metnin başka bir kültüre aktarılması sırasında gerçekleştirilen seçimin, etiketleme ve yorumlama işlemlerinin, metnin erek kültürde kazanacağı anlamın belirlenmesinde etkili olduğu kanaatine varılabilir. Bu nedenle çevirmenler, editörler ve yayıncılar yalnızca önceden var olan anlamları aktaran kişiler değil, dolaşıma giren

kültürel ürünün erek alandaki konumunu etkin biçimde kuran aktörler olarak kabul edilmektedir (Sapiro et al., 2020, s. 6).

Çeviri Sosyolojisi'nin bu yaklaşımı, araştırmanın odağını metinden bütünüyle uzaklaştırmaz; aksine metinsel tercihlerin içinde oluştuğu toplumsal koşulları da çözümlemeye dahil ederek çevirmenin sözcük, söylem ve üslup düzeyindeki kararları; eğitimi, mesleki deneyimleri, bağlı bulunduğu kurumlar, yayıncılık alanındaki konumu ve erek okura ilişkin beklentileriyle birlikte değerlendirilir. Bu bağlamda çevirinin hem metinsel hem de toplumsal boyutlarını kapsayan ilişkisel bir çözümleme yapısı ortaya konmaktadır. Nitekim metinlerin dolaşımını açıklamak için yayın dizilerinin, editöryel stratejilerin, tanıtım malzemelerinin ve yayın kararlarının incelenmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Sapiro et al., 2020, s. 15).

Roig-Sanz ve Meylaerts, bu süreçte rol oynayan aktörleri *kültürel aracılar* olarak adlandırmakta ve "dilsel, kültürel ve coğrafi sınırlar arasında faaliyet gösteren, çeşitli ağlar içerisinde stratejik konumlar işgal eden ve kültürel aktarımın gerçekleşmesini sağlayan aktörler" olarak tanımlamaktadırlar (Roig-Sanz & Meylaerts, 2018, ss. 3-4). Bu tanım, kültürel aracıları tek bir mesleki role indirgemediği için önemlidir çünkü, bir kişi aynı anda çevirmen, yayıncı, eleştirmen, editör veya gazeteci olarak faaliyet gösterebilir. Bu rollerin birbirinden bağımsız olmadığı; aksine bir rolde edinilen bilginin diğer rollerin yerine getirilme biçimini etkileyebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır (Roig-Sanz & Meylaerts, 2018, ss. 4-6). Bu nedenle kültürel aracının salt çevirisinden değil, farklı kurumsal ve mesleki faaliyetlerinin oluşturduğu bütünlük içerisinde ele alınması gerektiği ileri sürülebilir.

Çeviri sürecinin toplumsal boyutunu açıklamak için Pierre Bourdieu'nün *habitus*, *alan* ve *sermaye* kavramları işlevsel bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bourdieu ve Wacquant'a göre habitus, alan ve sermaye ancak birbirleriyle kurdukları sistematik

ilişkiler içerisinde anlam kazanmaktadır (Bourdieu & Wacquant, 2014, ss. 79-82).

Habitus, bireyin geçmiş deneyimleri ve toplumsallaşma süreçleri sonucunda edindiği, farklı durumlarda algılarını ve eylemlerini yönlendiren kalıcı ve aktarılabilir yatkınlıklar sistemi olarak tanımlanabilir. Habitus tarafından üretilen pratikler belirli düzenlilikler göstermekle birlikte, bunlar bilinçli biçimde takip edilen kuralların veya önceden hazırlanmış planların mekanik sonuçları değildir. Habitus, aktörlerin değişen koşullar karşısında belirli stratejiler geliştirebilmesini sağlayan, geçmiş koşulların içselleştirilmiş biçimidir (Bourdieu, 1977, ss. 72-73). Bourdieu ve Wacquant, habitusu toplumsal olarak kurulmuş, yapılandırılmış ve aynı zamanda yeni pratikleri yapılandıran bir yatkınlıklar sistemi olarak ele almaktadır. Habitus, aktörün içinde bulunduğu alanın pratik mantığını sezmesini ve her durumda açık bir hesaplama yapmadan eylemde bulunmasını mümkün kılar (Bourdieu & Wacquant, 2014, ss. 109-111). Aile, eğitim ve mesleki deneyimler habitusun oluşumunda birbirini izleyen ve dönüştüren etkiler meydana getirir; erken deneyimler sonraki deneyimlerin algılanışına yön verirken, yeni deneyimler de mevcut yatkınlıkları yeniden yapılandırabilir (Bourdieu, 1977, ss. 85-87).

Habitus kadar önemli olan diğer bir kavram ise alandır. Bourdieu ve Wacquant, alanı farklı konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin oluşturduğu bir ağ veya yapılanma olarak tanımlar. Bir aktörün alan içerisindeki konumu, sahip olduğu sermayenin türü ve miktarı ile diğer aktörlerin sermaye dağılımı karşısındaki konumu tarafından belirlenir. Alan, ortak kurallara tabi aktörlerin belirli kazanımlar için mücadele ettikleri, aynı zamanda bu kuralları korumaya veya değiştirmeye çalıştıkları dinamik bir toplumsal uzamdır (Bourdieu & Wacquant, 2014, ss. 81-82).

Edebiyat ve yayıncılık alanı, eserlerin yalnızca estetik değerleri üzerinden dolaşıma girdiği tarafsız bir ortam olarak

düşünülmemelidir. Bu alanda yayın yapma veya bir eseri reddetme yetkisi, eleştirel tanınma, ödüller, önsöz ve sonsözler, yayınevinin itibarı ve basındaki görünürlük gibi farklı güç kaynakları da bulunmaktadır. Bourdieu, edebiyat alanını kendine özgü egemenleri, yeni girenleri, mücadeleleri ve yeniden üretim mekanizmaları bulunan özel bir toplumsal dünya olarak tanımlamaktadır. Alandaki aktörler, daha önceki mücadelelerde biriktirdikleri sermayeye ve işgal ettikleri konuma bağlı stratejiler geliştirirler (Bourdieu, 2013, ss. 211-215).

Sosyal sermaye, bir aktörün kalıcı ilişki ağları ve karşılıklı tanıma ilişkileri aracılığıyla ulaşabildiği mevcut veya potansiyel kaynakların toplamı olarak tanımlanabilir. Bourdieu ve Wacquant, sosyal sermayenin bireyin içinde bulunduğu ilişkiler ağını harekete geçirebilme kapasitesiyle bağlantılı olduğunu belirtmektedirler (Bourdieu & Wacquant, 2014, s. 108). Çeviri alanında yazarlar, yayıncılar, editörler, eleştirmenler ve kültür kurumlarıyla kurulan ilişkiler, eser seçme ve yayımlama süreçlerini kolaylaştırabilen sosyal sermaye biçimleri olarak değerlendirilebilir.

Sembolik sermaye ise ekonomik, kültürel veya sosyal sermayenin başkaları tarafından tanınması ve meşru kabul edilmesi sonucunda kazandığı itibar, saygınlık ve güven biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bir sermaye türünün sembolik sermayeye dönüşebilmesi, ilgili alanın aktörleri tarafından değerli olarak algılanmasına bağlıdır (Bourdieu & Wacquant, 2014, s. 108). Edebiyat alanında sembolik sermaye; olumlu eleştiriler, tanınmış bir yayıneviyle ilişki, uzmanlık itibarı, ödüller, önsöz ve sonsöz yazma yetkisi veya belirli bir edebiyatın temsilcisi olarak kabul edilme yoluyla birikebilir. Bourdieu'nün belirttiği üzere edebiyat alanına özgü sermaye, büyük ölçüde önceki mücadelelerde kazanılan tanınma ve onanma üzerinden işlemektedir (Bourdieu, 2013, ss. 212-213).

Yöntem

Bu araştırma, Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnamesi* ile Beatrix Caner tarafından gerçekleştirilen Almanca çevirisini belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlam içerisinde ele alan nitel ve yorumlayıcı bir vaka çalışmasıdır. Araştırmanın temel inceleme malzemesini Türkçe kaynak metin ile 2008 yılında *Frankfurter Reisebericht* adıyla yayımlanan Almanca hedef metin oluşturmaktadır. İnceleme kapsamında kaynak metin ve çeviri metin karşılaştırmalı olarak okunmakta; Haşim'in Almanya'ya ilişkin gözlem ve değerlendirmelerinin Almanca metinde nasıl yeniden kurulduğu araştırılmaktadır. Çözümleme, araştırmanın amacıyla doğrudan ilişkili oldukları düşünülen "Alman Gecesi", "Büyük Bir Avrupa Şehri", "Hasta", "Bir Zihniyet Farkı", "Dilenci Estetiği" ve "Profesör Aristokrasisi" başlıklı bölümlere odaklanmaktadır. Bu bölümlerin seçilmesinin nedeni, Haşim'in Alman toplumu, kent yaşamı, toplumsal düzen, kültürel farklılıklar ve akademik çevreler hakkındaki gözlemlerinin bu metinlerde belirginleşmesidir. Metin karşılaştırmasına ek olarak Caner'in çeviriye yazdığı sonsöz ile kitabın kapağı, arka kapak yazısı ve yazar tanıtımı da incelemeye dâhil edilmektedir. Bu yanmetinsel unsurlar üzerinden Ahmet Haşim'in edebî kimliğinin ve *Frankfurt Seyahatnamesi*'nin Alman okur için nasıl tanıtıldığı ve konumlandırıldığı değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, Bourdieu'nün habitus, alan ve sermaye kavramlarından hareketle yorumlanarak Caner'in çevirmen-yayıncı konumu ile eserin seçimi, çevirisi ve sunumu arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Çeviri Sosyolojisi Açısından Beatrix Caner ve *Frankfurter Reisebericht*'in İncelenmesi

Caner'in *Frankfurter Reisebericht*'in üretim sürecindeki yeri, kültürel aracılık kavramı üzerinden incelenebilir. Beatrix Caner'in Frankfurt Seyahatnamesi'ni çevirmesinin yanı sıra

Literaturca'nın kurucularından biri olarak eserin seçimi, hazırlanması ve yayımlanmasında görev alması, onun çevirmenlik ve yayıncılık rollerini bir araya getirmiştir. Bu konum, kültürel aracıların eserlerin dolaşımını ve görünürlüğünü aktif biçimde şekillendirdiğini belirten Roig-Sanz ve Meylaerts'in (2018, ss. 19-20) yaklaşımı doğrultusunda değerlendirilmektedir. Bourdieu'nün habitus ve alan kavramları, Caner'in biyografik ve mesleki eğilimleri ile Alman yayıncılık dünyasının imkân ve sınırlamalarını anlamlandırmak için kullanılmaktadır. Caner'in Türkoloji eğitimi ve çeviri deneyimi kültürel sermaye (Bourdieu, 2013, s. 217); edebî ilişkileri sosyal sermaye; çevirmen ve yayıncı olarak sahip olduğu tanınırlık ise sembolik sermaye kapsamında ele alınmaktadır (Bourdieu, 1977, ss. 179-183). Ancak eserin Almancaya çevrilmesi, tek başına edebî görünürlük kazandığını göstermediğinden eleştiriler, tanıtım yazıları ve satış verileri gibi alımlama göstergelerinin de incelenmesi gerekmektedir. Böylece çeviri, yalnızca dilsel bir aktarım olarak değil, çevirmenin tercihleri, yayıncılık faaliyetleri ve kurumsal koşulların etkileşimiyle şekillenen ilişkisel bir ürün olarak değerlendirilmektedir. Eserler üzerinde yapılan çözümlemede, kaynak dilde kullanılan sentaks biçiminin ve yazıldığı kültürel biçemin, Alman diline aktarımında farklılıklar yaşadığı gözlemlenmektedir. Dahası, çeviri sürecinde de bir takım çevirmen kararları sonucunda semantik düzeyde de yer yer anlam değişimleri saptanmıştır. Ahmet Haşim'in estetik, ironik ve benzetmeye dayalı değerlendirmeleri, Beatrix Caner'in çevirilerinde ise zaman zaman daha açık dini, ahlaki ve toplumsal kategorilere dönüşmektedir.

Aşağıda örnek olarak verilen bağlamlarda görüleceği üzere, Haşim'in anlatımlarında kullandığı farklı dini kavramlar; Caner'in çevirilerinde ortak bir söz varlığı ile Almancaya aktarılmıştır.

KM: “Bunların tehlikeli karanlığında düşünen **ilâhlar**... Ve bu **yabancı tanrıların** tüyler ürpertici sırıtkan kırmızı çehreleri... (Haşim, 1986, ss. 181-182)”.

EM: “**Heilige**, die im gefährlichen Schatten dieser Gebäude meditieren... und alle abschreckend grinsenden Gesichter dieser **fremden Heiligen** (Haşim, 2008, s.36)”.

KM: “Burası mâbed gibi sessiz ve mukaddes bir korku ile dolu idi. Sanki kırmızı **Hint ilâhları** burada gülümsüyordu (Haşim, 1986, s.202)”.

EM: “Die Orangerie war von einer bedächtigen Stille, wie von dem Lächeln **indischer Heiligen** erfüllt - fast wie ein Andachtsort (Haşim, 2008, s.72)”.

KM: “Bütün **Afrika, Amerika, Hint ve Çin ilâhları** çirkin değil mi? (Haşim, 1986, s. 205).

EM: “Sind die Heiligen der Afrikaner, der Hindus, der Indianer, der Chinesen nicht alle hässlich? (Haşim, 2008, s.76).

Haşim, bu pasajlarda tanrıları salt bir tanrı figürünün dışına taşımıştır. Haşim’e göre bu pasajlardaki tanrılar yabancılık, korku, çirkinlik ve hayret üreten estetik figürler olarak anlatılmıştır. Caner’in bu pasajlarda yineleyerek kullandığı “Heilige[4]” ifadesi yoluyla tanrılıkla kutsal kişi/aziz arasındaki ayrım azaltılmış; farklı göndergeler aynı söz varlığına yaklaşmıştır.

Bu pasajlarda farklı inanç dünyalarının kavramlarının erek dilde nasıl sınıflandırılacağı söz konusu olmaktadır. Almancada “Heilige” ifadesinden başka ifadelerde “ilâh” karşılığını verecek olacağından, buradaki kültürel kısıtlılığın sebebi Almancanın zorunlu kıldığı bir kısıtlılık değildir.

[4] Türkçe karşılığı “azize” olarak verilebilir (duden.de, t.y.).

Bir sonraki bağlamda ise, Haşim'in anlatımda yer alan estetik ve ironik bazı değerlendirmeler ele alınmaktadır. Caner bu değerlendirmeleri Almancaya aktarırken bu değerlendirmeleri Haşim'den farklı olarak, ahlaki unsurlar şeklinde erek okura sunduğu gözlemlenmektedir.

KM: "Hastahane, kışla, köşk, mağaza ve mektep pencereleri burada hep Alman kadınlarının eliyle, ruhu aynı mahrem hulyâlarla deli edecek **gizli bir saadet hüneriyle** süslendirilmiştir (Haşim, 1986, s. 183)".

EM: "Ob im Krankenhaus, in der Kaserne, in den Prachtbauten, in einem Laden oder in einer Schule... - die Fenster sind hier stets von der Hand und vor der Seele der deutschen Frau geschmückt, die von den immerzu gleichen innigen Träumen und ihrer betörenden **heiligen Pflichterfüllung** geleitet ist" (Haşim, 2008, s.38).

KM: "Onun için dilenen bir Alman, bizi kendine acındırmak için fazla yalana ve alçalmağa muhtaç değildir. Bu bir **hususî ahlâk** mes'elesi"(Haşim, 1986, ss. 204-205).

EM: "Deshalb braucht jemand, der in Not ist, nicht zu lügen und sich nicht zu erniedrigen, um uns zu überzeugen. Das ist eine Frage der **allgemeinen Ethik**" (Haşim, 2008, ss. 75-76).

KM: "Bize en fazla korku ve nefret veren dilenciye uzattığımız para bir sadaka değil, fakat korku san'atkârına takdim edilmiş nâçiz bir mükâfattır. Doğu, **artist milletlerin** vatanıdır" (Haşim, 1986, s. 205).

EM: "Das Geld, das wir dem Bettler geben, der in uns echte Angst und Abscheu erweckt, ist kein Almosen, sondern die Belohnung des Künstlers, der uns am meisten zu erschrecken vermag. Der Orient ist die Heimat der **Heuchlers**!" (Haşim, 2008, s. 76).

Haşim'in kadınların pencerelerini süsleme becerisini "saadet[5] hüneri[6]" olarak anlatması estetik ve duygusal bir değerlendirmeye dayandırılabilmektedir. Ancak bu söylem Caner'de kutsal bir görev diliyle Almancada yeniden kurulmaktadır. Ayrıca "artist[7] milletler" ifadesi bir öncesindeki cümlede yer alan "korku san'atkarı[8]" ifadesiyle bağlantılı bir ironik sonuçken, "Heuchler[9]" ifadesi açık bir ahlaki suçlama içermektedir. Kaynak metindeki "hususi ahlâk" ifadesi belirli bir bağlama özgü değerlendirmeyken, çeviride "genel etik" anlamındaki "allgemeinen Ethik" ifadesiyle karşılanmış; böylece söylemin kapsamı genişletilerek ifade genel bir yargıya dönüştürülmüştür.

Bu örneklerde, kültürel kısıtların kaynak metindeki davranış ve kimliklerin erek metin metinde farklı değerlerde konumlandırılarak yeniden anlamlandırma oluşturulduğu gözlemlenmektedir. "Saadet hüneri" söyleminin kutsal görev söylemine, "artist milletler" söyleminin ise açık bir ahlaki suçlamaya dönüşmesi, Haşim'in estetik ve ironik değerlendirmenin erek metinde ahlaki kategoriler üzerinden yeniden çerçevelendiğini göstermektedir. Sosyal kısıtlar ise bu söylemlerin çeviri süresince anlamın ve değersel yargıların yeniden düzenlenmesiyle kadınlık, toplumsal görev ve ahlaki davranış gibi toplumsal rollerde dönüşümleri açığa çıkarmaktadır.

Son örnekte ise Haşim'in Alman akademisi hakkında anlatımları yer almaktadır. Haşim bu pasajlarda akademiyi eleştirir ve hicveder. Caner ise bu eleştirileri çevirilerine daha sistematik, terminolojik tutarlılıkta aktarmıştır.

---

[5] Mutluluk (TDK, t.y.).
[6] Beceri isteyen ustalık, beceriklilik (TDK, t.y.).
[7] Güzel sanatlardan birini meslek edinen kimse, sanatçı. Eğlence yerlerinde gösteri yapan kimse. Olduğundan başka türlü görünen, yapmacık ve abartılı davranan kimse (TDK, t.y.)
[8] Sanatçı (TDK, t.y.).
[9] Türkçe karşılığı "iki yüzlü" olarak verilebilir (duden.de, t.y.).

KM: “Almanya “Profesör” ve “Doktor” denilen acayip bir insan cinsinin vatanıdır. Bunlar **Hindistan'daki rahip sınıfı** gibi, bir nevi kutsiyetle çevrili olarak hemşehrileri arasında yaşarlar” (Haşim, 1986, s.207).

EM: “Deutschland ist die Heimat der Professoren und Doktoren... - einer fast unheimlichen Gattung von Menschen. Sie leben unter den Mitmenschen - wie die **Brahmanenkaste in Indien** - von einer Art Heiligenverehrung umgeben” (Haşim, 2008, s. 79).

KM: “Almanların bu **âlim sıfatı takınmak merakı** münasebetiyle bir ingilizin nüktesi…” (Haşim, 1986, s.207).

EM: “Über die Neigung der Deutschen, zu der **bevorzugten Kaste der Wissenschaftler** zu gehören, haben die Engländer folgenden Witz gemacht…” (Haşim, 2008, s. 79).

KM: “**Böyle faydası az bir sınıfı** el üstünde tutmakta Almanya’nın ne kârı var?” (Haşim, 1986, s.208).

EM: “Was hat Deutschland davon, **eine so wenig nützliche Kaste** so sehr zu verwöhnen?” (Haşim, 2008, s.80).

Haşim, profesörlük ve doktorluk unvanlarına yönelen aşırı hayranlığı farklı coğrafyalarda saygı görülen diğer sınıflara atıfta bulunarak ironik bir eleştirel anlatımda bulunmaktadır. Caner ise kaynak metindeki sınıf ifadesini “Kast[10]” kavramı etrafında birleştirerek akademik çevrelere yönelik eleştirinin daha belirgin bir toplumsal hiyerarşi çerçevesinde okunmasına imkân vermektedir. Böylece Caner’in sözcük seçimlerinde grupları sınıflandıran kavramsal bir süreklilik ortaya çıkarmaktadır.

[10] “Ayrıcalıklar bakımından yukarıdan aşağıya doğru kesin ölçülerle sınırlanmış bulunan, en koyu biçimiyle Hindistan'da görülen toplumsal sınıfların her biri” (TDK, t.y.).

Bu örnekteki sosyal kısıtlar, Caner'in çevirisinde "Kaste[11]" sözcüğünü tekrarlaması ile; Haşim'in profesörlük ve doktorluk unvanlarına olan eleştirisini, daha belirgin bir toplumsal hiyerarşi çerçevesinde ifade etmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada elde edilen bulgular, *Frankfurt Seyahatnamesi*'nin Almancaya çevrilmesini yalnızca iki metin arasındaki dilsel aktarım üzerinden değerlendirmenin yeterli olmadığını göstermiştir. Beatrix Caner'in Türkoloji eğitimi, Türk edebiyatı hakkındaki birikimi ve daha önce yaptığı çeviriler, bu süreçte yararlandığı kültürel sermayenin başlıca unsurlarıdır. Caner'in Ahmet Haşim'i yaşamı, şiirleri ve Türk edebiyatındaki yeriyle birlikte tanıtmak istemesi de çeviriye daha geniş bir edebî aktarım amacı yüklediğini göstermektedir. Bununla birlikte bu biyografik özellikler, çevirideki her tercihin doğrudan nedeni olarak da düşünülmemelidir. Caner'in mesleki geçmişi, metinsel bulguları yorumlamaya yardımcı olan bir bağlam sunmaktadır.

Caner'in Literaturca'nın kurucuları arasında bulunması, çevirmenliğini yayıncılık faaliyetinden ayırmayı güçleştirmektedir. Caner bu eserde metni çevirmenin yanı sıra eserin seçilmesi, yayıma hazırlanması ve Alman okura sunulması aşamalarına da katılmıştır. Çevirmen ve yayıncı rollerinin aynı kişide buluşması, şüphesiz ona yayın süreci üzerinde başka bir yayıneviyle çalışan çevirmene göre daha geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Ancak Literaturca'nın ekonomik imkânları, dağıtım ağı ve Almanya'daki yayıncılık koşulları hakkında yeterli veri bulunmadığından bu konumun Caner'e tam bir özerklik sağladığı da söylenemez.

Kaynak ve erek metinlerin karşılaştırılması, Caner'in bazı sözcük seçimlerinin Haşim'in anlatımındaki değerlendirme biçimini

[11] Türkçe karşılığı "kast" olarak verilebilir (duden.de, t.y.).

değiştirdiğini göstermiştir. Kaynak metinde farklı bağlamlarda kullanılan "ilâh" sözcüğünün Almancada tekrar tekrar "Heilige" ile karşılanması, tanrı ile kutsal kişi veya aziz arasındaki ayrımı azaltmıştır. Benzer biçimde "saadet hüneri" ifadesinin "heilige Pflichterfüllung" ile aktarılması, Haşim'in estetik ve duygusal anlatımına görev ve kutsallık vurgusu eklemiştir. "Artist milletler" sözünün "Heuchler" ile karşılanması ise kaynak metindeki ironiyi daha açık bir ahlaki suçlamaya dönüştürmüştür. Akademik çevrelerin anlatıldığı bölümde tekrarlanan "Kaste" sözcüğü de Haşim'in farklı ifadelerini ortak bir toplumsal hiyerarşi kavramı altında toplamıştır.

Tüm bu örnekler, çevirmenin kaynak metindeki anlamları Almancada yeniden adlandırırken metnin değer dünyasına da müdahale edebildiğinin göstergesidir. Yine de Haşim'in anlatımının bütün çeviri boyunca aynı yönde değiştirildiğini söylemek de mümkün değildir. İncelenen bölümlerde ironi, yabancılık ve ürperti gibi bazı özellikler korunmuş; bazı bölümlerde ise ahlak, görev ve toplumsal sınıflandırma vurgusu güçlenmiştir.

Almanca baskının sonsözü, yazar tanıtımı, kapağı ve diğer açıklayıcı bölümleri çevirinin sunuluşunda ayrı bir işleve sahiptir. Bu yan metinler, Alman okura yalnızca seyahatnamenin tarihsel bağlamını açıklamaz; Ahmet Haşim'in şairliği ve Türk edebiyatındaki konumu hakkında da bilgi verir. Böylece Haşim, yalnızca Almanya'yı gözlemleyen bir gezgin olarak değil, şiir ve düzyazı eserleri bulunan bir edebiyatçı olarak tanıtılır. Caner'in çevirmen-yayıncı kimliği en açık biçimde bu noktada görülmektedir: Kaynak metni Almancaya aktarmış ve okurun yazarı hangi çerçevede tanıyacağını etkileyen açıklayıcı metinlerin hazırlanmasına katılmıştır.

Çalışmanın Giriş bölümünde önerilen araştırma sorularının yanıtları elde edilen bulgular ışığında aşağıda sunulmuştur:

1. Beatrix Caner'in yaşam öyküsü, Türkoloji eğitimi ve Türk edebiyatıyla kurduğu ilişki, çevirmen habitusunun oluşumunu nasıl etkilemiştir?

Caner'in Romanya'da başlayan ve Almanya'da devam eden yaşamı, farklı dil ve kültürlerle erken yaşlardan itibaren ilişki kurmasına imkân vermiştir. Frankfurt'ta aldığı Türkoloji eğitimi ise Türk edebiyatını yalnızca dil düzeyinde değil, tarihsel ve kültürel bağlamıyla tanımasını sağlamıştır. Meslek yaşamı boyunca Bilge Karasu, Tomris Uyar, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ömer Seyfettin gibi farklı dönemlerden yazarları çevirmesi, Türk edebiyatına yönelik ilgisinin geçici veya tek bir türle sınırlı olmadığını göstermektedir. Bu birikim, Caner'in çeviri için seçtiği eserleri ve Alman okura tanıtmak istediği yazarları etkileyen mesleki eğilimlerin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

2. Caner'in hem çevirmen hem de Literaturca'nın kurucularından biri olması, eserin seçimini ve Almanca yazın dizgesine sunuluşunu nasıl etkilemiştir?

Caner, *Frankfurt Seyahatnamesi*'nin Almanca baskısında yalnızca çevirmen olarak yer almamıştır. Kitabı yayımlayan Literaturca'nın kurucularından biri olması, eser seçimi ve yayın hazırlığına da katılmasına imkân vermiştir. Çeviri ile yayın kararının aynı kişide buluşması, *Frankfurt Seyahatnamesi*'nin Literaturca'nın Türk edebiyatını Alman okura tanıtma amacıyla bağlantılı biçimde yayımlanmasını kolaylaştırmıştır.

Caner'in yayıncı kimliği kitabın sunuluşunda da görülmektedir. Sonsöz, yazar tanıtımı ve açıklayıcı bölümler, metnin hangi bilgiler eşliğinde okunacağını belirleyen yayın tercihleri arasındadır. Mevcut veriler, çevirmen-yayıncı konumunun Caner'e eser seçimi ve sunumu üzerinde etkili olabileceği bir alan açtığını göstermektedir.

Kaynakça

Ahmet Haşim'in Frankfurt'u okurunu bekliyor. (2007, 23 Şubat). *Cumhuriyet Almanya*, 20. https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/4932/2007/2/23/20

Albaraka Kültür. (t.y.). *Tanpınar'ın başyapıtı: Türk modernizminin zirvesi: Huzur*. https://www.albarakakultur.com/tanpinarin-basyapiti-turk-modernizminin-zirvesi-huzur

Almanya Federal Dışişleri Bakanlığı. (2008, 10 Ekim). *Bundesminister Steinmeier eröffnet Frankfurter Buchmesse*. https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/081010-frankfurterbuchmesse-225970

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice* (R. Nice, Çev.). Cambridge University Press. (Orijinal eser 1972'de yayımlanmıştır).

Bourdieu, P. (2013). *Seçilmiş metinler* (L. Ünsaldı, Çev.). Heretik Yayınları. (Orijinal eser 1987'de yayımlanmıştır).

Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. D. (2014). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.; 7. bs.). İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1992'de yayımlanmıştır).

Demir, B. S. (t.y.). *Beatrix Caner*. Türkçe Çevirmenler Sözlüğü, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü. https://translex.ege.edu.tr/tr-6220/beatrix_caner.html

Ege Üniversitesi. (t.y.). *Beatrix Caner*. Türkçe-Almanca Çevirmenler Sözlüğü. https://translex.ege.edu.tr/tr-6220/beatrix_caner.html

Haşim, A. (1986). Frankfurt Seyahatnamesi (Haz. M. Kaplan). Milli Eğitim Basımevi, (ss. 169-211).

Haşim, A. (2008). Frankfurter Reisebericht (B. Caner, Çev.) Literaturca Verlag.Perk Er, D. (2012). Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnamesi*'nde Almanya imgesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 52*(1),

255–263.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/article/1044387

Roig-Sanz, D., & Meylaerts, R. (2018). General introduction: Literary translation and cultural mediators: Toward an agent and process-oriented approach. D. Roig-Sanz ve R. Meylaerts (Ed.), *Literary translation and cultural mediators in "peripheral" cultures: Customs officers or smugglers?* içinde (ss. 1-39). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78114-3_1

Sapiro, G., Santoro, M., & Baert, P. (2020). Introduction. G. Sapiro, M. Santoro ve P. Baert (Ed.), *Ideas on the move in the social sciences and humanities: The international circulation of paradigms and theorists* içinde (ss. 1-28). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-35024-6_1

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). *Ahmet Haşim*. https://www.ktb.gov.tr/EN-118070/ahmet-hasim.html

BÖLÜM 3

IRVIN D. YALOM'UN "WHEN NIETZSCHE WEPT" ESERİ ÖRNEKLEMİNDE YAZINSAL ÇEVİRİDE DİPNOTLARIN İNCELENMESİ

DERYA YILMAZ[1]

Giriş

Sonnot, yan not, satır arası notu gibi notlar başlığı altında değerlendirilebilecek dipnotların aslında çok eski tarihlerden beri kullanıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak "Genette ve Maclean (1991), notların kullanımına Orta Çağ'da rastlandığına, XVI. yüzyılda yan notların diğer bir ifadeyle kenar notlarının görüldüğüne, XIX. yüzyılda notların, sayfanın altına yazılmaya başlandığına değinmişlerdir" (Zeytinkaya, 2022: 147).

Hem Türkiye'de hem de dünyada son yıllarda yapılan çeviribilim çalışmalarına bakıldığında yan metinsel öğelerin birçok araştırmacının ilgi odağı haline geldiği görülmektedir. "Yan metinler aracılığıyla çevirilerin incelenmesi metin içinde görünenden ziyade görünmeyen ögelerin de yüzeye çıkmasına olanak tanımakta, böylece çeviri metin incelemelerine farklı veriler sunmaktadır" (Gökduman, 2019, 338).

[1] Dr.Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi, Almanca Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Orcid: 0000-0002-3545-143X

“Gérard Genette’e (1982) göre, yanmetinler kapsamında kitap veya metin çevresinde yer alan unsurlar çevremetin olarak adlandırılır; kitap veya metin hakkında ortaya konan unsurlar ise dışmetin olarak nitelendirilir” (Zeytinkaya, 2022: 144). Bu sınıflandırma bağlamında çevremetin içine dahi olan dipnotlar metnin belirli bir bölümünü temsil eder ve metnin ayrıntılarını göstermeye yardımcı olur.

Yazınsal metinlerde yazarın kendisi de dipnot kullanmayı tercih edebileceği gibi, metnin çevirmeni de gerektiğinde bu yönteme başvurabilir. Bunun başlıca nedenlerinden birinin, erek dilde doğrudan karşılığı bulunmayan kültüre özgü sözcük ve ifadelerin çevirisinde karşılaşılan güçlükler olduğu söylenilebilir. Bu noktada çevirmen okurun metni daha kolay anlamasını sağlamak amacıyla ilgili ifadeyi dipnot ile açıklama yoluna gidebilir. Bunun yanı sıra çevirmen, yazarın metinde yer verdiği siyasi, dinî ve kültürel göndermelerin yanı sıra dil oyunları aracılığıyla oluşturduğu anlamları da okur için görünür kılmayı amaçlayabilir. Çevirmenin söz konusu metinlerarası göndermeleri okur yerine çözümleyip dipnot düşmesi bir taraftan okurun metni anlamlandırmasına katkıda bulunduğu diğer taraftan okurun araştırma hevesini elinden aldığı ve metni alımlama düzeyini küçümsediği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca çevirmenin bu davranışı örnek bir okur oluşturma isteği ya da okurun metni alımlama sürecini yönlendirmesi ile de ilişkilendirilebilir. Zira edebi metinlerin çevirilerinde gerektiğinden fazla dipnot kullanılması metnin akıcılığını bozduğu ve okuru yönlendirdiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Çevirmen dipnotları tartışmaya açık bir konu olsa da çevirmenlerin kullandıkları dipnotlarla çeviride artık görünür hale geldikleri, bir anlamda seslerini duyurdukları da yadsınamaz bir gerçektir.

Nasıl ki yazar ya da çevirmen belli bir amaçla bir metinde dipnota başvurabiliyorsa, aynı şekilde yayımcı da dipnot ekleyebilir. Bunu okuru daha detaylı bilgilendirme, çevirmenin eksiğini

kapatma, belli bir ideolojiyi okura yansıtma ya da finansal kazanım kaygısıyla gerçekleştirebilir. Çeviri politikalarında yayınevlerinin eser seçimi, kâğıt türü, sayfa sayısı, kapak tasarımı, metne önsöz ya da sonsöz ekleme gibi konularda etkin olduğu bilinen bir gerçektir. Çevirmenlerin kendi çeviri stratejilerine ve yaklaşımlarına sahip oldukları gibi yayınevleri de toplumun eğilimleri ve beklentileri doğrultusunda kendi stratejilerini belirleyebilme ve metne müdahale edebilme hakkına sahiptirler.

Bu çalışmada yazınsal çeviride dipnot konusu uygulamalı örnek düzleminde ele alınmıştır. Konuyla ilgili teorik bir çerçeve çizebilmek için çeşitli araştırmacıların özellikle çevirmen notlarına dair farklı görüşlerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında Irvın D. Yalom'un "When Nietzsche Wept" başlıklı romanının Aysun Babacan tarafından "Nietzsche Ağladığında" adıyla yapılan çevirisi baz alınarak somut verilere ulaşılmıştır. Çalışmanın odak noktası yazınsal metinlerin çevirisinde dipnot kullanımı olduğu için "Yazarın Notu" bölümündeki dipnotlar bu çalışmaya dahil edilmemiştir. İncelenen metinde nerdeyse çevirmen notu kadar yayıma hazırlayan notu da bulunduğundan ayrı ayrı tablolar halinde sunularak yorumlanmıştır. Böylece yazınsal metinlerde dipnot kullanımı konusu uygulamalı örnek düzleminde çeviribilimsel bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çevirmen Dipnotları ve Yazınsal Metinlerde Dipnot Kullanımı

Genel olarak çevirmen dipnotları, çevrilmesi güç, erek kültüre uzak bir ifade ya da durumu açıklama, erek okurun anlama düzeyini yükseltmek adına fazladan bilgilendirme yapma, metinlerarası yapılan göndermeleri açımlama, yeri geldiğinde yazarı düzeltme gibi amaçlarla sayfanın sonuna eklenen notlardır. Çevirmen okurun başka bir kültürü benimsemesi ve daha yakından tanıması için açıklayıcı dipnotlar da bulunabileceği gibi kendisini o çeviride görünür kılma ya da çeviri stratejisi hakkında yol gösterme gibi amaçlar da taşıyabilir. Konuyla ilgili olarak Esra Uluşahin,

çeviride yan metinsel unsur olarak ele alınan dipnotların, çeviriye yön veren, bilgilendirme amaçlı tercih edilen manipülatif stratejilerden olduğunu belirtir ve dipnotların çevirmenin görünürlüğünü sergilemesinde tercih edilen ilk yöntemlerden biri olduğunu dile getirir (2020: 244). Kansu-Yetkiner ve Yetkin-Karakoç'un söylemleri ise bunu destekler niteliktedir: "Dipnotlar, çevirmenin erek metinde görünür kılındığı, sesinin yükseldiği, metni yorumlama biçiminin açık ve net olarak ortaya konduğu alanlardır" (2015: 207).

Özlem Berk, "Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi" adlı kitabında çevirmen notunu şu şekilde tanımlamaktadır:

"Çevirmenin yararlı olacağını düşünerek çeviri metne eklediği bilgiler. Bu notlar, çevrilemez görünen kültür ya da uygarlığa ait öğeleri ya da çevirmenin erek kitleye yabancı geleceğini düşündüğü özellikleri açıklamak için kullanacağı gibi çevirmenin aldığı kararları savunması için de kaleme alınabilir ve genellikle dipnotlar ya da sonnotlar olarak sayfanın ya da metnin sonuna eklenirler" (2005: 107).

J. Henry dipnotları kullanım amaçlarına ve alanlarına göre dört kategoriye ayırmaktadır: "okurun dikkatini çekmek için çevirmenin yarı editör konumunda eklediği dipnotlar; orijinal metinde yer alan hatalara açıklık getiren dipnotlar; eser başlıklarının alıntısıyla ilgili dipnotlar, kelime oyunlarıyla ilgili dipnotlar" (Zeytinkaya, 2022: 147). T.A. Kazakova ise dipnotlardaki açıklamaları yapısal ve işlevsel özellikleri açısından sınıflandırma yoluna gitmiş ve beş kategoriye ayırmıştır: "1) sözlüksel (iki dilli sözlük maddesi), 2) karşılaştırmalı (kaynak veya çeviri metnine dair dilsel veya kültürel-içeriksel özelliklerin karşılaştırılması), 3) tamamlayıcı (ek bilgiler), 4) açıklayıcı (çeviride aktarılması güç olan deyimler, karmaşık üsluplar, kelime oyunları, kinayeler gibi ifadelerin kullanılması nedeniyle metnin açıklanması gerekliliği), 5)

sıfır (bunların olmadığı, fakat bunlara ihtiyacın bulunduğu durumlar)" (Bondar, 2016: 73).

Theo Hermans "Çeviri Anlatıda Çevirmenin Sesi" başlıklı makalesinde, çevirmen notlarının çevirmenin metindeki söylemsel varlığını belirginleştirmede önemli bir işlev üstlendiğini belirtir. Sözlü çeviride çevirmen, iletişim sürecinde fiziksel olarak yer aldığından görünürlüğü doğal biçimde ortaya çıkar. Buna karşılık yazılı çeviride çevirmenin geri planda kalması ve çevirinin özgün bir metin izlenimi vermesi beklenir. Hermans, okurun roman okurken kendisini doğrudan eserle baş başa hissettiğini ve çevirmenin yazarın sesinin ardında görünmez hâle geldiğini ifade eder. Aslında okura ulaşan ses sadece yazarın özgün sesi değildir. Çevirmenin varlığı da anlatının oluşumunda etkili olmasına rağmen çoğu zaman fark edilmez. Hermans, bu görünmezliğin temelinde çeviri ideolojisinin bulunduğunu savunur. Ona göre çevirmenin sesinin algılanmasını güçleştiren unsurlar, çevirinin saydam ve kendiliğinden ortaya çıkmış olduğu yönündeki yanılsama ile anlatıda tek bir sesin bulunduğu düşüncesidir (Hermans, 1996: 65). Bu bağlamda Ayşe Banu Karadağ çevirmenlerin çeviride görünür olmalarının çağdaş çeviri yaklaşımları açısından büyük öneme sahip olduğunun altını çizmekte ve ancak bu şekilde çevirmenleri görmezden gelmek isteyen geleneksel yaklaşımın hâkim olduğu çeviri söyleminin sınırlarının aşılabileceğini belirtmektedir (2010: 291).

Çeviribilimci Lawrence Venuti "The Translators Invisibility: A History of Translation" adlı kitabında çevirmenin görünmezliği konusunu ele almış ve kitabın amacının özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde günümüzde çevirinin kuramsallaştırıldığı, incelendiği ve uygulandığı koşullara direnmek ve onları değiştirmek için çevirmeni daha görünür kılmak olduğunu belirtmiştir (2008:13). Venuti'ye göre çevirmen, birebir çeviri ve yabancılaştırma gibi stratejileri benimseyerek dipnot, önsöz ve sonsöz gibi açıklayıcı unsurlara başvurduğunda çeviri sürecindeki varlığını daha görünür hale

getirmektedir. Bu yaklaşım sayesinde okur, okuduğu metnin çeviri bir eser olduğunun farkına varır. Venuti, çevirmenin kaynak metnin yazarıyla eşdeğer bir konumda değerlendirilmesi ve çeviri eserlerin de telif eser niteliği taşıması gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, çeviri metinlerin yalnızca türetilmiş, taklit edilmiş ya da ikincil nitelikte eserler olarak ele alınmasına karşı çıkmaktadır (Munday, 2016: 225; Odacıoğlu, M.C., 2020: 115).

Betül Parlak yazınsal çevirilerde dipnot kullanımının çevirmenin gerçek kimliğine ilişkin ipuçları sunduğunu ve bu yolla çevirmenin sembolik gücünü görünür hale getirdiğini belirtmektedir. Parlak'a göre dipnotlar, çevirmenin farklı mesleki kimlikleri arasında bir etkileşim ve hatta hiyerarşi oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bunun yanında çevirmenin erek metnin okuruna ilişkin tasarımını, başka bir deyişle nasıl bir okur profili öngördüğünü ortaya koymaktadır. Parlak, çevirmenin erek metin okuruna sunduğu bu tür destek ve açıklamalar aracılığıyla, geleneksel değer hiyerarşisinde görünmez konumda bulunan bir aktör olmaktan çıkarak erek metnin yazarı kimliğiyle ön plana çıktığını vurgulamaktadır (2009: 279).

Mariana Bondar'ın dipnot kullanımına ilişkin değerlendirmeleri, bu yönteme olumlu yaklaştığını ortaya koymaktadır. Bondar, dipnotları çevirmenin mesleki yetkinliğini ve ustalığını yansıtan özgün bir çeviri unsuru olarak ele almaktadır. Ona göre dipnotlar, gerekli ve temel bilgileri sunmanın yanı sıra somut ve anlaşılır bir yapı sergilemektedir. Ayrıca temel bilgiler ile ikincil nitelikteki unsurlar arasında düzenli ve bütünlüklü bir ilişki kurulmasına katkıda bulunmaktadır (Bondar, 2016: 81).

Jana Ukušová (2021), "Translator's Footnotes as an (In)Effective Translation Strategy" başlıklı çalışmasında, Anne of Green Gables adlı eserin iki farklı Slovakça çevirisini çevirmen dipnotlarının kullanımı açısından karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada, iki çeviride kullanılan dipnotlar sayı, uzunluk, konu ve

işlev bakımından değerlendirilmiş ve çevirmenlerin dipnot kullanımına ilişkin farklı stratejiler benimsedikleri ortaya konmuştur. Yazar, edebi metinlerin estetik bütünlüğünün ve okurun okuma deneyiminin korunmasına öncelik vererek dipnot kullanımına karşı genel olarak olumsuz bir tutum benimsemiştir. Bununla birlikte dipnotların işlevinin metnin türü, hedef okur kitlesi, edebi gelenek ve çevirmen ya da yayınevinin tercihleri gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak değişebileceğini de vurgulamıştır.

Newmark (1988), dipnotların hem uzunluğunun hem de metin içerisinde kullanılma sayısının sınırlandırılması gerektiğini, aksi hâlde okura fayda sağlamak yerine okuma sürecini zorlaştırabileceğini belirtmektedir. Gromová (2009, akt. Ukušová, [2021]), özellikle edebî çevirilerde dipnotların dikkatli kullanılmasının önemini vurgulayarak bilgilendirici işlevin metnin estetik değerinin önüne geçmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Palkovičová (2015, akt. Ukušová, [2021]), dipnotların edebi çevirilerde çoğunlukla okuma akışını kesintiye uğratan bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşlerden hareketle, edebi metinlerde dipnot kullanımında temel ölçütün okuru bilgilendirme gereksinimi ile metnin estetik bütünlüğünü koruma amacı arasında bir denge kurmak olduğunu söylenebiliriz. Dipnotlar, okurun metni anlamlandırmasına katkı sağladıkları ölçüde işlevsel olarak değerlendirilirken, aşırı ve gereksiz kullanıldıklarında metnin akıcılığını ve okur üzerindeki estetik etkisini zayıflatabilirler.

Clifford E. Landers, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde edebî çeviri alanında akademisyenlerin dipnot kullanımına sıklıkla başvurduğunu belirtmektedir. Ona göre bu eğilimin temelinde, okura daha ayrıntılı bilgi sunma isteği bulunmaktadır. Landers, akademisyenlerin bir yandan kapsamlılık ve nesnellik gibi akademik ilkeleri gözetirken diğer yandan eserlerini başkalarının incelemesine olanak tanıdıklarını ifade etmektedir. Bu yaklaşımın akademik açıdan saygın bir amaca hizmet

ettiğini kabul etmekle birlikte, edebiyatın temel işleviyle çelişebileceğine de dikkat çekmektedir. Özellikle kaynak metinde dipnot bulunmadığı halde çevirmen tarafından açıklayıcı notlar eklenmesinin, okurun metinle kurduğu edebi deneyimi olumsuz etkileyebileceğini ve anlatının akıcılığını sekteye uğratabileceğini vurgulamaktadır (Landers, 2001).

Turgay Kurultay, çeviri sürecinde dipnotların mümkün olduğunca sınırlı ve işlevsel bir biçimde kullanılmasını savunmaktadır. Ona göre dipnotlar, yalnızca gerekli görüldüğü durumlarda tercih edilmeli ve açıklamalar ihtiyaç duyulan en kısa biçimde sunulmalıdır. Dipnot kullanımından kaçınmanın mümkün olduğu durumlarda ise bu yönteme hiç başvurulmamalıdır. Kurultay, bu görüşünü dipnotların çeviri sürecindeki sorumluluğun bir bölümünün okura aktarılmasıyla açıklamaktadır. Çevirmenin temel görevinin, okurun metni anlayabilmesini sağlamak amacıyla gerekli çabayı göstererek onun bilgi ve anlama düzeyine uygun çözümler üretmek olduğunu vurgulamaktadır. Dipnotlarla desteklenen bir metni okumanın, okur açısından ek bir zihinsel çaba gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Dipnotların okurun yalnızca anlatının akışını takip etmesini değil, aynı zamanda metni sorgulamasını ve çağrışım ile düşünsel değerlendirme düzlemlerinde eş zamanlı olarak okumasını gerektirdiğini belirtmektedir. Ayrıca dipnotların yoğun biçimde kullanılmasının çeviri metinlerin okurla iletişim kuran edebi eserler olma işlevini zayıflatarak başvuru kaynaklarına dönüşme riskini beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir. Böylece metin, okurla etkileşim kuran bir anlatı olmaktan uzaklaşıp bilgilerin araştırıldığı bir kaynağa dönüşebilir. Kurultay, dipnot kullanımını çevirinin bu ikili niteliğinin bir yansıması olarak ele almaktadır (1993: 91).

Çeşitli araştırmacıların farklı görüşlerinden de anlaşılacağı üzere yazınsal çeviride dipnot kullanımı edebiyatbilim ve çeviribilim alanında tartışmaya açık bir konudur. Bazı çevirmenler

ve araştırmacılar, dipnotları çevirmenin metin içerisindeki varlığını görünür kılan, kültürel ve dilsel farklılıkların açıklanmasına olanak tanıyan önemli bir araç olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda dipnotlar, kaynak metinde yer alan ve erek okur tarafından anlaşılması güç olabilecek unsurların açıklanmasına katkıda bulunarak okurun metni daha kapsamlı biçimde kavramasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, dipnot kullanımına eleştirel yaklaşan çevirmenler ve araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu görüşü benimseyenlere göre dipnotlar, okurun anlatıdan uzaklaşmasına, okuma sürecinin kesintiye uğramasına ve dikkatinin metnin bütününden açıklayıcı bilgilere yönelmesine neden olabilmektedir. Ayrıca çevirmenin yaptığı açıklamaların okurun metni yorumlama biçimini etkileyebileceği ve okurun anlamlandırma sürecini belirli bir doğrultuda şekillendirebileceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla yazınsal çeviride dipnot kullanımının uygunluğu, yalnızca bilgi aktarma işlevi üzerinden değil, çevirmenin görünürlüğü, okurun metinle kurduğu ilişki ve edebî anlatının akıcılığı gibi farklı boyutlar çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu bağlamda dipnot kullanımının çevirmenin tercihleri ile okurun beklentileri arasındaki ilişkinin belirlenmesinde önemli bir tartışma alanı oluşturduğu söylenilebilir. Tüm bunların dışında okurun sunulan dipnotları okuyup okumamaya ya da anlatının içine bütünüyle kendini bırakmayı tercih etmeye kendisinin karar verebileceğini unutmamak gerekir.

Dipnot kullanımı, ilk bakışta çevirmenin bireysel tercihleri ve çeviri stratejileri doğrultusunda şekillenen bir uygulama gibi görünse de bu süreçte yayınevlerinin de belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Nitekim çeviri metinde dipnotlara ne ölçüde yer verileceği, bu notların hangi amaçlarla kullanılacağı ve metnin hangi bölümlerinin açıklanmaya ihtiyaç duyduğu, yalnızca çevirmenin kararlarına bağlı değildir. Yayınevinin yayın politikası, hedef kitlenin özellikleri, okur beklentileri ve eserin yayımlanacağı bağlam da bu kararları etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Bu

bakımdan dipnot kullanımı, çevirmenin metne ilişkin tercihleri ile yayınevinin editoryal yaklaşımının kesiştiği bir alan olarak değerlendirilebilir. Yayınevleri, hedef kitlenin beklentilerini ve kendi yayın politikalarını göz önünde bulundurarak çeviri eser üzerinde çeşitli stratejik ve editoryal müdahalelerde bulunabilmektedir. Bu müdahaleler, yalnızca dipnotların kullanımıyla sınırlı kalmayıp esere önsöz veya sonsöz eklenmesi, çevirmen ya da yazar hakkında metin dışı bilgilere yer verilmesi, eserin hangi bölümlerinin açıklanacağına karar verilmesi ve hatta çevrilecek metnin seçiminden başlayarak kapak tasarımı, sayfa düzeni ve sayfa sayısı gibi fiziksel özelliklerin belirlenmesine kadar uzanabilmektedir. Söz konusu uygulamalar, çeviri eserin okura nasıl sunulacağını ve okurun metni hangi bağlam içerisinde anlamlandıracağını etkileyebilmektedir. Yayınevleri eserin hedef kitlesini ve okunabilirliğini dikkate alarak dipnotların sayısı ve içeriği konusunda sınırlamalar getirebilir ya da çevirmenin önerilerini yeniden değerlendirebilir. Dolayısıyla dipnot kullanımı kaynak metnin anlaşılmasını kolaylaştırmaya yönelik bireysel bir çevirmen tercihi olmanın yanı sıra yayınevinin okurla kurmak istediği ilişkiyi ve çeviri esere yönelik yaklaşımını yansıtan editoryal bir karar olarak da ele alınmalıdır.

Erek Metindeki Dipnotların İncelenmesi

Irvın D. Yalom'un "When Nietzsche Wept" adlı eserine bakıldığında yazarın herhangi bir dipnota başvurmadığı açıkça görülmektedir. Aysun Babacan tarafından yapılan Türkçe çeviride ise toplamda 34 adet dipnot bulunmaktadır. Metin içinde incelenen dipnotların 15 tanesinin Aysun Babacan tarafından çevirmen notu (ç.n.) adı altında yapıldığı, 14 adetinin ise yayıma hazırlayan notu (y.h.n.) olarak Müge Karalom tarafından metne eklendiği tespit edilmiştir. Karalom metin içinde eklediği dipnotlara ilaveten kitabın sonundaki "Yazar Notu" bölümüne 4 tane daha dipnot eklemiştir. Bunların dışında kim tarafından yapıldığı belirtilmeyen bir dipnot daha mevcuttur. Eserdeki dipnotların bir kısmının çevirmen

tarafından, hatta toplamda sayıca daha fazla olan bir bölümünün ise yayıma hazırlayan kişi tarafından eklenmesi çeviride yayımcının en az çevirmen kadar etkin olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. Kullanılan dipnotların kim tarafından eklendiğinin – çevirmen notu (ç.n.) ya da yayıma hazırlayan notu (y.h.n.) şeklinde- parantez içinde özellikle belirtilmesi bir taraftan çevirmenin kararlarını ya da çeviri stratejisini anlamaya yol gösterirken, diğer taraftan hem çevirmeni hem de yayımcıyı görünür kılmıştır. Çevirmen notları ve yayıma hazırlayan notları tablolar halinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Böylece çevirmen ve yayıma hazırlayan kişinin dipnot kullanım amaçlarının ve gerekçelerinin örtüşüp örtüşmediği, ya da birbirlerini tamamlar nitelikte olup olmadığı sorgulanmıştır. Ayrıca yazınsal metinlerde dipnot kullanımının bir ihtiyaçtan mı doğduğu yoksa çevirmenin kendini görünür kılmak için aldığı çeviri kararlarından mı kaynaklandığı sorunsalı tartışmaya açılmıştır. Yayıma hazırlayan kişi açısından bakıldığında ise okuru bilgilendirmek ve beklentilerini karşılamak amaçlı mı, çevirmenin eksiklerini kapatır nitelikte mi yoksa ideolojik ya da finansal kazamınlar doğrultusunda mı söz konusu dipnotları eklemiş olabileceği somut örnekler üzerinden yoruma açık hale getirilmiştir.

Çevirmen Dipnotları

Dipnot Numarası	***Kaynak Metin***	***Erek Metin***	***Çevirmenin Dipnotu***
1	"Memoirs of an Idealist" (1993, s.18).	"Memoirs of an Idealist" (2016, s.32).	Bir İdealistin Anıları (2016, s.32).
2	"Juden hinaus!" (Jews get out) (1993, s. 23).	"Juden hinaus!" (2016, s.39).	(Alm) Yahudiler dışarı (2016, s.39).

3	“Dienstmann” (1993, s.29).	“Dienstmann” (2016, s.48).	(Alm.) Hizmetli (2016, s.48).
4	“Stammtisch” (1993, s.30).	“Stammtisch” (2016, s.49).	(Alm.) Müdavimlere ayrılan masa (2016, s.49).
5	“matzo dough” (1993, s.33).	“Matzo hamuru” (2016, s.53).	(Yidiş) Hamursuz Ekmek (2016, s.53).
6	“Portier” (1993, s.34).	“portier” (2016, s.55).	Kapıcı (2016, s.55).
7	“Seltstangerl (salt and kemmelseed breadsticks),” (1993, s.37).	“seltstangerl” (2016, s.58).	(Alm.) Tuzlu ekmek (2016, s.58).
8	“Giesshübler (mineral water)” (1993, s.37).	“giesshübler” (2016, s.58).	(Alm.) Madensuyu (2016, s.58).
9	“raison d'être” (1993, s.52).	“raison d'être” (2016, s.79).	(Fr.) Varoluş sebebi (2016, s.79).
10	“Where death is, I am not. Where I am, death is not. Why worry?” (1993, s.74).	” Ölüm varken ben yokum. Ben varken, ölüm yok. O halde üzülecek ne var?” (2016, s.110).	Bu sözler aslen, eski Yunan filozofu Epikuros’a ait olup, Latin şair ve filozof Lucretius’un Epikuros’un görüşlerini

			günümüze kadar ulaştıran en kapsamlı yapıtı De rerum natura (Evrenin Yapısı, 1974) içinde yer almaktadır (2016, s.110).
11	"Dichter" (1993, s.77).	"Dichter" (2016, s.115).	(Alm.) Ozan (2016, s.115).
12	"*Lebens*-philosopher" (1993, s.139).	*"Lebens* filozofu" (2016, s.200).	(Alm.) Yaşam (2016, s.200).
13	"Süssmädchen" (1993, s.152).	"süsmadchen" (2016, s.217).	(Alm.) Tatlı kız (2016, s.217).
14	"Weltanschauung" (1993, s.179).	"Weltanschauung" (2016, s.255).	(Alm.) Dünya görüşü (2016, s.255).
15	Existenz (1993, s.191).	Existenz (2016, s.273).	(Alm.) Varoluş (2016, s.273).

Çevirmenin eklemiş olduğu dipnotlar incelendiğinde on numaralı dipnot haricindeki tüm dipnotların yabancı sözcüklerin açıklanması amacıyla kullanıldığı net bir şekilde görülmektedir. Kaynak metnin dili İngilizcedir, fakat yazar eserinde bir kurgu içinde Alman filolog, filozof, kültür eleştirmeni, şair ve besteci Friedrich Wilhelm Nietzsche'yi anlattığından metnin içine sıkça Almanca sözcükler serpiştirmiştir. Yazar metninde yabancılığı ya da Nietzsche'nin konuştuğu dil olan Almancayı vurgulamak ve böylece metne inandırıcılık kazandırmak için ilgili sözcükleri özellikle

Almanca ifade etmeyi uygun bulmuş olabilir. Yazarın sergilemiş olduğu bu tutumun çevirmen tarafından korunması şüphesiz ki edebi metin çevirilerinde dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan bir tanesidir. Çeviride yazarın üslubunun, dilsel tercihlerinin ve ifade özgürlüğünün korunması önem taşımaktadır. Yazarın bilinçli olarak yabancı dilde kullandığı ifadelerin özgün biçimleriyle aktarılması, metnin entelektüel niteliğinin korunmasına katkı sağlarken okurun farklı dil ve kültürlerle karşılaşmasına da olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım, yabancılaştırma stratejisiyle de doğrudan ilişkilidir.

Irvin D. Yalom'un "Nietzsche Ağladığında" adlı kitabının çevirmeni Aysun Babacan'nın kaynak metinde yabancı dilde ifade edilen sözcükleri çeviri metninde de aynı şekilde koruduğu açıkça görülmektedir. Çevirmen ayrıca ilgili sözcükleri kaynak metindeki gibi italik olarak yazmış ve böylece hem kaynak metnin yazarına sadık kalmış hem de metindeki yabancılığı vurgulamıştır. Yabancı dildeki sözcükleri aşağıda dipnot açıklaması ise çevirmeni görünür kılmıştır. Yalnız yazar çevirmenin dipnot olarak açıkladığı yabancı sözcüklerden çok daha fazlasını metinde kullanmıştır. Çevirmen bunların bir kısmını "*Amor fati*, yazgını sev" (2016: 397) ya da "bir tür erişte olan *spätzle*" (2016: 116) şeklinde metnin içine yedirmiş, ilaveten bir dipnota yer vermemiştir; bir kısmını ise "Mathilde'nin *linzertorte*'si" (2016: 387) ya da "Gasthaus'da" (2016: 87) şeklinde çevirmeden ya da herhangi bir açıklamaya ve bilgilendirmeye ihtiyaç duymadan olduğu gibi bırakmıştır.

İlgili dipnotlar yazım ve imla kuralları bakımından değerlendirildiğinde çevirmenin Almanca yazım kurallarını bazen dikkate almadığı; bazı isimleri büyük harfle yazması gerekirken küçük harfle yazdığı dikkat çekmektedir. Bunlara örnek olarak yukarıdaki tabloda da belirtilen "Portier" "Seltstangerl" "Giesshübler" ve "Süsmadchen" sözcükleri verilebilir. Bu sözcükler kaynak metinde Almanca yazım kurallarına uygun bir şekilde büyük harfle başlarken çeviri metninde küçük harflerle yazılmıştır. Nitekim

çevirmen diğer dipnotlarındaki sözcüklerin yazımını Almanca yazım kurallarına uygun bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Çoğunlukla yabancı sözcükleri açıklama maksadıyla dipnota başvuran çevirmenin metinlerarası özelliklere ilişkin bir dipnotu da mevcuttur. Tabloda on numarada yer alan dipnot incelendiğinde çevirmenin kaynak metinde yazar tarafından yapılan bir göndermeye ilişkin açıklaması mevcuttur. Çevirmen, eski Yunan filozofu Epikuros'a ait olan tümceyi "Where death is, I am not. Where I am, death is not. Why worry?" fark etmiş ve okuru konuyla ilgili bilgilendirmiştir. Dipnot kullanımının çevirmenin metinlerarası bilgi birikimini yansıtmakla birlikte, okurun kendi bilgisini ve araştırma merakını kullanma alanını da sınırlandırdığını söyleyebiliriz.

Yayıma Hazırlayanın Metin İçindeki Dipnotları

Dipnot Numarası	**Kaynak Metin**	**Erek Metin**	**Yayıma Hazırlayanın Dipnotu**
1	"Auf Wiedersehen" (1993, s.12).	"Auf Wiedersehen" (2016, s.24).	(Alm.) Hoşça kalın. (2016, s.24).
2	"Decorum" (1993, s.14).	"Decorum'dur" (2016, s.27).	(Lat.) Adamımuaşeret. (2016, s.27).
3	"ménage à trois " (1993, s.19).	"ménage à trois " (2016, s.34).	(Fr.) Aşk Üçgeni. (2016, s.34).
4	"gnädiges Fräulein " (1993, s.20).	"gnädiges Fräulein" (2016, s.35).	(Alm) İyi yürekli. (2016, s.35)
5	"Dawn" (1993, s.22).	"Morgenröte, Gedanken über die moralischen	Friedrich Nietzsche, Tan Kızıllığı-Ahlaksal

		Vorurtheile" (2016, s.38).	Önyargılar Üzerine Düşünceler, Çev. Özden Saatçi Karadana, Say Yay., 2003. (2016, s.38).
6	"Die Fröhliche Wissenschaft" (The Gay Science) (1993, s.27).	"Die Fröhliche Wissenschaft" (2016, s.45).	Friedrich Nietzsche, Şen Bilim, Çev. Ahmet İnam, Say Yay., 2004 (2016, s.45).
7	"Menschliches, Allzumenschliches" (Human, All Too Human) (1993, s.27).	"Menschliches, Allzumenschliches" (2016, s.45).	Friedrich Nietzsche, İnsanca Pek İnsanca, Çev. Cemal Atila, Say Yay., 2003 (2016, s.45).
8	"Cerberus" (1993, s.84).	"Kerberos" (2016, s.125).	Kerberos: Yunan mitolojisinde Hades'in kapısını bekleyerek canlıların içeri girmesine ve ölülerin dışarı çıkmasına engel olan üç başlı, yılan kuyruklu köpek, canavar (2016, s.125).
9	"The Birth of Tragedy" (1993, s.95).	"Die Geburt der Tragödie" (2016, s.139).	Friedrich Nietzsche, Tragedyanın Doğuşu, Çev.

			İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yay., 2002 (2016, s.139).
10	“three-day Jews” (1993, s.114).	“üç gün Yahudilerine” (2016, s.164).	Üç Gün Yahudileri; Yahudi dininden olup sadece çok önemli dini bayramlarda sinagoga gidilmesi gerektiğini düşünen insanlara verilen ad (2016, s.164).
11	**“**slivovitz” (1993, s.115).	”slivovitz”(2016, s.166).	(Sırp) Eski Yugoslavya’nın geleneksel bir içkisi, erik konyağı (2016, s.166).
12	“Handbook of Electrical Therapeutics” (1993, s.197).	“Handbuch der Elektrotherapie’sinde [Elektrikle Tedavi El Kitabı]” (2016, s.279).	Wilhelm Heinrich Erb, Handbuch der Elektrotherapie, F.C.W. Vogel, Leipzig, 1882 (2016, s.279).
13	“That strange Russian book about the Underground Man” (1993, s.233).	“Zapiski iz Padpolya adındaki o garip Rusça kitabın” (2016, s.327).	Fyodor Mihailoviç Dostoyevski, Yeraltından Notlar, Çev. Mehmet Özgül, İletişim

			Yayınevi, 2004 (2016, s.327).
14	“Philosophy of the Unconscious” (1993, s.238)	“Philosophie des Unbewussten” [Bilinçdışının Felsefesi] (2016, s.334).	Karl Robert Edvard von Hartmann, Philosophie des Unbewussten, Duncker, Berlin, 1869 (2016, s.334).

“Nietzsche Ağladığında” adlı eserdeki dipnotlar incelendiğinde kitabın çevirmeni Aysun Babacan tarafından 15 adet dipnot eklendiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kitabı yayıma hazırlayan Müge Karolom’un metin içinde 14 ve metnin sonundaki “Yazarın Notu” bölümünde 4 adet olmak üzere toplamda 18 adet dipnot kullandığı saptanmıştır. İlgili dipnotlarda çevirmen notları (ç.n.) ve yayıma hazırlayan notları (y.h.n.) şeklinde parantez içinde özellikle belirtilmiştir. Kitabın başındaki bilgilerde “Yayıma Hazırlayan” kişi olarak ise Müge Karalom’un ismi yer almaktadır. Böylece ilgili eserin çevirisinde, dipnot kullanma kararında çevirmen kadar editörün de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Yayıma hazırlayan kişinin, diyesi editörün dipnotları incelendiğinde çevirmenle zaman zaman birebir aynı amaçla, çevirmeni tamamlar nitelikte dipnotlar kullandığı söylenilebilir. Tıpkı çevirmen gibi editör de kaynak metinde özellikle yabancı dilde yazılan sözcükleri dipnotla açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Yukarıdaki tabloda yer alan 1,2,3 ve 4 numaralı dipnotlar editörün bu davranışının çevirmenle örtüşmesine örnek olarak verilebilir. Kaynak metinde yabancı dilde yazılan sözcüklerin bir kısmı çevirmen ve yayıma hazırlayan kişi tarafından dipnot olarak verilirken, bir bölümünün herhangi bir dipnota başvurulmaksızın ya

da metin içinde herhangi bir açıklama yapılmadan bırakılması dikkat çekmektedir. Bu farklı uygulamalar, çeviride yabancı dildeki ifadelerin aktarımına ilişkin belirgin ve tutarlı bir yaklaşımın benimsenmediğini göstermektedir. Bu noktada bazı sorular gündeme gelmektedir: Yabancı sözcüklerin dipnotlarla açıklanması yoluyla okurun bilgilendirilmesi ve metni anlamasının kolaylaştırılması amaçlanıyorsa, neden kaynak metindeki tüm yabancı sözcükler için aynı yöntem tercih edilmemiştir? Bu sözcüklerin dipnotlarla açıklanmasında hangi ölçütler esas alınmıştır? Söz konusu farklılık, çevirmenin ve editörün bilinçli tercihleriyle mi ilişkilidir, yoksa başka etkenlerden mi kaynaklanmaktadır? Ayrıca kullanılan dipnotların çevirmenin ve yayıma hazırlayan kişinin metnin aktarım sürecindeki rolünü görünür kılma işlevi de bulunmakta mıdır?

Çevirmen ile editör bazı örneklerde aynı amaçlar doğrultusunda buluşsalar da genel olarak editörün daha farklı amaçlarla dipnot kullanımına başvurduğu görülmektedir. Dipnotlarında çoğunlukla metinde geçen kitap isimlerinin künye bilgisi yer almaktadır. Böylelikle editörün dipnot çeşitlerinden *kaynak dipnotu*na sıklıkla başvurduğunu söyleyebiliriz. Bunlara örnek olarak yukarıdaki tabloda 5, 6, 7, 9, 12, 13, 14 numaralı dipnotlar verilebilir.

Yazarın, eserinde adı geçen bazı yabancı kitap isimlerinin İngilizce çevirilerini yazarak okurun anlaşılırlığını ön plana aldığı ve yerelleştirmeye gittiği görülmektedir. Aysun babacan tarafından yapılan Türkçe çeviriye bakıldığında ise çevirmenin çevirisinde ilgili kitapların orijinal isimlerine yer vererek yabancılaştırma çeviri stratejisi izlediği ve okurun merak duygusunu koruyarak kitabı keşfetmesine fırsat tanıdığı söylenilebilir. Ne var ki editör okuru önceliyerek ilgili kitapların detaylı künye bilgilerini dipnot eşliğinde vermiş ve okuru bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde 5, 9, 12, 13, 14 numaralı dipnotlar bu bilgiyi destekler niteliktedir.

Yazar metninde bazı yabancı kitap isimlerini ise orijinal dilde bırakmayı yeğlemiştir. Bununla birlikte herhangi bir dipnota başvurmaksızın ilgili kitap isimlerinin İngilizcelerini parantez içinde vererek metnin içine yedirmiştir. Böylelikle okur aydınlatılmıştır. Yukarıdaki tabloda 6 ve 7 numaralı dipnot örnekleri bunun örnekleridir. Benzer bir örnekte çeviri kitapta mevcuttur. Çevirmen 14 numaralı örnekte görüldüğü üzere ilgili kitabın orijinal ismini korumuş ve Türkçesini parantez içinde vererek metnin içine yedirmiştir. Çevirmen ayrıca bir dipnota gerek görmemesine rağmen editör bu noktada metne müdahale etmiş ve ilgili kitabın detaylı künye bilgisini dipnot aracılığı ile okurla paylaşmıştır.

Künye bilgilerinin verildiği 13 numaralı kaynak dipnotu detaylı incelendiğinde bazı noktalar göze çarpmaktadır: Yazar kaynak metninde "That strange Russian book about the Underground Man" (1993: 233) şeklinde üstü örtük bir gönderme yapmaktadır. Çevirmen ise bu örtük göndermeyi erek metin okuru için belirtik hale getirerek "Zapiski iz Padpolya adındaki o garip Rusça kitabın" (2016: 327) şeklinde aktarmıştır. Kurgusal metinler olan yazınsal metinlerde bu tip örtük göndermelerin açık bir şekilde belirtilmesi ya da çevrilmesi tartışmaya açık bir konu olup çevirmenin yazarın üslubunu koruması beklenmektedir. Yazarın ima ile anlatmaya çalıştığı kitabın çevirmen tarafından açık bir şekilde ifşa edilmesi bir yana editör de altta dipnotta ilgili kitabın detaylı künye bilgisini vererek okurun araştırarak öğrenme olanağını elinden almış gözükmektedir.

Yayıma hazırlayanın yabancı sözcüklerin anlamlarını açıklama ve kaynak dipnotu kullanma dışında farklı alanlarda da dipnota başvurduğu görülmektedir. Editör 8 numaralı dipnotta okura yabancı gelebileceğini düşündüğü bir kavram hakkında açıklama yapmıştır. Kaynak metinde "Cerberus" olarak geçen sözcüğü çevirmen ise Türkçeye uyarlanmış şekliyle (Kerberos) ifade etmiştir.

Böylece hem çevirmenin hem de editörün okuru ön plana aldığı ve anlaşılırlığı amaçladığı söylenilebilir.

Açıklayıcı dipnot olarak değerlendirilebilecek diğer dipnotlar 10 ve 11 numaralı dipnotlardır. Editör bu dipnotlarda kaynak metinde geçen okura yabancı geleceğini düşündüğü ifadeler hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Kaynak metinde "three-day Jews" (1993: 114) olarak geçen ifade, çeviri metinde "üç gün Yahudileri" (2016, s.164) şeklinde aktarılmıştır. Editör de yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere açıklayıcı bir dipnot vererek okuru aydınlatmayı amaçlamıştır. Aynı şekilde özgün metinde "slivovitz" (1993:115) olarak yer alan sözcük çeviri metninde de" *slivovitz*" (2016: 166) şeklinde aktarılmıştır. Özgün metinden farklı olarak çevirmen ilgili sözcüğün yabancılığını vurgulamak adına eğik yazı tipini tercih etmiştir. Editör ilgili sözcüğün erek kültüre yabancılığını göz önünde bulundurarak açıklayıcı bir dipnot eklemeyi uygun bulmuştur.

Yayıma hazırlayanın metnin sonunda yer alan "Yazarın Notu" bölümünde de 4 adet dipnot kullandığı tespit edilmiştir. Lakin bu çalışma yazınsal metinlerde dipnot kullanımı ile sınırlı olduğu için söz konusu dipnotlara bu çalışmada yer verilmemiştir. Genel olarak bilgi vermek gerekirse editör "Yazarın Notu" bölümünde bahsi geçen bazı kitapların detaylı künye bilgisini dipnotlarında okurlarla paylaşmıştır; dolayısıyla söz konusu dipnotların tümü kaynak dipnotlarıdır.

Belirsiz Dipnot

"When Nietzsche Wept" adlı eserin Türkçe çevirisindeki (Nietzsche Ağladığında) dipnotlar incelendiğinde çevirmen tarafından ya da yayıma hazırlayan tarafından eklenen dipnotlar özellikle ayrı ayrı belirtilmiştir. Yalnız içlerinden bir dipnotu hazırlayanın kim olduğu belli değildir. Kaynak dipnot olarak kullanılan bu dipnotu editörün eklediği düşünülmektedir. Zira metindeki tüm kaynak dipnotları kendisine aittir.

Özgün Metin: The Sorrows of Joung Werther (1993, s.207).

Erek Metin: Genç Werter'in Acıları (2016, s.293).

Dipnot: Johan Wolfgang von Goethe, Genç Werter'in Acıları, Çev. Arif Gelen, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2002 (2016, s.293).

Sonuç

Bu çalışmada, Irvin D. Yalom'un "When Nietzsche Wept" başlıklı romanının Aysun Babacan tarafından yapılan Türkçe çevirisi "Nietzsche Ağladığında" çerçevesinde edebi metinlerde dipnot kullanımının amaçları ve işlevleri çeviribilimsel bakış açısıyla ele alınmıştır. Özgün metinde yazar tarafından herhangi bir dipnot kullanılmamış olmasına karşın, Türkçe çeviride toplam 34 adet dipnot tespit edilmiştir. Bu dipnotların 15'inin metnin çevirmeni Aysun Babacan, 14'ünün yayıma hazırlayan Müge Karalom tarafından eklendiği saptanmıştır. 1 dipnotun ise kime ait olduğu açıkça belirtilmemiştir. Ayrıca editörün kitabın sonundaki "Yazarın Notu" bölümüne eklediği 4 dipnot ise edebi metin sınırları dışında kaldığından çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Yapılan nitel ve nicel çözümlemeler sonucunda elde edilen bulgulara göre çevirmen Aysun Babacan'ın eklediği 15 dipnotun 14'ü, metin içerisindeki yabancı (ağırlıklı olarak Almanca) sözcüklerin Türkçe anlamlarını açıklamaya yöneliktir. Çevirmen de tıpkı yazar gibi söz konusu yabancı sözcükleri metin içinde çevirmemiş ve kaynak metindeki gibi italik yazarak yazarın yabancılaştırma üslubuna ve metnin entelektüel dokusuna sadık kalmıştır. Ancak dipnot açıklamalarıyla okurun alımlama sürecini kolaylaştırmayı amaçladığı söylenilebilir. Bu tutum, bir yandan yazarın biçemini korurken diğer yandan sayfa altı müdahaleleriyle çevirmenin görünürlüğünü ve edimsel gücünü ortaya koymuştur. Metinlerarası bir göndermenin (Epikuros/Lucretius) çözümlendiği 10 numaralı dipnot ise bir taraftan çevirmenin donanımını

sergilediği, diğer taraftan okurun araştırma çabasını sınırlandırma ve onu yönlendirme riski bakımından eleştirel bir boyut taşıdığı şeklinde yorumlanabilir.

Editör tarafından eklenen dipnotların hiç de azımsanamayacak derecede olması yayıma hazırlayanın da çeviride etken ve görünür olduğunu açıkça göstermiştir. Yayıma hazırlayanın dipnot kullanma gerekçeleri ya da hangi alanlarda dipnota başvurduğu incelendiğinde çoğunlukla kaynak dipnotu kullandığı tespit edilmiştir. Kaynak metinde geçen kitap isimlerinin künye bilgilerini dipnot ile vererek okurun işini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte kendi tercih ettiği çevirileri ve yayınevlerini işaret ederek bilgilendirici olmanın yanı sıra yönlendirici bir rol de üstlenmiştir. Editörün diğer dipnotları incelendiğinde bazılarının çevirmeni tamamlar nitelikte olduğu gözlemlenmiştir. Zira o da tıpkı çevirmen gibi metinde geçen yabancı sözcüklerin açıklamalarını dipnotlarda vermeyi uygun bulmuştur. Bunların dışında okura yabancı gelebilecek ifadelerin açıklandığı, okurun bilgilendirildiği dipnotlara da yer verilmiştir. Bu dipnotlardan hareketle editörün okurun metni anlamlandırmasına katkıda bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

Yan metin unsurlarından biri olan ve çeviriye dair önemli izler taşıyan dipnotları çeviribilim alanında inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada somut örnekler üzerinden çevirideki dipnotlar incelenerek alana katkıda bulunulmaya ve literatürdeki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Çalışma, çeviriyi yalnızca çevirmenin bireysel eylemi olarak gören geleneksel anlayışın ötesine geçerek yayıncılık dinamiklerinin de çeviri sürecindeki belirleyici rolünü somut verilerle sunmuştur. Çevirmen ve editör dipnotlarının ayrı tablolar halinde çözümlenmesi, metnin alımlanmasında yan metinlerin ne derece stratejik bir araç olduğunu göstermiştir. Yazınsal çeviride dipnot kullanımının yalnızca bilgi aktaran teknik bir araç olmadığını; çevirmen ve yayıncının metin

üzerindeki ideolojik, editoryal ve estetik tercihlerini görünür kılan bir yan metinsel strateji olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak çalışma çevirmenin sadece aktarıcı değil, metnin ana üreticilerinden biri olduğunu ortaya koyarak güncel çeviribilim tartışmalarına somut bir katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Bondar, M. (2016). Türk Edebi Eserlerinin Ukraynaca'ya Çevirisinde Ulusal Kültür Bileşenlerinin Kendine Özgü Yönlerinin Yeniden Üretilmesinin Bir Aracı Olarak Çevirmenin Dipnotları. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3(1),* 71-82. DOI: 10.16985/MTAD.2016126866

Hermans, T. (1996). The Translator's Voice in Translated Narrative. *Target, 8(1),* 23-48.

Kansu-Yetkiner, N.& Yetkin-Karakoç, N. (2015). Yüzyıllık Süreçte Tevfik Fikret'in Şermin Yapıtı Bağlamında Diliçi Çeviri ve Yanmetin Olgusu. *Bilig, (75),* 195-226.

Karadağ, A. B. (2010). Türk Çeviri Tarihinde 'Mütercim' Cemil Meriç. M. E. Özcan (Ed.), *VI. Ulusal Frankofoni Kongresi Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Frankofoni* (ss. 285-292). Kafkas Üniversitesi Yayınları.

Kurultay, T. (1993). Çeviri ve Dipnot. *Gösteri, Sanat Edebiyat Dergisi, 150,* 90-92.

Landers, Clifford. E. (2001) *Literary Translation: A Practical Guide.* Multilingual.

Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications.* (4. Baskı) Routledge.

Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation.* Prentice-Hall International.

Odacıoğlu, M.C. (2020). Çeviri Teknolojileri Bağlamında Çevirmenin Görünürlüğü. Z. Tok (Ed.). *Çeviride Teknoloji: Süreç ve Uygulama.* Grafiker Yayınları.

Parlak, B. (2008). Yazınsal Çeviride Kaynak Metin Okuru/Erek Merin Yazarı Olarak Çevirmen Kimliğinin Çeviri

Kararlarına Etkisi, 8. Uluslararası Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.

Ukušová, J. (2021). Translator's footnotes as an (in)effective translation strategy. *Bridge: Trends and Traditions in Translation and Interpreting Studies, 2(Special Issue),* 51–70.

Uluşahin, Z. (2020). Farklı Yayınevlerinden Basılan Sergüzeşt Adlı Romandaki Yan Metinsel Unsurların Diliçi Çeviri Bağlamında Mukayesesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (105)*, 236-253. http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43607.

Venuti, L. (2008). *The Translators Invisibility: A History of Translation.* Second Edition. Routledge.

Yalom,I.D. (1993). *When Nietzsche Wept.* HarperPerennial.

Yalom, I.D. (2016). Nietzsche Ağladığında. (73.Basım). (Çev.Aysun Babacan). Ayrıntı Yayınları.

Zeytinkaya, D. (2022). Robert Larose'un Teleolojik Çeviri Modeli Temelinde Dipnot İncelemeleri: İstanbul Üçlemesi. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi, 32,* 140-160. http://10.37599/ceviri.1067923.

BÖLÜM 4

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA SÖZLÜ ÇEVİRİ: BİLİŞSEL YÜK, KARAR VERME SÜREÇLERİ VE SÖZLÜ ÇEVİRMEN EYLEYİCİLİĞİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

ALİ NAİL BEYCE[1]

Giriş

Yapay zekâ, sözlü çevirmenlerin erişebildiği verilere ve bu verilerin işlenme şekline yeni bir boyut kazandırmaktadır. Uzaktan sözlü çeviri sistemleri, hizmetin farklı lokasyonlardan sağlanmasına olanak tanırken; bilgisayar destekli sözlü çeviri, insan faaliyetlerine teknolojik bir destek sunar. Otomatik sözlü çeviri ise sesli girdilere dayanarak otomatik olarak çeviriler gerçekleştirir. Bu üç yöntem, sözlü çevirmene farklı görevler yükler ve teknolojik değişiklikler tartışılırken her birinin ayrı ayrı ele alınması gerekir (Pöchhacker ve Liu, 2024, s. 157). Otomatik konuşma tanıma, terminoloji yönetimi, makine çevirisi ve üretken yapay zekâ teknolojileri, çeviri sürecinin farklı aşamalarında yer alabilir. Bu teknolojilerin bilişsel süreçler ve

[1]Öğr. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, ORCID: 0009-0005-1987-8205

sözlü çevirmenlik mesleği üzerindeki etkileri, nasıl kullanıldıklarına göre farklılık gösterecektir.

Sözlü çeviri, zaman baskısı altında anlama, hafıza kullanımı, yeniden anlatma, üretim ve izleme süreçlerini içermektedir. Bu süreçlerden herhangi birine sağlanan destek, çeşitli taleplerin artmasına neden olabilir. Bu durum, araştırmalarda ortaya çıkan çelişkili sonuçların açıklanmasına yardımcı olur. Peng ve diğerleri (2025, s. 125–126), metin desteğiyle gerçekleştirilen eş zamanlı çevirilerin kalitesinin arttığını ve bu çevirmenlerin bildirdiği iş yükü seviyelerinin azaldığını tespit etmiştir. Ardıl çeviri konusunda ise otomatik konuşma tanıma teknolojisinin, çevrilen metnin orijinaline bağlılığını artırmada ve süreci yavaşlatmada etkili olduğu, fakat bilişsel yük parametreleri üzerinde bir değişiklik yaratmadığı belirlenmiştir (Yu ve Shao, 2025, s. 149–152). Aynı şekilde Rakhmawati ve Washbourne (2026, s. 51), profesyonel sözlü çevirmenlerin bilgisayar destekli araçlar kullandıklarında daha yüksek bir bilişsel yük hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Burada temel sav, bahsedilen değişimlerin bilişsel çabaların yeniden dağılımı açısından değerlendirilmesi gerektiğidir. Belirli görevlerin dış kaynaklara aktarılması, sözlü çevirmenin harcadığı enerjiyi dikkat yönetimi, doğrulama ve teknoloji ile ilgili karar alma süreçlerine odaklanan aktivitelere yönlendirebilir. Bu süreç, sözlü çevirmenin bireyselliği ile yakından ilişkilidir. Teknoloji yeni eylem olanakları sunabilir; fakat sürecin içinde bir insanın olması, o kişi için durum üzerinde mutlaka bir denetim hakkı olduğu anlamına gelmez. Mesleki karar alma süreci, teknolojinin sağladığı sonuçları denetleme yeteneğini ve bu sonuçları sorgulama gereğini barındırır.

Bu bölüm, 25 kaynağın eleştirel bir analizini sunmaktadır. Çalışma, sistematik bir derleme ya da deneysel bir çalışma niteliğine sahip değildir. Sözlü çeviri konusunu inceleyen akademik araştırmalar, yalnızca kavramsal bir arka plan işlevi sunan insan-bilgisayar etkileşimi ile otomasyon alanındaki çalışmalardan

ayrılmaktadır. Yazılı ve sözlü çeviriyi bir arada ele alan kaynaklar ise kapsamları doğrultusunda değerlendirilmiştir. İlerleyen bölümlerde, teknolojik imkanlar ile bilişsel gereksinimler arasındaki ilişki incelenecek; daha sonra bu ilişki karar verme, eylem, meslek etiği ve eğitim kavramlarıyla bağlantılı olarak ele alınacaktır.

Uzaktan Sözlü Çeviriden Yapay Zekâ Destekli Sözlü Çeviriye

Yapay zekâ destekli sözlü çeviri, meslekteki teknolojik yeniliklerin uzun soluklu evrim sürecinin bir parçasıdır. Fantinuoli'nin (2018, s. 2) belirttiği üzere, sözlü çeviri hizmetlerinin organizasyonu ve sunumundaki yeniden yapılanma, üretken yapay zekanın ortaya çıkışından önce gerçekleşmiştir. Pöchhacker ve Liu (2024, s. 157); hizmet sunumunu mümkün kılan, çeviri sürecine destek olan veya insan unsurunun yerini alan teknolojileri birbirinden ayırır. Bunlar, teknolojinin üstlendiği farklı rollerdir; mesleğin nihai evrim sürecindeki aşamalar olarak görülmemelidirler.

Uzaktan sözlü çeviri, buna iyi bir örnektir. Bu modelde çevirmen, mekân ve etkileşim koşulları değişse dahi dilsel aracılık görevini yerine getirmeye devam eder. Braun (2013, taslak metin s. 18–20), video aracılığıyla gerçekleştirilen hukuki görüşmelerde sıra alma ve doğrulukla ilgili sorunları ele almakta, stratejik uyum sağlama olasılıklarını araştırmaktadır. Chmiel ve diğerleri (2025), 36 profesyonel sözlü çevirmenin üç farklı kabin koşulundaki performansını karşılaştırmış ve ayrı konumlardan sohbet yoluyla iletişim kurulan koşulda performansın daha düşük olduğunu bulmuştur. Koşullar arasında bilişsel yük ve kaygı düzeyleri açısından anlamlı fark bulunmamış; aynı konumda çalışma ile sanal kabin koşulundaki performans birbirine yakın bulunmuştur.

Sözlü Çeviri Sırasında Teknolojik Destek

Bilgisayar Destekli Sözlü Çeviri (CAI); hazırlık, süreç yönetimi ve süreç sonrasına yönelik araç kullanımını kapsar

(Bertozzi, 2025, s. 61–62). Terminoloji yönetiminden otomatik bilgi erişimine geçiş, dinleme ve konuşma eylemlerinin kaynaklar için birbiriyle çatıştığı bir süreçte araç kullanımını beraberinde getirir (Lu & Fantinuoli, 2025, s. 3).

Otomatik konuşma tanıma (ASR), konuşmayı metne dönüştürerek anlık döküm oluşturulmasına, sayı ve terimlerin sunulmasına olanak tanır. Otomatik konuşma tanıma ile bilgisayar destekli sözlü çeviri aynı kavram değildir. ASR, bir sözlü çevirmene yardımcı olabileceği gibi otomatik konuşma çevirisini desteklemek için de kullanılabilen bir teknolojidir (Lu ve Fantinuoli, 2025, s. 2–3).

Tang ve diğerleri (2026, s. 88–89), uzaktan kamu hizmeti sözlü çevirisinde teknolojik desteği inceledikleri çalışmalarında, ASR kullanımıyla özellikle ardıl çeviri koşulunda hukuki sözlü çevirinin doğruluğunun arttığını gözlemlemiştir. Metin dökümleri; adların, sayıların ve tarihlerin hatırlanmasında yararlı bulunmuştur. Bununla birlikte, dökümlerin seçici biçimde kullanıldığı ve konuşma akışını aksatabildiği görülmüştür. Dört sözlü çevirmen adayının katıldığı sağlık çevirisi pilot çalışmasında ise tam metin dökümleri ve ASR çıktılarından oluşturulan özetler, daha düşük algılanan iş yüküyle ilişkili bulunmuş; ancak bireysel farklılıklar da önem taşımıştır (Tang ve diğerleri, 2026, s. 90, 93–94). Küçük ölçekli pilot çalışmalar, olanakları ve sınırlılıkları ortaya koyabilir; ancak hukuk ve sağlık bağlamlarındaki etkililiği tek başlarına kanıtlamaz.

Otomatik Sözlü Çeviri ve Üretken Yapay Zekâ

Otomatik sözlü çeviri sistemleri, kaynak dildeki sözlü iletileri başka bir dilde yazılı veya sözlü iletilere dönüştürürken bilgisayar destekli sözlü çeviri, insan çevirmenin çalışmasına yardımcı olur (Lu ve Fantinuoli, 2025, s. 2–3). Hibrit sistemlerde bu iki işlevin dikkatle ayrılması özellikle önemlidir. Makinenin ürettiği çeviri önerileri bilgisayar ekranında görünürken nihai çeviriyi sunma

görevini sözlü çevirmen sürdürebilir. Belirleyici olan, makineye hangi işlevin verildiği ve hangi kararların sözlü çevirmene bırakıldığıdır.

Üretken yapay zekâ uygulamaları, gerçek zamanlı sözlü çeviri hizmetlerinin ötesine geçebilir. Lee ve diğerleri (2025, s. 7), Koreli profesyonel sözlü çevirmenlerin bu teknolojiyi hazırlık süreçlerinde kullanmaya başladıklarını; bununla birlikte etik kaygılar dile getirdiklerini ve kullanımının piyasa üzerinde belirgin bir etkisini henüz algılamadıklarını bildirmektedir. Huh (2025, s. 109) ise bir yapay zekâ programlama asistanının yardımıyla terim çıkarımı ve otomatik sözlü çeviri için prototipler geliştirmiştir. Bu örnekler, mesleki faaliyetlerin genişleyebileceği alanlardan birini göstermektedir. Ancak uygulamaların ne kadar yaygın olduğunu veya ne ölçüde etkili kullanıldığını ortaya koymamaktadır.

Bu bölümde yapay zekâ aracılı sözlü çeviri, yapay zekânın ürettiği veya işlediği verilerin insanın hazırlık, dikkat, biliş, karar verme ya da çıktı üretme süreçlerini etkileyebildiği iş akışlarını ifade etmektedir. Sözlü çevirmen, görevi yerine getirmeyi sürdürür ve performansı nihai sonucu etkiler. Yapay zekâ temelli dilsel destek kullanılmadan gerçekleştirilen uzaktan sözlü çeviri, bu kavramın dışında kalabilir. Buna karşılık, etkinlik alanında çalışırken yapay zekânın ürettiği altyazılardan yararlanan bir sözlü çevirmenin faaliyeti bu kapsama girebilir. Bilişsel açıdan temel meseleler; teknolojinin katkısının niteliği, zamanlaması ve insanın yürüttüğü faaliyete nasıl dâhil edildiğidir.

Sözlü Çevirinin Bilişsel Gereklilikleri

Destek teknolojileri, hâlihazırda oldukça kısıtlı zaman dilimlerinde gerçekleşen bir faaliyete müdahale eder. Eş zamanlı çeviri sırasında, bir yandan sürekli yeni konuşma girdileri gelirken, diğer yandan önceki ifadelerin akılda tutulması, yeniden düzenlenmesi ve hedef dile çevrilmesi gerekir. Seeber ve Kerzel'e

(2012, s. 228, 237) göre, İngilizce söz diziminden farklı olarak fiilin cümlenin sonunda yer aldığı Almanca yapıların İngilizceye çevrilmesi sürecinde, katılımcıların göz bebeklerinde daha belirgin bir büyüme gözlemlenmiştir. Söylem bağlamı ise bilişsel işlemeyi kolaylaştıran bir etken olmuştur.

Bilişsel Yük ve Ölçüm Yöntemleri

Bilişsel yük kavramı, bilişsel işleme süreçlerine binen talepler olarak tanımlanabilir. Algılanan bilişsel yük ise, bireyin bu talepleri nasıl algıladığıyla ilgilidir. İş yükü ise, bir kişinin bir görevi yerine getirirken yaşadığı deneyimi, harcanan çaba, hissedilen hayal kırıklığı, zaman baskısı vb., kapsayan genel bir terimdir. Bu kavramlar arasında bir ilişki bulunsa da birbirlerinin eş anlamlısı olarak değerlendirilemezler. Öznel derecelendirmeler, fizyolojik ölçümler, performans verileri ve davranışsal gözlemler, bilişsel işlemenin farklı yönlerine ışık tutar. Araştırma metodolojisinin sınırlılıkları ve işlemenin farklı boyutlarını ölçmenin gerekliliği konusunda ayrıca Prandi'ye (2023, s. 107–108, 124–126) bakılabilir. Hiçbir tekil veri, tüm süreçleri bütünüyle yansıtamaz.

Dikkat ve Çalışma Belleği

Dışsal bilgiler, belleği destekleyebileceği gibi, dinleme sürecini de sekteye uğratabilir. Bir metin dökümünden yararlanabilmek için, kişinin ihtiyaç duyduğu kısmı bulması ve bunu çeviri süreciyle ilişkilendirmesi gerekir. Bir ipucu, ancak ondan faydalanmak için yeterli zaman varsa işe yarar. Dolayısıyla, bilginin ekranda yer alması tek başına yeterli değildir; konuşmanın kendisi ve çevirmenin dikkatini nasıl yönlendirdiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Performanstaki artış, bilişsel yükün azaldığı anlamına gelmez. Wang ve Wang'a (2019, s. 131–134) göre, bilgisayar destekli ardıl çeviri daha yüksek doğruluk sağlamıştır. Ancak bu etkiler, konuşmadan konuşmaya ve kişiden kişiye farklılık

göstermiştir. Katılımcılar, söz konusu yöntemin dikkatlerini dağıttığını ve fazladan çaba gerektirdiğini belirtmişlerdir. Bunlar, fizyolojik ölçümler değil, deneyimlenen zorluklara dair örneklerdir. Performans aynı kalabilir; ancak iş yükü ve dikkat düzeyi değişkenlik gösterebilir. Dolayısıyla doğruluk; akıcılık ve kalitenin diğer yönlerinden bağımsız olarak değerlendirilmelidir.

Deneyim ve Strateji

Deneyim, kaynak yönetimini kolaylaştırabilir; ancak bilişsel kısıtlamaların önüne geçemez. Bir aracı kullanmamaya yönelik bilinçli bir karar, bir strateji olabilir: Eğer bir terim arama aracını kullanmanın getireceği riskler, sağlayacağı faydalardan fazlaysa, aracı kullanmamak dinlemeye daha fazla alan bırakır. Terim arama sırasında dinleme ve hatırlama güçlüğü yaşandığına dair anlatımlar, bir aracı nasıl kullanacağını bilmenin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir (Rakhmawati & Washbourne, 2026, s. 51, 53–54). Aracı kullanmak bir başlangıçtır; ne zaman kullanmayı bırakacağını bilmek ise hayati önem taşır.

Bu beş unsur ya birbirini tamamlar ya da aynı sınırlı kaynaklar için rekabet eder. Bilgiye erişilebilirlik, kolayca elde edilebildiği sürece bir avantajdır. Arama ve karşılaştırma işlemleri, asgari gerekliliklerin ötesinde ciddi bir çaba gerektiriyorsa, bir maliyet oluşturur. Bu nedenle analiz; ne tür bir eylemin desteklendiğini, hangi işlemin gerçekleştirildiğini ve bu işlemin anlama ve ifade etme süreçleri bağlamında başka hangi işlemlerle rekabet ettiğini belirlemelidir.

Yapay Zekâ ve Bilişsel Yükün Yeniden Dağılımı

Bilişsel yükün yeniden dağılımı, sağlanan dış destek nedeniyle zihinsel faaliyetlerin doğasında ya da bu faaliyetlerin mevcut kaynaklar üzerindeki dağılımında meydana gelen değişim anlamına gelir. Toplam yük azalabilir, artabilir veya değişmeyebilir. Elde edilen kazanımlar, koordinasyon maliyetlerinden daha ağır

basabilir. Bununla birlikte, toplam yük puanında anlamlı bir farkın olmaması, kazanımlar ile maliyetler arasında bir denge bulunduğu anlamına gelmez. Yeniden dağılım bir korunum ilkesi değil, bir yorumlama biçimidir.

Peng ve diğerleri (2025, s. 120, 123, 125–129), yalnızca sesli, sesli-görüntülü, sesli-metinli ve sesli-görüntülü-metinli koşulları karşılaştırmak üzere 30 öğrenci tercümanla bir çalışma yürütmüş; performans analizine ise 29 tercüman dahil edilmiştir. Metnin varlığı, kaliteyi artırmış ve algılanan iş yükünü azaltmıştır. Kalite açısından en yüksek puanı sesli-görüntülü-metinli kombinasyon almış olsa da bu durum istatistiksel olarak sesli-metinli koşuldan daha üstün değildir. Metnin varlığı bilgiyi akılda tutmayı kolaylaştırabilse de öznel değerlendirme bellek kapasitesini doğrudan ölçmez. Katılımcıların metin kullanımını tercih etmeleri ve koordinasyon zorluklarından şikayet etmeleri, düşük iş yükü ile başka bir bilgi kanalını yönetme sürecinin bir arada var olabileceğini göstermektedir.

Tüm Görevleri Devretmek Yerine Belirli İşlemlerin Aktarılması

Yu ve Shao (2025, s. 137, 144, 149–152), ileri düzey 24 sözlü çeviri öğrencisiyle, aşina olunan veya olunmayan aksanlarla, otomatik konuşma tanıma (ASR) teknolojisi kullanılarak ya da kullanılmadan yapılan ardıl çeviri üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. ASR, doğruluğu artırmış ancak konuşma hızını yavaşlatmış ve sessiz duraklamaların sayısını çoğaltmıştır. ASR kullanılan ve kullanılmayan koşullar arasında toplam kalite puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. ASR'nin, gerek öz değerlendirme puanları gerekse temel frekans (bilişsel yükü ölçmek için seçilen akustik parametre) ile ölçülen bilişsel yük üzerinde belirgin bir etkisi saptanmamıştır. Bu sonuçlardan bir paradoks ortaya çıkmaktadır: Bir araç, bilginin aktarımını daha eksiksiz hale getirebilse de akıcılığı veya genel

kaliteyi iyileştirmeye katkıda bulunmamaktadır. Bunun bir nedeni, ek koordinasyon gereklilikleri olabilir. Anlamlı bulunmayan sonuçlar; örneklem büyüklüğü ve ölçüm hassasiyeti gibi başka birçok faktörden kaynaklanabilir ve bilişsel maliyetlerin telafi edildiğine dair bir kanıt olarak değerlendirilemez.

Bellek Desteğinden Dikkat Yönetimine

Su ve Li (2025, s. 202, 204–205), profesyonel sözlü çevirmenlerin ASR tarafından oluşturulan kaynak dildeki metin dökümlerine ve AST tarafından oluşturulan hedef dildeki çeviri altyazılarına yönelik görsel dikkatlerini incelemiştir. ASR dökümleri, özellikle birinci dilden ikinci dile çeviride AST altyazılarından daha fazla dikkat çekmiştir. İkinci dilden birinci dile çeviride ise AST altyazılarına daha fazla dikkat gösterilmesi, daha yüksek çeviri doğruluğuyla ilişkili bulunmuştur.

Guo ve diğerleri (2025, s. 178–180), eş zamanlı çeviri eğitimi alan öğrencilerin canlı altyazıları yoğun bir şekilde kullandıklarını ve zamanlamada değişiklikler yaptıklarını tespit etmişlerdir. Ardışık cümleler ilerledikçe, duyma ile konuşma arasındaki süre farkının arttığı gözlemlenmiştir. Katılımcılar metin dökümlerini faydalı bulmalarına rağmen arayüz tercihlerinin farklılık gösterdiği ve dikkat yönetimi konusunda zorluklar yaşadıkları belirlenmiştir. Bakış yönü ve zamanlama, etkileşim stratejilerine dair ipuçları sunabilir; ancak bu veriler, güven veya bilişsel bir etkiyi kanıtlamaz.

Araç Yönetimi Görevi

Rakhmawati ve Washbourne (2026, s. 43, 51–54), simüle edilmiş diplomatik çeviri ortamında InterpretBank kullanan 18 profesyonel Endonezyalı çevirmenle yaptıkları çalışmada, katılımcıların dinleme, anlama ve bellek süreçlerinde daha yüksek bir bilişsel yük algıladıklarını ortaya koymuşlardır. Deneyimlenen talepler; dikkatin dağılması, bir aracın yönetilmesindeki zorluklar, başa çıkma stratejileri ve duruma bağlı fayda bağlamında

tanımlanmıştır. Bu durum, bilişsel yük kapasitesinin ölçümünden ziyade, karşılaşılan taleplerin deneyimlenmesiyle ilgilidir.

Terminoloji için manuel olarak yapılan aramalar, devam eden işitsel algı ve konuşma süreciyle rekabet edebilecek görsel ve manuel eylemleri beraberinde getirir (Prandi, 2023, s. 100-101). Prandi (2023, s. 193–195, 219), gerçekleştirdiği çalışmada, otomatik konuşma tanıma (ASR) tabanlı bir terminoloji görüntüleme simülasyonunda, manuel arama yöntemlerine kıyasla "kulak-ses aralığının" daha kısa olduğunu tespit etmiştir. Arama süreci otomatikleştirilebilmesine rağmen bir çevirmenin terminolojiyi tanıması ve kavraması gereklidir.

Arayüz Tasarımı, Gecikme ve Bilgi Kalitesi

Russo ve diğerlerine (2025, s. 51–52) göre, SmarTerp kullanımının sayı, terim ve özel isim işleme süreçlerinde birtakım avantajları bulunmakla birlikte; dikkat dağınıklığı, gecikme sorunları ve sisteme aşırı güvenme gibi durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Doğru bir önerinin geç sunulması, çevirmenin kendi oluşturduğu çeviriyi yeniden gözden geçirmesine ya da önerilen ifadeyi hiç kullanmamasına yol açabilir. Tang ve diğerleri (2026, s. 89, 93–94), doğruluk kavramının arayüz tasarımı ve zamanlama ile bağlantılı olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Du ve Muñoz Martín (2025, s. 86, 106), Çince-İngilizce dillerinde eğitim alan 22 tercüman adayı üzerinde, InterpretBank aracını; görevin karmaşıklığı, ortam ve bireysel kullanıcı uyum sağlama becerisi bağlamında incelemiştir. Bir aracın kullanılabilirliği, yalnızca teknik doğruluğuyla tanımlanamaz; aynı zamanda aracın kullanıldığı bağlamla da uyumlu olması gerekir.

Katılımcılar Arasındaki ve Farklı Görev Aşamalarındaki Örüntüler

Otomatik Konuşma Tanıma (ASR) ve Makine Çevirisi (MT) destekli ardıl çeviri süreçlerinde Kuang ve diğerleri (2026, s. 1, 11, 13), dört farklı etkileşim örüntüsü (yoğun kullanıcılar, hızlı tarayıcılar, gelenekselciler ve sık geçiş yapanlar) tanımlamıştır. Bu örüntüler, anlama veya üretim aşamalarında ortaya çıkmalarına bağlı olarak farklılık göstermiştir. Anlama aşamasındaki örüntüler çeviri kalitesiyle ilişkilendirilirken, geçmiş eğitim düzeyi; yapay zekâ kullanımına yönelik istikrar ve yönelimle bağlantılı bulunmuştur. Ancak araştırmanın kesitsel tasarımı ve katılımcıların farklı kurumlardan gelmesi nedeniyle, eğitim ile etkileşim örüntüleri arasındaki ilişki nedensel olarak yorumlanamaz.

Böyle bir sistem; harici bir bellek, çalışma izleme aracı veya dikkat dağıtıcı bir unsur işlevi görebilir; hatta aynı görev içerisinde farklı roller üstlenebilir. Tüm bu sonuçlar, aracın sadece varlığına veya yokluğuna odaklanmak yerine, kullanım biçiminin sorgulanması gerektiğine işaret etmektedir.

Karar Verme, Güven ve Doğrulama

Teknolojik bir ipucunun verimli kullanımı; söz konusu ipucunun uygunluğunun, güvenilirliğinin, zamanlamasının ve eylemler üzerindeki olası etkilerinin değerlendirilmesini gerektirir. Bir sistem çıktısına başvurmak veya onu kullanmak, mutlaka o sisteme güvenildiği anlamına gelmez; zira sisteme başvurma eylemi, yalnızca erişilebilirlikten veya anlık bir belirsizlikten kaynaklanıyor olabilir. Aynı şekilde, sisteme başvurulmaması da sisteme duyulan güvensizlikten ziyade, başka bir göreve öncelik verilmesinden kaynaklanabilir. Mehrotra ve diğerleri (2024, s. 26:11–26:13); insan-yapay zekâ etkileşiminde inanç, niyet ve dayanma (güvenerek yararlanma) kavramlarını birbirinden ayırır. Bu ayrım, "güven" konusunun, sürekli artan bir kabul süreci olarak değil, duruma göre

uyarlanabilen ve düzenlenebilen bir olgu olarak incelenmesine olanak tanır.

Gerçek Zamanlı Güvenme Kararları

Doğrudan çeviri üzerine yapılan araştırmalar, destek mekanizmalarına başvurmanın genellikle görevin belirli aşamalarında ve seçici bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir (Kuang ve diğerleri, 2026, ss. 11–12; Tang ve diğerleri, 2026, s. 89). Doğru bir çıktı, dinleme veya konuşma sürecinden dikkat çalması bakımından bir maliyet yaratsa da, hatalı öneriler, doğru anlaşılan konuşma içeriğiyle kıyaslama yapmak için kullanılabilir. Peki, böyle bir kıyaslama imkânı her zaman mevcut olacak mıdır?

"Otomasyon yanlılığı kavramı" kavramı; iş yükü, zaman baskısı, uzmanlık düzeyi, yapay zekâ okuryazarlığı ve doğrulama gereklilikleri ile ilişkilidir (Romeo & Conti, 2026, ss. 262, 269–270, 273). Bu derleme, uzmanlığın otomasyon yanlılığını her durumda önlediğini göstermemekte ve çevirmenler arasında bu eğilimin ne kadar yaygın olduğuna dair bir veri ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte, bu bölüm için ilginç bir hipotez sunar: Karmaşık girdiler, ek desteğe duyulan ihtiyacı artırabilir ve bu desteğin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesini zorlaştırabilir.

Destek mekanizmalarına aşırı güven (Russo ve diğerleri, 2025, ss. 51–52) ve özellikle aksanlı konuşmalarda metin dökümlerine bağımlılık (Yu & Shao, 2025, ss. 151–152) örnekleri, çeviri süreci için potansiyel bir sorun oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmalar, söz konusu durumların ne sıklıkla yaşandığına dair sayısal veriler sunmamaktadır. Bir destek aracının aşırı kullanılması, tek başına otomasyon yanlılığının kanıtı değildir.

Profesyonel Bir İş Olarak Doğrulama

Doğrulama süreci; sunulan bir öneriyi incelemeyi, bunu dilsel ve bağlamsal kriterler çerçevesinde değerlendirmeyi ve

öneriyi kabul etmeye, uyarlamaya ya da reddetmeye karar vermeyi kapsar. Kuang ve diğerlerine (2026, s. 12) göre, çeviri üretimi sırasında geç aşamada destek mekanizmasına başvurmak; alınan notlar ile çevirmenin henüz yeterince işlemediği yapay zekâ çıktıları arasında uyum sağlama zorluklarını beraberinde getirir. Bu durum kararsızlığa ve ek iş yüküne yol açmış olabilir. Söz konusu açıklama, nedensel bir süreçten ziyade mevcut verilerin bir yorumu niteliğindedir ve doğrulama işleminin, tüm verilerin yeniden işlenmesini beklemek yerine, sürecin ihtiyaç duyulan aşamalarında gerçekleştirilmesi gerektiğini ima eder.

Sistem performansındaki değişimlere paralel olarak, destek mekanizmalarına başvurma biçimlerinin de değişmesi gerekecektir. Bir tanıma sistemi, belirli bir konuşmacıda yüksek performans gösterirken başka bir konuşmacıda düşük performans gösterebilir; ayrıca, gecikmenin arttığı durumlarda değerli bilgiler birer engel haline gelebilir. Tang ve diğerleri (2026, s. 94) tarafından ele alınan sorunlar, kamu hizmeti çevirmenliği için de geçerlidir; zira bu alan, güvenilir destekten yararlanmayı, ortaya çıkan belirsizlikleri doğrulamayı ve gerektiğinde danışma taleplerini reddetmeyi içeren, sistemin doğru kullanımını gerektirir.

Şeffaflığın ve Eleştirel Güvenin Sınırları

İnsan-yapay zekâ etkileşimine dair tartışmalarda, açıklamaların ve güven skorlarının zaman zaman karar verme süreçlerine zarar verebileceği ortaya konmuştur. Skorlar yeterince iyi kalibre edilmemiş olabilir; açıklamalar ise hatalı önerilerin iyi görünmesine yol açabilir (Mehrotra ve diğerleri, 2024, s. 26:22; Romeo ve Conti, 2026, s. 269, 273). Sözlü çeviri bağlamında ise, daha fazla uyarı ve açıklamanın ayrıca okunması gerekecektir. Kullanılabilirlik ve belirsizlik farkındalığı, doğrudan değerlendirilmesi gereken tasarım yaklaşımlarıdır.

Jovchevski ve diğerleri (2026, s. 3, 19–20), yapay zekâ rehberliğini, karşıt bilgileri gözden geçirmeksizin takip etmek ile bu bilgilerin farkında olmasına rağmen yine de takip etmek arasında bir ayrım yaparlar. Eleştirel güven, kişinin kendi görüşünü korumasına ve gerektiğinde farklı bir fikirde olmasına olanak tanır. Sözlü çeviri bağlamında bu yaklaşım, yapay zekâya sıkça başvurmanın, kişinin kendi muhakeme yeteneğinden vazgeçmesi anlamına gelmeyebileceğini; nadiren başvurmanın ise kişinin kendi muhakeme yeteneğini koruduğu anlamına gelmediğini açıkça ortaya koyar.

Bu durumda yapay zekâ, bir bilgi kaynağı olarak görülebilir. Sözlü çevirmen, yapay zekâyı tamamlayıcı bir bilgi kaynağı olarak kullanırken, ona herhangi bir mesleki güvenilirlik veya sorumluluk yüklemek zorunda değildir. Çevirmen, yapay zekâdan gelen bilgiyi, çeviri sürecindeki önemine göre değerlendirmeli ve durumun gerektirdiği şekilde, alternatif bir hamle yapması gerekip gerekmediğine karar vererek hareket etmelidir.

Sözlü Çevirmen Öznelliğinin Yeniden Yapılandırılması

Sözlü çevirmen öznelliği, yukarıdaki parametreler dâhilinde kısıtlanmış ancak pratikte hayata geçirilen bir yetkinlik olarak görülebilir. Bu, mesleğe dair kararlar alma; teknoloji destekli mesleki uygulamaları değerlendirme ve bunlara müdahale etme; ayrıca iletişim süreci üzerinde önemli bir etki yaratma becerisini kapsar. Bu tanım, yalnızca insani bir varlığı değil, pratikte gerçekten kullanılan bir öznelliği ifade eder. Yapay zekâ destekli çeviri, daha fazla seçenek sunabilmesine rağmen mesleki karar alma sürecinin gerçekleştiği yeri değiştirir.

Üretimden Denetim ve Müdahaleye

Otomatik olarak oluşturulan terimler, sayılar ve çeviri alternatifleri, üretim sürecine seçim ve değerlendirme unsurları ekler (Lu & Fantinuoli, 2025, s. 3; Prandi, 2023, s. 193–195). Dolayısıyla,

bu unsurların profesyoneller için değeri, birer referans kaynağı olarak mı kaldıklarına yoksa çeviriyi belirleyen kısıtlamalara mı dönüştüklerine bağlı olabilir. Denetim sürecinin gerçek bir eyleyicilik eylemi sayılabilmesi için, çevirmenin bir sorunu tespit edebilmesi; ardından bu sorunu düzeltebilmesi, ortadan kaldırabilmesi veya hiçbir müdahalede bulunmadan sürece devam edebilmesi gerekir.

Katılım ile eyleyicilik arasındaki ayrım burada belirginleşir. Makine önerilerini genellikle kabul eden bir sözlü çevirmen, biçimsel olarak sorumlu kalmaya devam edebilir; ancak bu süreçte kendi mesleki muhakeme yeteneğini çok az kullanmış olur. Aynı zamanda, bir cihazı kullanmanın süreci böleceğini öngörerek onu kullanmamayı bilinçli bir tercih olarak belirleyen bir kişi, irade ve eylem gücü sergiliyor olarak görülebilir. Kararın kendisi ve bu kararın ardındaki gerekçeler, onaylama veya onaylamama durumlarını dengelemede eşit derecede önemlidir. Bu durum, Jovchevski ve diğerleri (2026, ss. 19–20) tarafından ortaya konan, bağımsız muhakeme ile başkasına tabi olma arasındaki ayrımda kendini gösterir.

Canlı Sözlü Çeviri Süreci Dışında İrade ve Eylem Gücü

Huh (2025, s. 109) tarafından geliştirilen prototipler, sözlü çevirmenlerin katkısına ihtiyaç duyulabilecek alanlara işaret etmektedir: araç geliştirme, terminoloji yönetimi sistemleri ve görevlerin insanlar ile bilgisayarlar arasında paylaştırılması. Bu durum, sözlü çevirmenin kontrol alanını çeviri koşullarını da kapsayacak şekilde genişletebilir; ancak prototiplerin oluşturulmuş olması, böyle bir genişlemenin gerçekleştiğini veya mesleğin büyük bir özerklik kazandığını kanıtlamaz.

Lee ve diğerleri (2025, s. 7) tarafından değinilen tüm hazırlık süreci örnekleri, canlı bir görev başlamadan önce kapsamlı ve bağımsız bir karar verme sürecinin varlığına işaret eder. Ortaya

konan içeriğin değerlendirilmesi; dilsel, kültürel, teknik ve konu odaklı yetkinlikler gerektirir. Peeters ve diğerleri (2026, ss. 22–23), çeviri ve sözlü çeviri üzerine tartışırken, yapay zekâ okuryazarlığı konusunu insanın irade ve eylem gücünün korunmasıyla ilişkilendirirler. Sözlü çevirmenler, yetersiz önerileri tespit edebilmek için gerekli tüm becerileri edindikten sonra, hazırlık süreci gelecekteki karar alma aşamalarına katkıda bulunacaktır.

Eylem Kapasitesi ve Sorumluluğun Aşınması

Peeters ve diğerlerinin (2026, s. 14, 22) çalışmasında tekrarlanan düzeltmeler, beceri kaybı ve kalite üzerindeki kontrolün yitirilmesi gibi durumlardan bahsedilmektedir; ancak bunların hiçbiri, bir çevirmenin yetkinliğinin zaman içinde aşındığına dair uzun vadeli bir kanıt niteliğinde değildir. Bunlar, tepkilerin otomatikleştiği, eylem için zamanın ve hareket alanının kısıtlı olduğu durumlarda ortaya çıkabilecek potansiyel bir tehlikenin göstergeleridir. Söz konusu durumların, çeviri yetkinliği üzerinde uzun vadede nasıl bir etki yaratacağı ise belirsizdir. Dahası, bir çevirmenden sonuçlar konusunda sorumluluk alması beklendiğinde, bu sorumluluk kişinin fiili kontrol alanını aşabilir; zira sonuçlara müdahale etmek için gereken bilgi, zaman ve hareket alanı mevcut olmayabilir. Eylem kapasitesini korumak, yalnızca son anda bir müdahalede bulunmaktan ibaret değildir. Bu müdahale edebilecek düzeyde yetkinliğe sahip olmayı, karar alırken dayanak oluşturacak bilgilere erişimi, karar vermek için yeterli zamanı ve müdahaleyi kolaylaştıran çalışma koşullarını gerektirir. En önemlisi, bu durum hukuki yükümlülükten ziyade, mesleki sorumluluk ilişkisiyle ilgilidir.

Mesleki ve Etik Yansımalar

Kalite, gizlilik ve çalışma koşulları arasındaki karşılıklı ilişkiler, yapay zekâ (YZ) destekli çeviri örnekleri üzerinden açıklanabilir. Etik meseleler, yalnızca yapay zekanın performansını

değil, aynı zamanda bu teknolojinin kullanım biçimini de etik bir perspektiften ele almalıdır.

Doğruluk ve Aldatıcı Akıcılık

Peeters ve diğerleri (2026, s. 18, 22–23), yapay zekanın son derece akıcı ifadeler üretmesine rağmen, bu akıcılığın hataları, yanlılıkları, terminolojik tutarsızlıkları ve diğer sorunları gizleme eğiliminde olduğunu savunmaktadır. Yazarların çeviri ve sözlü çeviri süreçlerine odaklanmaları, hazırlık materyallerinin ve çeviri kılavuzlarının analizi açısından önem taşımaktadır. Ancak her şeyden önemlisi, sözlü çeviri alanındaki uygulamalı deneyler; sadakat, akıcılık ve kalite kavramlarının birbirinden ayrı faktörler olarak analiz edilmesinin oldukça verimli sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur (Peng ve diğerleri, 2025, s. 125-126; Yu & Shao, 2025, s. 149–151). Akıcılık, otomatik olarak bağlama uygunluk anlamına gelmez; ayrıca yüksek bir performans sergilenmesi, kritik hataların önemini ortadan kaldırmaz.

Gizlilik ve Veri İşleme

Hazırlık ve yazıya döküm süreçlerinde yapay zekâ desteği kullanımı, belgelerin veya konuşma metinlerinin harici sistemler aracılığıyla işlenmesini de kapsayabilir. Sunulan kaynaklar, özellikle hukuk ve sağlık alanındaki kritik durumlarda, gizlilik konusu başta olmak üzere, çevirmenlerin bu tür hazırlık veya döküm araçlarını kullanırken karşılaşabilecekleri bazı etik sorunlara işaret etmektedir (Lee ve diğerleri, 2025, s. 7; Peeters ve diğerleri, 2026, s. 17; Tang ve diğerleri, 2026, s. 85, 94). Bununla birlikte, bu yöntemlerin kullanımının uygunluğu; büyük ölçüde işlenen içeriğe, kullanılan sisteme ve işlemin gerçekleştiği koşullara bağlı olacaktır. Çevirmenlere, belirli görevlerde bu araçların ne zaman kullanılabileceğine dair kurum içi yönergeler mutlaka sağlanmalıdır.

Katkıların ve Sorumlulukların Dağılımı

İletişim sürecinde aktarılan bilgiler; konuşmacı, tanıma sistemi, çeviri sistemi, çevirmen veya platform sağlayıcısı gibi çeşitli kaynaklardan gelebilir. Katkıların bu şekilde dağılımı, sorumluluk meselesini daha da karmaşık hale getirmesine rağmen sorumluluğun ortadan kalktığı anlamına gelmez. Peeters ve diğerleri (2026, s. 17–18), bu karmaşıklığı incelemekte ve kalite kontrolünün başarısız olduğu durumlarda nelerin yaşanabileceğini ele almaktadır. Doğrulama beklentileri, hataların tespit edilmesi ve giderilmesi olasılığıyla orantılı olmalıdır.

Konferans çevirmenliği alanındaki araştırmaların sonuçları, diyalog temelli hukuk ve sağlık çevirmenliği için doğrudan geçerli olmayabilir; nitekim Tang ve diğerleri (2026, s. 85, 88–90, 94), her bir alanın kendine özgü doğruluk kriterleri, özel ihtiyaçları, düzenlemeleri ve veri güvenliği gereklilikleri olduğunu vurgulamaktadır. Hata veya bilgi sızıntısı durumunda sonuçların çok daha ağır olabileceği bu alanlarda, görev devrinin gerekçelendirilmesine yönelik beklentiler de daha yüksek olacaktır. Pilot çalışma sonuçları, farklı alanlardaki değerlendirmeleri derinleştirmek için kullanılmalıdır.

Dilsel Farklılıklar ve Çalışma Koşulları

Dil, aksan ve alan bağlamında ortaya çıkan performans farklılıklarının, teknolojinin sunduğu faydaların eşitsiz dağılımına yol açabileceğine dair bazı göstergeler mevcuttur. Otomatik Konuşma Tanıma (ASR) destekli kamu hizmeti çevirmenliğinde aksan ve dil kapsamına ilişkin sorunlar, Tang ve diğerleri (2026, s. 94) tarafından ele alınmıştır. Düşük kaynaklı diller ve günümüz yapay zekâsında mevcut olan yanlılık ise Peeters ve diğerlerinin (2026, s. 18–19) çalışma konusunu oluşturmaktadır. Bu tür değerlendirmeler, söz konusu farklılıkları dikkate almalı ve analizlerine dahil etmelidir; desteklenen dil çiftlerinden elde edilen

sonuçları, desteklenmeyen diğer tüm diller için genel geçer bir kuralmış gibi yansıtmaktan kaçınmalıdır.

Eğer kullanılacak araçlar, hazırlık süresi ve üretilmesi beklenen iş miktarı gibi çalışma koşullarının tüm yönleri ajanslar, müşteriler veya kurumlar tarafından belirleniyorsa, bireysel çevirmenlerin çalışma koşulları üzerinde söz sahibi olabilecekleri bir alan neredeyse hiç kalmıyor demektir. Ortaya çıkan çıktıyı resmen reddetme hakkına sahip olmak, çalışma koşulları üzerinde mutlaka daha fazla etkiye sahip olunduğu anlamına gelmez. Huh'un (2025, s. 109) çalışmasında da belirtildiği üzere, tasarım ve uyarlama sürecine dahil olmak, mesleki açıdan ihtiyaç duyulan etkiyi kazanmaya yardımcı olabilir; ancak bu her zaman garanti değildir.

Bununla birlikte, yalnızca dikkatli olmanın, altyapı kaynaklı engeller sorununu çözmeye yetmeyeceği kesinlikle söylenebilir. Lee ve diğerlerine (2025, s. 7) göre hem eğitim hem de kurumsal destek; Tang ve diğerlerine (2026, s. 85) göre ise hem yönetişim hem de hesap verebilirlik büyük önem taşımaktadır. Kurumlar; gerekli araçları, bilgi işleme süreçlerine dair net koşulları ve yeterli hazırlık süresini sağlamalı; ayrıca sunulan desteğin yetersiz kaldığı durumlarda bu araçların kapatılabilmesine olanak tanımalıdır. Bu, çevirmenlerin kendi mesleki muhakemelerini kullanabilmelerine imkân tanır.

Çevirmen Eğitimi İçin Çıkarımlar

Eğitim odaklı araştırmaların, çeviri becerilerinin yanı sıra araçların stratejik kullanımına da odaklanması gerekmektedir. Bu bölümde önerilen eğitim uygulamalarının etkililiği doğrudan ampirik olarak doğrulanmış değildir. Aşağıda yer alan öneriler, eğitim alanındaki ampirik müdahalelerden ayrı tutulmalıdır.

Araç kullanımı ve yapay zekâ okuryazarlığı

Öğrenciler; Otomatik Konuşma Tanıma (ASR), terminoloji desteği, makine çevirisi, otomatik sözlü çeviri ve üretken yapay zekâ arasındaki ayrımları kavramış olmalıdır. Peeters ve diğerlerine (2026, ss. 22–23) göre, eleştirel yapay zekâ okuryazarlığı ile insan iradesi (insan eylemliliği) arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Bununla birlikte, Bertozzi (2025, ss. 60–62) tarafından önerilen; araçları değerlendirme ve bunları süreçlere entegre etme yöntemi, çeşitli amaçlara hizmet edebilecek kadar esnektir ve belirli bir araç ömrünü tamamladıktan çok sonra dahi geçerliliğini koruyabilir.

Rakhmawati ve Washbourne (2026, ss. 53–54), teknik uzmanlığın; dikkat odağını değiştirme becerisini geliştirecek eğitimler ve görevlerle birleştirilmesini savunmaktadır. Öğrenenlere, verimsiz arayışlardan vazgeçmeleri; ayrıca bir görevi tamamlamadan önce, tamamlama esnasında ve tamamladıktan sonra destek kullanımını analiz etmeleri öğretilebilir. Söz konusu eğitim; hangi durumlarda yardım istemenin uygun olduğunu ve hangi durumlarda yardım talebinin kişinin dikkatini asıl görevden uzaklaştırdığını kapsamalıdır.

Seçici Güvenme ve Doğrulamanın Öğretimi

Russo ve diğerleri (2025, ss. 51–52) tarafından değinilen "aşırı güvenme" olgusu, öğrencilerin hatalı destekler ve doğru yanıtlar üzerinden değerlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Yanlış yargılar, gecikmeli ipuçları ve hatalı geri bildirimler; sunulan desteğin kabul edilmesi, düzeltilmesi veya reddedilmesi için birer gerekçe oluşturabilir. Ayrıca Kuang ve diğerleri (2026, s. 13), yapay zekâ tarafından üretilen metinlerin körü körüne kabul edilmesi yerine, bu metinlerin analiz edilmesini ve öğrencilerin kendi yorumlarıyla karşılaştırılmasını önermektedir. Bu yaklaşım, aksi takdirde gözden kaçabilecek başka türden "güvenme kararlarının" tespit edilmesine yardımcı olabilir.

Kuang ve diğerlerinin (2026, ss. 11, 13) çalışmasında, geçmiş öğretim deneyimleri ile etkileşim tarzı arasında bir ilişki olduğu belirtilmektedir; bu da araştırma tasarımındaki bazı kusurlara rağmen, bireyin etkileşim tarzının dikkate alınmasını zorunlu kılar. Öğrencilerin, araçla olan etkileşimlerini ve bu etkileşimin çıktılarını birlikte analiz etmeleri, faydalı destekleri ayırt etmelerini ve zararlı yönlendirmelerden kaçınmalarını sağlayabilir. Hâlihazırda ideal bir etkileşim tarzının varlığına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Bağımsız Beceri Kazanımının Korunması

Dinleme, hafıza, not alma, yeniden ifade etme ve bağlamsal farkındalık gibi beceriler, sunulacak desteğin niteliğinin değerlendirilmesinde önemini korumaktadır. Peeters ve diğerleri (2026, ss. 22–23), teknoloji destekli ortamların yoğunlaştığı durumlarda, insan iletişimine dayalı bilişsel becerilerin göz ardı edilmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunmaktadır. Destek alınan ve alınmayan durumlar arasında geçiş yapmak, bu becerilerin korunmasına yardımcı olabilir; ayrıca öğrencilere, sunulan desteğin güçlü ve zayıf yönlerini analiz edip karşılaştırma fırsatı verebilir. Bununla birlikte, bu bir öğretim önerisi olup kanıtlanmış bir etki değildir.

Bertozzi (2025, ss. 61–62), öğrenme sürecinin hazırlık, uygulama ve yansıtma aşamalarını birbirine bağlayan bir iş akışı yaklaşımı önermektedir. Öğrenciler; hazırlık aşamasında araç seçimlerini ve veri kullanım tercihlerini açıklayabilir, uygulama aşamasında harcanan zamanı ve yapılan hataları kaydedebilir, ödev sonrasındaki aşamada ise hatalarını ve kullandıkları terminolojiyi değerlendirebilirler. Böylece teknoloji okuryazarlığı, yalnızca bilgisayar derslerinin bir parçası olmaktan çıkıp mesleki kültürün bir parçası hâline gelecektir.

Gerçekçi Koşullar ve Etik Hususlar

Frittella ve diğerleri (2025, s. 17, 28, 31–32), yaptıkları araştırmada, Avrupa Patent Ofisi'ndeki yoğun içerikli bir toplantı sırasında, altı uzman çevirmenin uzaktan simülasyon kabinlerinde "SmarTerp" adlı aracı kullanma deneyimlerini incelemişlerdir. Belirsiz ve hızlı konuşmaların olduğu, karmaşık terminolojinin kullanıldığı koşullarda bu aracı kullanmak, uzmanlar için dahi zorlayıcı olmuştur. Hazırlık süreci, araçla ilgili deneyim ve odaklanabilme becerisi, bu bağlamda olumlu unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Eğitim süreci; etkili gösterimlerle başlayıp, zaman kısıtlamaları, hatalı/eksik ifadelerle başa çıkma ve eş zamanlı görsel bilgilerin yönetimi gibi aşamalarla kademeli olarak ilerletilebilir.

Senaryo temelli çalışmalar; gizlilik, tarafsızlık, hesap verebilirlik ve danışanlarla ilişkiler gibi konuları, belirli araçların seçimiyle ilişkilendirebilir. Bu yaklaşım, yukarıda atıfta bulunulan kaynaklarda ele alınan meselelerden beslenebilir (Peeters ve diğerleri, 2026, s. 22–23; Tang ve diğerleri, 2026, s. 85, 94). Öğrencilerin, hangi durumlarda sisteme belirli verilerin girilmesinin uygun olduğunu ve hangi durumlarda profesyonel bir danışmanlığa başvurulması gerektiğini gerekçelendirebilmeleri beklenir.

Farklı görevler için sistem güvenilirliğinin değişkenlik göstermesi, "kanıta dayalı güven" kavramının bir öğrenme hedefi olarak değerlendirme süreçlerine dahil edilmesini haklı kılabilir. Bu değerlendirme; çeviri kalitesini, bildirilen iş yükünü, sistemin kullanılıp kullanılmama nedenlerini ve hataların düzeltilip düzeltilmediğini kapsamalıdır. Yukarıdaki öneriler, kesinleşmiş eylemlilik kriterleri değil, yalnızca araştırma hipotezleri niteliğindedir. Bağımsız muhakeme yeteneğinden ödün vermeden en iyi performansın nasıl sağlanacağını belirlemek için kontrollü ve uzun süreli çalışmalar yürütülmelidir.

Bilişsel Yük, Karar Verme ve Eylemlilik Arasındaki İlişkiler

Yukarıdaki bulgulardan da anlaşılacağı üzere, yalnızca bilişsel faaliyetlerdeki farklılıklara değil; aynı zamanda sistemin kullanılmasına dair alınan karara ve profesyonel kontrolün uygulandığı bağlama da dikkat etmek gerekir. İş yükü ve performanstaki tüm farklılıkları tek bir "yapay zekâ" faktörüne bağlamak mümkün değildir. Araştırmalarda görevlerin doğası, katılımcılar, kullanılan sistemler ve ölçüm yöntemleri açısından büyük bir değişkenlik söz konusu olduğundan, sonuçlar genelleştirilirken tüm bu faktörlerin göz önünde bulundurulması zorunludur.

Bilişsel İşlemlerden Mesleki Karar Verme Süreçlerine

Dışsallaştırılmış işlemlerin değeri, dikkat ve entegrasyona bağlıdır. Katılımın analizi, belirli yönelimli tarama yollarının ve aşamaya özgü katılım biçimlerinin ardındaki mantığı ortaya koyar; bu da toplam danışma sayısının neden yeterli bir ölçüt olmayabileceğini açıklar (Kuang ve diğerleri, 2026, ss. 11–13; Su ve Li, 2025, ss. 202, 204–205). Değerlendirme süreci; dilsel ve bağlamsal bilgilerin yanı sıra, önerilerin hızla kabul edilebildiği, yoğun bir karşılaştırma gerektirebildiği veya derhal reddedilebildiği zaman kısıtlamaları altında teknolojinin sağladığı katkının göz önünde bulundurulmasını içerir.

Alıcılık, değerlendirmeyi uygulamaya dönüştürür. Güven, erişilebilirlik, belirsizlik ve ilave talepler, duruma göre değişkenlik gösterebilen faktörler arasındadır (Mehrotra ve diğerleri, 2024, ss. 26:11-26:13). Otomasyon yanlılığı ve boyun eğme eğilimi; çevirmenlerin normalde yapmaları gerekeni gerçekleştirme kapasiteleri ve çelişkili bilgilerle karşılaştıklarında farklı bir tutum sergileme istekleri konusunda soru işaretleri doğurur (Jovchevski ve diğerleri, 2026, ss. 3, 19-20; Romeo ve Conti, 2026, ss. 262, 269–270). Aralarındaki bağlantı henüz tam olarak doğrulanmamış olmasa

bile çeviri literatüründe bu unsurlar arasında kesin bir neden-sonuç ilişkisi kanıtlanabilmiş değildir.

Fail odaklı etkinlik; asıl görevden önce karar verme süreçlerini ve yapılandırmayı içerir. Araç geliştirme ve iş akışı planlama süreçlerinin, çevirmenin karşılaşacağı durumlar üzerinde bir etkisi olabilir (Bertozzi, 2025, ss. 60–62; Huh, 2025, s. 109). Sonuç olarak; bilgi, zaman tahsisi ve belirli bir meslek grubuna özgü müdahale yetkisinin yanı sıra, hesap verebilirlik kavramı da sürece dahil edilmelidir.

Önerilen Kavramsal Çerçeve

Bu ilişkiler, çeşitli şekillerde birbirine bağlı sekiz bileşenle temsil edilecektir: Yapay zeka destekli destek; seçici bilişsel yük boşaltma; dikkat ve bilişin yeniden dağıtımı; araç çıktılarının izlenmesi ve doğrulanması; güven kalibrasyonu ve güven kararları; kabul, düzeltme, reddetme veya geçersiz kılma; tercüman yetkisinin yeniden yapılandırılması; mesleki hesap verebilirlik. Tanımlanan bileşenler kümesi, sezgisel bir kavramsal çerçevedir; doğrulanmış bir nedensel model veya sabit bir aşamalar dizisi değildir. Bazı bileşenler örtüşebilir, yeniden ortaya çıkabilir veya gözlemlenemez ve ters sırada meydana gelebilir. Geçmişteki başarısızlıklardan öğrenme dikkati etkiler; kurumsal sorumluluk yapıları, araç kullanımı ve güven konusunda belirli kararlar alır; yük boşaltma ihtiyacı değişir. Bununla birlikte, iş yükü puanı, bir dizi insan-teknoloji ilişkisinden hangisinin değiştiğini belirlemek için yeterli değildir.

Yardım kullanımı, gerekli olduğu yerde uzmanlığı korurken bazı gereksiz süreçleri ortadan kaldırdığı için, insanlar tarafından artan işlemenin her zaman daha iyi olduğunu varsaymaz. Son olarak, yapay zekanın kullanımının kendi başına iyi veya kötü olduğunu varsaymaz, çünkü bağlantılar deneylere, nitel ve profesyonel açıklamalara ve ilgili disiplinlerden modellere dayanarak

kurulmuştur. Ancak bunların sağladığı desteğin tutarsızlığı bir sınırlama olarak kabul edilebilir.

Ampirik Araştırmalar İçin Çıkarımlar

Ek araştırmalar, ipuçlarının varlığı, dikkat, çelişkili bilgiler ve görevin kabulü/revizyonu ile kalite, zaman baskısı ve iş yükü arasındaki ilişkilerin incelenmesini içerebilir. Yeniden dağıtım, görevlerin toplam sonuçlarını karşılaştırmak yerine faaliyetleri değiştirerek de incelenebilir.

Eyleyicilik düzeyini değerlendirmek, yalnızca kaç önerinin reddedildiğine bağlı olmamalıdır. Yararlı çıktıları kabul etmeyi reddetmek uygunsuz olarak değerlendirilebilir, ancak bunların kabul edilmesi, kararların en iyi profesyonel uygulamaya göre alındığı anlamına da gelebilir. Bu nedenle, bir değerlendirme kanıtları, kararın gelişimini ve olası alternatifleri dikkate almalıdır. Bir iş akışı yaklaşımı, hazırlık, araç seçimi ve organizasyonel desteği içerecektir; bu da ölçümlerden ziyade daha fazla araştırma seçeneği sunabilir. Bu çerçeve; biliş, güven ve mesleki eylemlilik unsurlarının analizine yönelik bir yöntem sunmakla birlikte, ancak çeşitli biçimler, diller, uzmanlık alanları ve bağlamlar içindeki etkililiği temel alınarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Yapay zekâ sistemlerinden alınan destek, belirli süreçlerin verimliliğini artırabilir; bilgi arama ve yorumlama için gereken çaba miktarını değiştirebilir. Bilişsel iş yükünün yeniden dağılımı, sisteme bağımlılık ve sözlü çevirmenin özerkliği ile ilgili tercihleri beraberinde getirir; ancak bu durum, bilişsel yükün mutlaka artacağı veya azalacağı anlamına gelmez. Sadakat, akıcılık, iş yükü, bilişsel yük ve dikkat gibi kavramları birbirinden ayrı olarak ele almak gerekir.

Sunulan desteği değerlendirebilmek ve buna uygun şekilde tepki verebilmek için yeterli bilgiye, kanıta, zamana ve yetkiye sahip olmalıyız. Bu tür durumlarda mesleki yükümlülükler ve eğitim süreçleri de göz önünde bulundurulmalıdır. İnsan-yapay zekâ etkileşimi üzerine yapılan araştırmalar üzerinde düşünülmesi gereken sorular ortaya koysa bile sözlü çevirmenlerin sergilediği davranışları ve kurdukları ilişkileri tam olarak açıklayamamaktadır.

Kullanılan yöntemler ve toplanan veriler açısından farklılıklar olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar küçük örneklemlere veya pilot çalışmalara dayanmakta olup, nedensel ve uzun vadeli kanıtlar sınırlı düzeydedir. Gelecekteki çalışmalar; görev esnasındaki etkileşim, sistem güvenilirliğindeki değişkenlik, eğitim, bağımsız yetkinliğin korunması ve farklı dil ortamlarında kurumsal izleme gibi konulara odaklanabilir. Temel sorun, bilişsel destek sistemleri ile bağımsız karar verme süreci arasındaki ilişkidir.

Kaynakça

Bertozzi, M. (2025). Digital tools and technologies before, during and after simultaneous interpreting: Towards a chronological workflow-based professional and didactic model. *The Interpreters' Newsletter, 30*, 57–83. https://doi.org/10.13137/2421-714X/37796

Braun, S. (2013). Keep your distance? Remote interpreting in legal proceedings: A critical assessment of a growing practice. *Interpreting, 15*(2), 200–228. https://doi.org/10.1075/intp.15.2.03bra

Chmiel, A., Spinolo, N., Korpal, P., Olalla-Soler, C., Rozkrut, P., Kajzer-Wietrzny, M., & Ghiselli, S. (2025). The impact of remote interpreting settings on interpreter experience and performance. *Translation and Interpreting Studies, 20*(2), 212–243. https://doi.org/10.1075/tis.24125.chm

Du, Z., & Muñoz Martín, R. (2025). Interpreters in the loop: Situating CAI tool assessment. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies, 24*, 86–113. https://doi.org/10.52034/lans-tts.v24i.840

Fantinuoli, C. (2018). Interpreting and technology: The upcoming technological turn. In C. Fantinuoli (Ed.), *Interpreting and technology* (pp. 1–12). Language Science Press. https://doi.org/10.5281/zenodo.1493289

Frittella, F. M., Prandi, B., & Rodríguez, S. (2025). How usable are CAI tools in professional interpreting settings? Insights from a highly technical assignment. *The Interpreters' Newsletter, 30*, 17–36. https://doi.org/10.13137/2421-714X/37794

Guo, M., Xie, Y., Han, L., Lei, V. L. C., & Li, D. (2025). From sight to insight: Unravelling student interpreters' usage and perceptions of live captioning in Chinese–English simultaneous interpreting. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies, 24*, 160–187. https://doi.org/10.52034/lans-tts.v24i.834

Huh, J. (2025). Exploring the potential of using AI programming assistants for supporting interpreters' professional needs and expanding their roles: Developing application prototypes for terminology extraction and machine interpreting. *T&I Review, 15*(1), 109–137. https://doi.org/10.22962/tnirvw.2025.15.1.005

Jovchevski, P., Buijsman, S., & Neerincx, M. (2026). What is wrong with automation bias? *Philosophy & Technology, 39*, Article 84. https://doi.org/10.1007/s13347-026-01090-9.

Kuang, H., Li, J., & Weng, Y. (2026). Student-AI interaction in computer-assisted consecutive interpreting: Patterns and performance. *Frontiers in Psychology, 17*, Article 1890808. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2026.1890808

Lee, J., Lee, J., Lee, J., & Huh, J. (2025). Interpreters' use and perceptions of generative AI: A survey of Korean professional interpreters. *T&I Review, 15*(1), 7–39. https://doi.org/10.22962/tnirvw.2025.15.1.001

Lu, X., & Fantinuoli, C. (2025). Machine and computer-assisted interpreting: Innovations in and implications for interpreting practice, pedagogy and research. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies, 24*, 1–22. https://doi.org/10.52034/lans-tts.v24i.869

Mehrotra, S., Degachi, C., Vereschak, O., Jonker, C. M., & Tielman, M. L. (2024). A systematic review on fostering

appropriate trust in human-AI interaction: Trends, opportunities and challenges. *ACM Journal on Responsible Computing, 1*(4), Article 26. https://doi.org/10.1145/3696449

Peeters, K., Daems, J., Plieseis, C., Rivas Ginel, M. I., & Şahin, M. (2026). AI for translation and interpreting: A roadmap for users and policymakers. *Interpreting and Society: An Interdisciplinary Journal, 6*(1), 3–33. https://doi.org/10.1177/27523810251409377

Peng, X., Wang, X., & Chen, G. (2025). Multimodal input in computer-assisted simultaneous interpreting: Effects on interpreting quality, cognitive load, and attention dynamics. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies, 24*, 114–136. https://doi.org/10.52034/lans-tts.v24i.829

Pöchhacker, F., & Liu, M. (2024). Interpreting technologized: Distance and assistance. *Interpreting, 26*(2), 157–177. https://doi.org/10.1075/intp.00112.poc

Prandi, B. (2023). *Computer-assisted simultaneous interpreting: A cognitive-experimental study on terminology*. Language Science Press. https://doi.org/10.5281/zenodo.7143056

Rakhmawati, S. S., & Washbourne, K. (2026). Computer-assisted interpreting tool and simultaneous interpreters' perceived cognitive load and adoption intent. *Indonesian Journal of Applied Linguistics, 16*(1), 43–57. https://doi.org/10.17509/9h7m6t16

Romeo, G., & Conti, D. (2026). Exploring automation bias in human–AI collaboration: A review and implications for explainable AI. *AI & Society, 41*, 259–278. https://doi.org/10.1007/s00146-025-02422-7

Russo, M., Torresi, I., & Amato, A. (2025). The digital boothmate in an educational setting: Students' experience with SmarTerp. *The Interpreters' Newsletter, 30*, 37–56. https://doi.org/10.13137/2421-714X/37795

Seeber, K. G., & Kerzel, D. (2012). Cognitive load in simultaneous interpreting: Model meets data. *International Journal of Bilingualism, 16*(2), 228–242. https://doi.org/10.1177/1367006911402982

Su, W., & Li, D. (2025). Eye-tracking visual attention of professional interpreters during technology-assisted simultaneous interpreting. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies, 24*, 188–212. https://doi.org/10.52034/lans-tts.v24i.818

Tang, W., Tan, S., Singureanu, D., Orăsan, C., & Braun, S. (2026). Investigating the role of AI-enabled speech recognition in remote public service interpreting: Insights from two pilot studies. *FITISPos International Journal, 13*(1), 80–98. https://doi.org/10.37536/FITISPos-IJ.2026.13.1.440

Wang, X., & Wang, C. (2019). Can computer-assisted interpreting tools assist interpreting? *Transletters: International Journal of Translation and Interpreting, 3*, 109–139. https://doi.org/10.21071/tlijti.vi3.11575

Yu, Z., & Shao, Z. (2025). Does automatic speech recognition help in consecutive interpreting that involves varying accents? Evidence from interpreting performance and cognitive load. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies, 24*, 137–159. https://doi.org/10.52034/lans-tts.v24i.837

BÖLÜM 5

KUR'ÂN MEÂLLERİNDE İSTİHZÂ İŞLEVİNİN PRAGMATİK DÜZEYDE AKTARIMI: SÂFFÂT SÛRESİNİN 91. VE 92. ÂYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

SEVSEN ABUHANNOUD BÜYÜK[1]

Giriş

Çeviri süreci, kaynak metindeki kelimelerin hedef dildeki karşılıklarının bulunmasından ibaret değildir. Çevirmen, öncelikle kaynak metinde yer alan kelime, cümle ve diğer dilsel unsurların anlamlarını bağlam içerisinde çözümlemekte ve bu unsurların metnin bütünü içerisinde oluşturduğu anlama odaklanmaktadır. Bununla birlikte, kaynak metnin anlamına ulaşma süreci her metin türünde benzer ölçüt düzeyinde olmamaktadır. Şiir, kutsal metin, edebî metin ve günlük konuşmalar gibi farklı metin türleri, dilsel, kültürel, bağlamsal ve iletişimsel özellikleri bakımından farklı anlam düzeylerini ihtiva etmektedir.

Bu noktada şu sorular gündeme gelmektedir: Kaynak metinde bulunan bütün anlam katmanlarını hedef metinde yeniden

[1] Dr. Öğr. Üyesi., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Orcid: 0000-0003-2378-2589

oluşturulabilir mi? Çevirmen, anlamın hangi boyutlarını önceleyip aktarım yapmaktadır? Kelime ve dilbilgisi bakımından anlamın yanı sıra bağlamdan doğan veya doğrudan ifade edilmeyen anlamlar da hedef metin içerisinde tekrar kurgulanabilir mi? Bu sorular, çeviribilimde uzun süredir tartışılan eşdeğerlik kavramını ve eşdeğerliğin farklı düzeylerini tekraren gündeme taşımaktadır. Bu manada çeviri, sadece dilsel biçimlerin karşılanması olarak değerlendirildiğinde, kaynak metnin bağlam içerisinde kazandığı anlam ve iletişimsel işlevin hedef metinde nasıl yeniden oluşturulacağı sorunu cevabını bulamamaktadır.

Anlamın yalnızca dilsel biçimlerden hareketle belirlenemediğini göstermesi bakımından Salih Akdemir'in Kur'ân çevirileri üzerine yaptığı çalışma önem arz etmektedir. Akdemir, Kur'ân'ın sözlü metin niteliğinin çeviri sürecinde göz önünde bulundurulması gerektiğini ve âyetlerin anlamının yalnızca yüzeysel dilbilgisel yapı üzerinden değil, bağlam, konuşma durumu ve konuşmacı-muhatap ilişkisi dikkate alınarak değerlendirilmesi hususu üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede Akdemir'in özellikle dikkat çektiği husus ve önermesi, Kur'ân'daki bazı diyaloglarda Arapçanın ikinci çoğul şahıs biçiminin kullanılmasına rağmen, bağlam açısından konuşmacıların kendi aralarındaki ortak eylemi ifade ettikleri durumlarda bunun Türkçede birinci çoğul şahısla karşılanmasının daha isabet sağlayacağı yönündedir. Mesela, Yûsuf sûresi 12/9. âyette geçen "ٱقْتُلُواْ يُوسُفَ" ifadesi biçimsel olarak "Yûsuf'u öldürün" şeklinde çevrilebilmekle birlikte, Akdemir bu ifadenin bağlamda kardeşlerin kendi aralarındaki konuşmanın bir parçası olması nedeniyle Türkçede "Yûsuf'u öldürelim" biçiminde aktarılmasının konuşma durumunu daha doğru olduğunu ifade etmektedir (Akdemir, 2002, ss. 153-156).

Burada dikkat çeken husus, söz konusu farklılığın yalnızca Arapça ile Türkçe arasındaki dilbilgisel bir farklılıktan kaynaklanmadığıdır. Akdemir'in yaklaşımında asıl mesele, kaynak

metindeki belirli bir dilsel biçimin bağlam içerisinde üstlendiği işlevin hedef dilde yeniden meydana getirilmesidir. Başka bir deyişle, kaynak metinde kullanılan ikinci çoğul şahıs biçimi, doğrudan ve tek başına değerlendirildiğinde farklı bir anlam izlenimi oluşturabilmekte, ancak konuşma bağlamı dikkate alındığında konuşmacıların ortak niyetini ifade eden bir kullanım olarak değerlendirlecektir.

Fakat bu durum sadece çeviriden kaynaklanan bir belirsizlik olarak değerlendirilmemelidir. Söz konusu anlamın bağlam aracılığıyla belirginleşmesi, Kur'ân'ın kendine özgü söylem ve üslup özelliklerinden biri olarak ele alınabilir. Nitekim bağlamsal anlamın belirlenmesindeki güçlük, yalnızca hedef dildeki çeviri sürecine özgü olmayıp, kaynak metnin yorumlanması aşamasında da ortaya çıkabilmektedir.

Bu husus, Kur'ân çevirisinde anlamın farklı düzeylerinin dikkate alınmasının neden önemli olduğunu göstermektedir. Kur'ân, Allah tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilen ve Müslümanlar açısından ilahî mesajı içeren kutsal bir metindir. Dahası, ibadet amacıyla okunan, inanç ve davranışlara yön veren asıl rehberdir. Kur'ân'ın vahiy sürecinde sözlü olarak aktarılması ve daha sonra yazıya geçirilerek Mushaf hâline getirilmesi, metnin sözlü söylem özellikleri ile yazılı metin niteliğinin birlikte değerlendirilmesini zorunlu hâle getirmektedir. Bu çok katmanlı yapı, Kur'ân'ın başka dillere aktarılmasını yalnızca kelimelerin ve dilbilgisel yapıların bir dilden diğerine aktarılması olarak değerlendirmeyi yetersiz ve eksik kılmakta, kaynak metindeki farklı anlam ve işlev düzeylerinin hedef metinde nasıl yeniden oluşturulacağı hususlarının ön planda tutulmasına neden olmaktadır.

Kur'ân âyetleri içerik, biçim ve üslup bakımından da önemli çeşitlilikler içermektedir. Bazı âyetler uzun ve ayrıntılı bir anlatım biçimini içerirken, bazıları oldukça kısa ve yoğun anlatım özelliğine sahiptir. Bazı âyetlerde ses, ritim ve tekrar gibi biçimsel özellikler ön

plana çıkarken, bazı âyetlerde aynı veya benzer ifadelerin farklı bağlamlarda kullanılması dikkat çekicidir. Sûrelerin başlangıcında yer alan *hurûf-ı mukattaa* (الٓر، كٓهيعٓصٓ) gibi ifadeler ise farklı bir dilsel özellik ortaya koymaktadır. İçerik bakımından da kıssa ve anlatılar, inanç esasları, hüküm ve düzenlemeler, uyarı, tehdit, kınama, taaccüp ve istihzâ gibi farklı söylemsel ve iletişimsel işlevlere sahip ifadeler bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, Kur'ân çevirilerinde tek bir çeviri yaklaşımının bütün âyet ve ifade türleri için kullanılmasının eksik bir yöntem olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Özellikle bir dilsel biçimin sözlük anlamından veya yüzeysel dilbilgisel işlevinden farklı bir iletişimsel amaç taşıdığı durumlarda, biçim ya da kelime açısından karşılığın hedef metinde bulunması, kaynak metindeki anlamın bütünüyle yansıtıldığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Çeviribilimde bu tür durumlar, bir ifadenin bağlam, iletişimsel amaç, konuşmacı ile muhatap arasındaki ilişki ve kullanım koşulları doğrultusunda kazandığı anlam üzerinden değerlendirlmektedir. Bu bağlamda pragmatik anlam, bir ifadenin yalnızca sözlük anlamıyla sınırlı olmayan, kullanım bağlamında ortaya çıkan ve alıcı tarafından bağlamsal unsurlar aracılığıyla çözümlenen anlam boyutu olmaktadır.

Söz gelişi, bir kişinin "Sen çok mu biliyorsun?" sorusu belirli bir ortam içerisinde gerçek bir bilgi edinmek amacıyla değil, karşısındaki kişinin bilgisizliğini veya hatasını vurgulamak amacıyla yöneltilebilmektedir. Bu durumda soru tarzı korunuyor olmasına rağmen, ifadenin iletişimsel amacı gerçek bir bilgi talebi olmaktan çıkmakta ve bağlama bağlı olarak alaycı veya istihzâlı bir işlev üstlenmektedir.

Bu çalışmanın konusunu da Kur'ân'da soru biçiminde kurularak istihzâ işlevi taşıyan ifadelerin Türkçe meâllerdeki aktarımı oluşturmaktadır. Çalışmada, Sâffât sûresinin 91. ve 92. âyetlerinde yer alan soru ifadeleri, pragmatik anlam çerçevesinde incelenmektedir.

Çalışma kapsamında on Türkçe meâl incelenmekte ve aynı kaynak ifadelerin farklı mütercimler tarafından hangi dilsel ve çevirisel tercihler doğrultusunda aktarıldığı karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada karşılaştırmalı nitel metin çözümlemesi yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Sâffât Sûresinin 91. ve 92. Âyetlerinin Anlam ve Bağlam Bakımından İncelemesi başlığı altında söz konusu âyetlerin anlamsal ve bağlamsal özellikleri ele alınmaktadır. Ardından kuramsal çerçevede çeviribilimde pragmatik anlam, bağdaşıklık, tutarlılık ve sezdirim kavramları ile yeniden bağlamlaştırma yoluyla ortaya çıkan örtük anlamın çevirideki yeri üzerinde durulmaktadır. Sonraki aşamada, belirlenen âyetlerin Türkçe meâllerindeki karşılıkları karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bu incelemede, Juliane House'ın açık (overt) ve örtük (covert) çeviri ayrımından hareketle, kaynak metindeki pragmatik istihzâ işlevinin hedef metinde açık veya örtük biçimde nasıl aktarıldığı değerlendirilmektedir. Böylece House'ın açık ve örtük çeviri ayrımı, çalışmada pragmatik istihzâ işlevinin hedef metinde görünür kılınma biçimlerini belirlemeye yönelik analitik bir çerçeve olarak kullanılmaktadır.

Sâffât Sûresinin 91. ve 92. Âyetlerinin Anlam ve Bağlam Bakımından İncelemesi

Sâffât sûresi, Mushaf tertibine göre 37. sırada yer alan ve 182 âyetten oluşan Mekkî bir sûredir. Sûrenin adı, ilk âyette geçen الصَّافَّاتِ (es-Sâffât) kelimesinden gelmektedir. *Sâffât* kelimesi, Arapçada ص ف ف kökünden türetilen صَافَّات (sâffât) kelimesinin "saf hâlinde duran, sıra oluşturan" anlamındadır. Söz konusu kelime, sûrenin başlangıcında saf hâlinde bulunan varlıklara, özellikle de meleklerin saf tutmasına işaret etmektedir (ed-Dûserî, 1426h, s. 337).

Fîrûzâbâdî, Sâffât sûresinin muhtevasına ilişkin çeşitli hususlara dikkat çekmektedir. Buna göre sûrede, ibadet etmek üzere

saf hâlinde duran meleklerden, Allah'ın birliğine ilişkin delillerden, şeytanların taşlanmasından, zalimlerin zilletinden, itaat edenlerin cennetlerdeki durumundan ve suçluların azabından söz edilmektedir (Fîrûzâbâdî, 1996, s. 393). Bunun yanı sıra Nûh, İbrahim, İsmail, İshak, Musa, Hârûn, Lût ve Yûnus gibi peygamberlerin kıssalarına da yer verilmektedir (Fîrûzâbâdî, 1996, s. 393).

Sûrede Hz. Nûh kıssasının ardından Hz. İbrahim'in kıssasına geçilmektedir. Hz. İbrahim'in kıssası, 83. âyette "Şüphesiz İbrâhim de onun [Nûh'un] taraftarlarından idi" ifadesiyle başlamakta ve onun kavmiyle gerçekleştirdiği tevhid merkezli tartışmalar üzerinden devam etmektedir. Ardından 84. âyette Hz. İbrahim'in Allah'a "temiz bir kalple" yöneldiği belirtilmekte, 85. ve 86. âyetlerde ise babasına ve kavmine yönelttiği sorular aktarılmaktadır:

إِذْ جَآءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ} * {إِذْ قَالَ لأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ} * {أَإِفْكاً آلِهَةً دُونَ ٱللَّهِ تُرِيدُونَ}

"O, tertemiz bir kalple rabbine yönelmişti." * "Babasına ve halkına, "Siz neye tapıyorsunuz?" demişti;" * "Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz?"(Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.)

Bu âyetlerle birlikte Hz. İbrahim ile kavmi arasındaki tartışma belirginleşmekte ve onların putperest inançları sorgulanmaktadır. Ardından kıssa, Hz. İbrahim'in kavmini putlardan uzaklaştırmaya yönelik söylem ve eylemleri üzerinden ilerlemektedir.

Söz konusu kıssanın devamında Hz. İbrahim'in gökyüzüne baktığı ve kavmine karşı bir gerekçe ortaya koyduğu görülmektedir. Sâffât sûresinin 88–90. âyetlerinde şu ifadeler yer almaktadır:

{فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي ٱلنُّجُومِ} * {فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ} * {فَتَوَلَّوْاْ عَنْهُ مُدْبِرِينَ}

“Sonra yıldızlara şöyle bir baktı;” * “Ben rahatsızım” dedi.” * “Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler.”(Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.)

Bu bağlamda et-Taberî, Hz. İbrahim’in “Ben rahatsızım” ifadesini kavminden ayrılmasını sağlayan bir gerekçe olarak değerlendirmektedir (et-Taberî, 1994, s. 566). Böylece Hz. İbrahim, kavmi uzaklaştıktan sonra putların bulunduğu yere yönelme imkânı elde etmektedir.

Bu olayın hemen ardından 91. ve 92. âyetlerde, çalışmanın inceleme konusu olan ifadeler yer almaktadır:

{فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلا تَأْكُلُونَ} * {مَا لَكُمْ لاَ تَنطِقُونَ}

“İbrâhim gizlice tanrılarının yanına vardı; Niçin bir şeyler yemiyorsunuz? dedi;” * “Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?”(Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.)

Bu iki âyet, Hz. İbrahim’in putlarla karşılaşmasını ve onlara yönelik söylemini aktarmaktadır. Biçimsel açıdan her iki ifade de soru cümlesi niteliğindedir. İlk soru olan أَلَا تَأْكُلُونَ (“Yemiyor musunuz?”), ikinci soru olan مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ (“Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?”) ise görünüş itibarıyla bilgi edinmeye yönelik sorular şeklinde kurulmuştur. Ancak âyetlerin bağlamı dikkate alındığında, Hz. İbrahim’in putlardan gerçek anlamda bir cevap beklemediği açıktır (el-Beydâvî, 2000, s. 153; er-Râzî, 2008, s. 148; et-Taberî, 1994, s. 571). Zira âyetlerin bağlamında, putların yemek yeme ve konuşma yetisine sahip olmadıkları açıkça ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla bu soruların anlamlandırılmasında yalnızca soru biçiminin dikkate alınması eksik olmakla beraber yeterli değildir. İfadelerin bağlam içerisinde üstlendiği pragmatik işlevin de ele alınması bu eksikliğin giderilmesi bakımından önemli olmaktadır.

Hz. İbrahim'in bahse konu soruları, putların acizliğini ve ibadete layık olmadıklarını ortaya koyan bir söylem bağlamında değerlendirilmektedir. Bu sebeple مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ve أَلَا تَأْكُلُونَ ifadelerinin, yüzeysel olarak soru biçiminde olmakla birlikte, bağlam içerisinde istihzâ işlevi taşıyan sorular olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle putların yemek yiyememesi ve konuşamaması üzerinden onların ilahlık iddialarının geçersizliğine dikkat çekilmekte; soru biçimi aracılığıyla bu durum ironik ve istihzâlı bir söylemle ifade edilmektedir.

Bu açıdan 91. ve 92. âyetler, soru biçimi ile pragmatik işlev arasındaki farklılığın açık biçimde korunduğu örnekler olarak ele alınabilmektedir. Çalışmanın devamında bu iki âyetin Türkçe meâllerindeki karşılıkları incelenerek, kaynak metindeki soru biçiminin yanı sıra pragmatik istihzâ işlevinin hedef metinde açık veya örtük biçimde aktarılıp aktarılmadığı değerlendirilecektir. Bu sayede farklı meâllerdeki çeviri tercihlerinin, kaynak metindeki istihzâ anlamının hedef okuyucuya aktarılması açısından nasıl bir sonuç ortaya çıkardığı karşılaştırmalı olarak ele incelenecektir.

Çeviride Pragmatik Anlam

Pragmatik, dili kullanım bağlamı içerisinde ele alan, ifadelerin bağlama göre nasıl yorumlandığını ve iletişim sürecindeki katılımcıların anlamı nasıl ürettiklerini ve yorumladıklarını inceleyen bir alandır (Baker, 2011, s. 230; Emery, 2004, s. 145). Bu yönüyle anlam, sadece dilsel yapıların taşıdığı anlamla sınırlı olmayıp bağlam ve iletişimsel koşullar doğrultusunda şekillenen boyutları da içermektedir. Baker, pragmatik eşdeğerlik bağlamında metinsel anlamın farklı boyutlarını *bağdaşıklık* (cohesion), *tutarlılık* (coherence) ve *sezdirim* (implicature) kavramları üzerinden ele almaktadır.[2] *Bağdaşıklık*, metindeki kelime, ifade ve cümleler

[2] Baker, bu kavramları Charolles (1983) ve Grice'ın (1975) çalışmalarına dayandırarak ele almaktadır. Bkz. Baker, 2011, ss. 230–239.

arasındaki dilsel ve biçimsel bağlantıları ifade ederken; *tutarlılık*, bu unsurlar arasındaki anlamsal ve kavramsal ilişkilerin alıcı tarafından kurularak metnin anlamlı bir bütün hâlinde yorumlanmasını ifade etmektedir (Baker, 2011, ss. 230-231). *Sezdirim* ise bir ifadede doğrudan dile getirilmeyen, ancak bağlam, iletişimsel durum, konuşmacının amacı ve alıcının sahip olduğu bilgi ve varsayımlar aracılığıyla çıkarılabilen anlamı ifade etmektedir (Baker, 2011, ss. 236–239).

Söz konusu kavramlar "Yemek yemedim. Çorba sıcaktı." örneği üzerinden açıklanabilir. Bu iki cümle arasında belirgin bir bağdaşıklık bağı bulunmamaktadır. Cümlelerde birbirine gönderimde bulunan bir zamir, iki ifadeyi açık biçimde ilişkilendiren bir bağlaç veya doğrudan yinelenen bir sözcük yer almamaktadır. "Yemek" ve "çorba" kelimeleri arasında anlamsal bir ilişki kurulabilse de bu ilişki, cümleler arasındaki bağlantıyı dilsel olarak açık biçimde ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte, bu durum söz konusu ifadelerin bütünüyle bağdaşık olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim bir dil parçasının anlamlı bir bütün olarak değerlendirilmesi, alıcının beklentileri ve dünya bilgisiyle de ilişkilidir. Baker'a göre bir metnin kabul edilebilirliği, yalnızca dış dünyadaki herhangi bir durumla örtüşmesine değil, okuyucunun metin tarafından sunulan gerçeklik biçimini inandırıcı, tutarlı ve ilgili bulmasına da bağlıdır (Baker, 2011, s. 232)

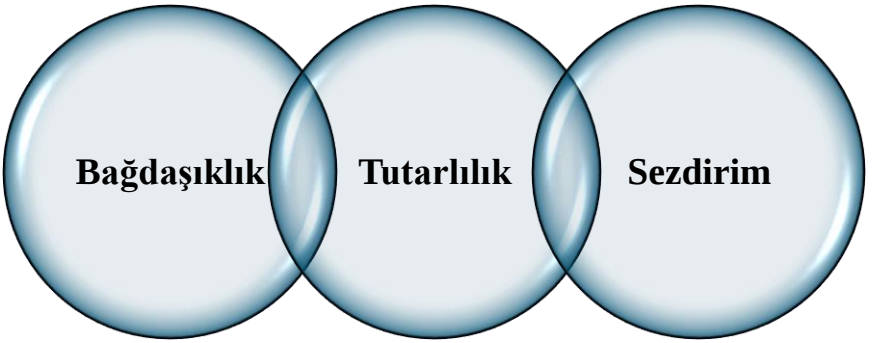
Bu iki cümle tutarlılık açısından değerlendirildiğinde ise alıcının aralarında anlamsal ve bağlamsal bir ilişki kurması mümkündür. Mesela, alıcı, "Çorba sıcak olduğu için yemek yemedim." şeklinde bir neden-sonuç ilişkisi oluşturabilir. Bununla birlikte, bu yorum tek zorunlu yorum değildir. Konuşmacı, "yemek" kelimesinin genel anlamda kullanarak henüz yemek yemediğini belirtmiş ve ardından çorbanın sıcak olduğunu yalnızca ek bir bilgi olarak aktarmış da olabilir. Bu bağlamda bağdaşıklık, metnin yüzey yapısında gözlemlenebilen ve daha nesnel biçimde

değerlendirilebilen bir özellikken, tutarlılık, alıcının metinsel unsurlar arasında kurduğu anlamsal ilişkilere bağlı olduğundan daha soyut ve yoruma açık bir nitelik taşımaktadır (Emery, 2004, s. 157).

Sezdirim açısından ise mesele, konuşmacının açıkça ifade etmediği bir anlamın alıcı tarafından bağlam ve iletişimsel varsayımlar aracılığıyla çıkarılmasıdır. Örneğin konuşmacı, "Yemek yemedim. Çorba sıcaktı." ifadelerini kullanarak doğrudan "Çorba sıcak olduğu için yemek yemedim." dememiştir. Ancak alıcı, iki ifade arasında kurduğu ilişki doğrultusunda bu anlamı çıkarabilir. Benzer biçimde, özel bir bağlamda konuşmacının "Yemek yemedim, çorba sıcaktı." sözleriyle bir durumdan duyduğu rahatsızlığı veya eleştiriyi dolaylı biçimde ifade etmesi de mümkündür. Ancak bu tür yorumların ortaya çıkması, doğrudan cümlelerin dilsel yapısından değil, bağlam, konuşmacının amacı ve alıcının sahip olduğu bilgi ve varsayımlardan kaynaklanmaktadır.

Bu örnek, bağdaşıklık, tutarlılık ve sezdirimin birbirinden farklı olmakla birlikte metnin anlamlandırılma sürecinde birbiriyle ilişkili boyutlar olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki şekilde bu üç kavram arasındaki ilişki ve anlamın farklı boyutları şematik olarak gösterilmektedir.

Şekil 1 Pragmatik Anlamın Birbiriyle İlişkili Boyutları

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekilde, söz konusu unsurların birbirinden tamamen bağımsız ve belirli bir sıra izleyen aşamalar olarak değil, metin anlamının farklı düzeylerde oluşumuna ve yorumlanmasına katkıda bulunan birbirleriyle ilişkili unsurlar olarak değerlendirilebileceği gösterilmektedir. Bu çerçevede Baker, bir metindeki kelime ve dilsel yapıların anlamları doğru biçimde anlaşılmadan, bu yapılardan hareketle ortaya çıkan sezdirimlerin çözümlenmesinin mümkün olmayacağını belirtmektedir (Baker, 2011, s. 240). Dil sistemine ilişkin bilgi tek başına yeterli olmasa da sözlü iletişimde gerçekleşen anlam oluşumunun anlaşılması için temel bir ön koşuldur (Baker, 2011, s. 240). Dolayısıyla kaynak metindeki kelime ve yapıların yanlış anlaşılması veya yanlış çevrilmesi, hedef metinde sezdirilen anlamların yeniden oluşturulmasını ve alıcı tarafından

çıkarılabilmesini doğrudan etkileyebilmektedir (Baker, 2011, s. 240).

Bunun yanı sıra, çeviride pragmatik anlamın aktarımını güçleştiren önemli unsurlardan biri, kaynak metinde açık biçimde ifade edilmeyen anlamların birden fazla yoruma açık olabilmesidir. Baker, konuşma bağlamında sezdirimlerin her zaman tek ve kesin bir yoruma indirgenemeyeceğini ve aynı ifadenin farklı yorumlara imkân verebileceğini belirtmektedir (Baker, 2011, s. 239). Ayrıca Baker, her dilde belirli dilsel kalıplar ile bu kalıplardan çıkarılabilen anlamlar arasında yerleşik bağlantılar bulunduğunu ve bu kalıpların bazen dilbilgisi kitaplarında tanımlanıp kaydedildiğini ifade etmektedir (Baker, 2011, s. 240).

Bu durum, çalışmada ele alınan Sâffât sûresi 37/91–92. âyetlerde daha açık biçimde görünebilecektir. Söz konusu âyetlerde yer alan ifadeler biçimsel olarak soru cümlesidir. Birinci âyette Hz. İbrahim'in putların yanına yönelmesinin ardından söylediği أَلَا تَأْكُلُونَ ifadesi, yüzeysel dilsel yapı yönüyle bir soru ifadesidir. Buradaki أَلَا edatı ile تَأْكُلُونَfiilinin oluşturduğu yapı, temel olarak "Yemiyor musunuz?" şeklinde anlaşılmaktadır. Benzer biçimde, ikinci âyette yer alan مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَifadesi de biçimsel olarak soru ifadesidir. مَا لَكُمْ ifadesi bağlama göre "Neyiniz var?", "Size ne oluyor?" veya "Niçin?" biçimlerinde karşılanabilirken, لَا تَنطِقُونَifadesi "konuşmuyorsunuz" anlamını taşımaktadır. Buna göre ifadenin yüzeysel yapısı, "Neyiniz var da konuşmuyorsunuz?" veya "Niçin konuşmuyorsunuz?" şeklinde bir soru anlamı ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, âyetlerin bağlamı ve Hz. İbrahim'in putlara yönelik söyleminin iletişimsel işlevi dikkate alındığında, söz konusu soruların gerçek anlamda bilgi edinme amacı ile yeöneltilmediği ortaya çıkmaktadır. Hz. İbrahim, karşısındaki putların yemek yiyemediğini ve konuşamadığını bilmektedir. Dolayısıyla burada soru biçimi, bilgi talep etmekten ziyade istihzâ görevindedir. Bir diğer ifadeyle, âyetlerde biçim ile iletişimsel işlev arasında bir

ayrışma bulunmaktadır: biçim soru, işlev ise istihzâdır. Baker da bazı retorik soruların biçimsel olarak soru yapısında olmakla birlikte bilgi edinme amacı taşımadığını ve bağlama bağlı olarak farklı duygusal ve iletişimsel anlamlar ifade edebildiğini belirtmektedir (Baker, 2011, s. 240).

Pragmatik anlamın çeviride yeniden oluşturulması açısından Juliane House'ın yeniden bağlamlaştırma (re-contextualization) yaklaşımı da önemli olmaktadır. House'a göre çeviri, kaynak metnin başka bir dil ve kültürel bağlam içerisinde yeniden iletişime sokulmasını gerektiren bir süreci ifade etmektedir. Bu sebeple çeviri metni hem kaynak metnin bağlamına hem de hedef alıcıların iletişimsel koşullarına bağlı olarak şekillenmektedir. House, çevirinin bu niteliğini yeniden bağlamlaştırma kavramı üzerinden açıklamakta ve kaynak metin ile hedef metin arasındaki işlevsel ilişkinin kurulmasını bu sürecin temel unsurlarından biri olarak değerlendirmektedir (House, 2018, ss. 147-148).

House, yeniden bağlamlaştırma biçimlerini açıklamak üzere açık çeviri (overt translation) ve örtük çeviri (covert translation) olmak üzere iki temel çeviri türü ayırmaktadır.[3] Bu ayrım, kaynak metnin kaynak bağlamı ile hedef metnin hedef bağlamı arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğuna dayanmaktadır (House, 2018, ss. 150-152). Açık çeviride, çeviri metni kaynak metnin özgün bağlamından bağımsız bir metin olarak ele alınmamakta, kaynak metnin bağlamı ve söylem dünyası hedef metnin yeni bağlamında yeniden etkinleştirilmektedir. Bu tür çeviride kaynak metnin kaynak kültür ve özgün iletişimsel bağlamıyla ilişkisi korunmakta ve hedef alıcının kaynak metnin kaynak kültüründeki işlevine erişebilmesi amaçlanmaktadır (House, 2018, ss. 150–152).

[3] House'a göre açık (overt) ve örtük (covert) çeviri ayrımı, Friedrich Schleiermacher'in (1813) "yabancılaştırma" (verfremdende) ve "yerlileştirme" (einbürgernde) çeviri arasındaki ünlü ayrımına dayanmaktadır (House, 2018, s. 150).

Örtük çeviride ise çeviri metninin hedef kültürde özgün bir metin gibi işlev görecek biçimde yeniden bağlamlaştırılması söz konusudur. Bu yaklaşımda, kaynak metnin iletişimsel işlevinin hedef kültür bağlamında yeniden gerçekleştirilmesi ve hedef alıcıların iletişimsel beklentilerinin dikkate alınması amaçlanmaktadır (House, 2018, ss. 151–153).

House'ın açık (overt) ve örtük (covert) çeviri ayrımından hareketle, bu çalışmada kaynak metindeki pragmatik istihzâ işlevinin hedef metinde nasıl aktarıldığı incelenmekte ve bu doğrultuda açık aktarım ile örtük aktarım kategorilerinden yararlanılmaktadır. Bu kuramsal ayrımdan hareketle, Sâffât 91–92. âyetlerdeki istihzâ işlevinin Türkçe meâllerdeki aktarımı aşağıdaki tabloda açık aktarım ve örtük aktarım kategorileri çerçevesinde incelenmektedir.

Tablo 1 Pragmatik İstihzâ İşlevinin Aktarım Biçimlerine İlişkin Analitik Ölçütler

Aktarım biçimi	**Çevirideki özellik**	**İstihzâ**
Açık aktarım	Kaynak metindeki soru biçimi ve söyleyiş korunur, istihzâyı açıklayan ek bir unsur kullanılmaz.	İstihzâ işlevi bağlamdan çıkarılır.
Örtük aktarım	Kaynak metindeki soru biçimi yeniden düzenlenir veya istihzâ işlevini belirginleştiren ek unsurlara yer verilir.	İstihzâ işlevi hedef metinde belirginleştirilir.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tabloda yer alan sınıflandırmada, Sâffât sûresinin 91.–92. âyetlerindeki kaynak metin soru biçiminin ve dilsel söyleyişin korunarak Türkçeye aktarıldığı, kaynak metinde pragmatik düzeyde ve bağlam aracılığıyla ortaya çıkan istihzâ işlevinin ise hedef

metinde doğrudan açıklanmadığı çeviriler "açık aktarım" kapsamında değerlendirilmiştir. Bu tür aktarımlarda, kaynak metindeki soru yapısı korunmakta ve istihzâ işlevini açıklayan ek bir unsur kullanılmamaktadır. Dolayısıyla kaynak metinde örtük olarak bulunan pragmatik istihzâ işlevi, hedef metinde de örtük niteliğini korumakta ve âyetin bağlamı üzerinden anlamlandırılmaya imkân vermektedir. Buna karşılık, kaynak metindeki soru biçiminin yeniden düzenlendiği veya hedef metinde istihzâ işlevini belirginleştiren ek dilsel unsurlara yer verildiği çeviriler "örtük aktarım" kapsamında değerlendirilmiştir. Bu aktarımlarda, kaynak metindeki örtük istihzâ işlevi hedef metinde daha belirgin hâle getirilmektedir.

House, açık ve örtük çeviri ayrımının bütün metinler için değişmez ve tek bir çeviri tercihi olarak ele alınamayacağını, bir metnin niteliği ve çeviri amacı doğrultusunda açık ya da örtük biçimde çevrilebileceğini belirtmektedir (House, 2018, s. 153). Bu bağlamda House, Kitâb-ı Mukaddes'i örnek olarak ele almakta ve metnin tarihsel-edebî belgeler bütünü olarak değerlendirilmesi durumunda açık çevirinin, bütün insanlara doğrudan hitap eden evrensel nitelikte bir metin olarak değerlendirilmesi durumunda ise örtük çevirinin daha uygun görülebileceğini ifade etmektedir (House, 2018, s. 153). Bu yaklaşım, çeviri türünün yalnızca kaynak metnin biçimsel özelliklerine göre değil, metnin işlevi, bağlamı ve çeviri amacı dikkate alınarak belirlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, farklı dönemlerde ve farklı mütercimler tarafından, çeşitli çeviri yaklaşımları doğrultusunda hazırlanmış Türkçe meâllerden elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak incelenecektir. İnceleme kapsamında elde edilen veriler, kaynak metindeki pragmatik istihzâ işlevinin hedef metinde nasıl

karşılandığı esas alınarak açık aktarım ve örtük aktarım olmak üzere iki kategori altında tablo hâlinde sınıflandırılacak ve değerlendirilecektir.

Sâffât Sûresi 91. Âyette Pragmatik İstihzâ Anlamının Aktarımı

Tablo 2 Sâffât Sûresi 91. Âyetin Türkçe Meâllerde Aktarımı

Meâl	91. Âyet {فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ}	Aktarım Türü
Rabbani Kur'an'ın Manası ve Mesajı (Türkçe Meali Kerim) (Akgül, 2017)	Derken gizlice onların *(puthanesine girip sahte)* ilahlarına sokularak: "Yemek yemiyor musunuz?" diye *(takılmıştı)*.	örtük
Hak Dini Kuran Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir (Yazır, 1935)	Derken kurnazlıkla onların ilâhlarına vardı da buyursanız a, dedi, yemez misiniz?	örtük
Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (Çantay, 2005)	Bunun üzerine o da kurnazca onların düzme Tanrılarına varıb dedi ki: «Hani yemek yemiyorsunuz»?!	örtük
Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri (Bilmen, 1965)	Artık onların putlarına gitti de (istihzâ tarikiyle) dedi ki: «Yemek yemez misiniz?»	örtük
Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali (Şimşek, 2005)	İbrahim ise onların tanrılarına vardı ve "Yesenize," dedi.	örtük
Açıklamalı Kur'an-ı Kerim	İbrahim de kimselerin bulunmadığı o günde, onların put ve sahte ilahlarına yaklaştı da,	açık

Meali: Özlü Tefsir (Parlıyan, 2016)	"Önünüze kutsallaştırılmak üzere konulmuş bu güzelim yemeklerden niçin yemiyorsunuz?[4]	
Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal ve Türkçe Sözlük) (Bulaç, t.y.)	Bunun üzerine onların ilahlarına sokulup: "Yemek yemiyor musunuz?" dedi.	açık
Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Sağlam, t.y.)	Bunun üzerine gizlice onların ilahlarına vardı. "Hiç yer misiniz?" dedi.	açık
Diyanet İşleri Meâli (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.)	İbrahim, onların putlarının tarafına gizlice gitti ve şöyle dedi: "Yemez misiniz?"	açık
Kur'an-ı Kerim Meali (Öztürk, 1993)	O da onların ilahlarının yanına sokulup dedi: "Bir şey yemez misiniz?"	açık

Kaynak: İlgili Türkçe meâllerden hareketle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablodaki veriler incelendiğinde, Sâffât sûresi 91. âyetteki pragmatik istihzâ işlevinin örtük aktarımının beş meâlde çeşitli dilsel ve söylemsel unsurlar aracılığıyla belirginleştirildiği görülmektedir. Akgül'ün meâlinde yer alan "takılmıştı" ifadesi, Elmalılı'nın çevirisindeki "buyursanız a" söyleyişi, Çantay'ın kullandığı "hani" zarfı, Bilmen'in açıkça eklediği "istihzâ tarikiyle" ifadesi ve Şimşek'in "yesenize" biçimindeki söyleyişi, kaynak metindeki soru

[4] Âyet, hedef dile yönelik yeniden bağlamlaştırma ve kaynak metnin bağlamından uzaklaşma özellikleri bakımından örtük çeviri olarak değerlendirilebilir. Ancak bu çalışmada inceleme, yalnızca istihzâ işlevinin aktarımıyla sınırlandırılmıştır. Bu sebeple sınıflandırmada, âyetin bütününün çeviri özellikleri yerine "niçin yemiyorsunuz?" soru ifadesinin istihzâ işlevini hedef metinde doğrudan belirginleştiren ek bir unsur içerip içermediği esas alınmıştır.

ifadesinin yalnızca bilgi edinme amacı taşımadığını ve bağlam içerisinde istihzâ işlevi üstlendiğini hedef metinde daha belirgin hâle getirmektedir. Bu çevirilerde, kaynak metinde doğrudan ifade edilmemiş olan istihzâ işlevi, hedef dilde kullanılan bu ek dilsel veya söylemsel unsurlar aracılığıyla daha görünür bir nitelik kazanmaktadır.

Açık aktarım kapsamında değerlendirilen Parlıyan, Bulaç, Sağlam, Diyanet ve Öztürk meâllerinde ise kaynak metindeki soru biçiminin korunduğu ve istihzâ işlevini doğrudan açıklayan bir unsurun kullanılmadığı görülmektedir. Örneğin "niçin yemiyorsunuz?", "Yemek yemiyor musunuz?", "Hiç yer misiniz?", "Yemez misiniz?" ve "Bir şey yemez misiniz?" biçimindeki ifadelerde soru yapısı korunmakta, istihzâ, "alay ederek", "istihzâ ederek", "diye takıldı" gibi açıklayıcı unsurlarla doğrudan belirtilmemektedir. Bu sebeple kaynak metindeki pragmatik istihzâ işlevi, hedef metinde de örtük niteliğini korumakta ve âyetin bağlamından çıkarılmasına imkân vermektedir. Nitekim söz konusu soruların putlara yöneltilmesi ve bağlamda putların yemek yeme ve konuşma yetisinden yoksun olduğunun ortaya konulması, bu ifadelerin gerçek bir bilgi edinme sorusu veya yemek yeme daveti olarak yorumlanmasını engellemektedir. Dolayısıyla istihzâ işlevi, soru biçimi ile bağlam arasındaki ilişki üzerinden hedef metinde yeniden kurulmaktadır.

Sâffât Sûresi 92. Âyette Pragmatik İstihzâ Anlamının Aktarımı

Tablo 3 Sâffât Sûresi 92. Âyetin Türkçe Meâllerde Aktarımı

Meâl	92. Âyet{مَا لَكُمْ لاَ تَنطِقُونَ}	Aktarım Türü
Rabbani Kur'an'ın Manası ve Mesajı (Türkçe	*(Hayret nasıl aciz ilahlarsınız!)* "Size ne oluyor ki konuşmuyorsunuz?" *(diye çıkışmıştı.)*	örtük

Meali Kerim) (Akgül, 2017)		
Hak Dini Kuran Dili Yeni Meallı Türkçe Tefsir (Yazır, 1935)	Neyiniz var söylemiyorsunuz	açık
Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (Çantay, 2005)	«Ne oluyor size konuşmuyorsunuz»?!	açık
Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri (Bilmen, 1965)	«Size ne oluyor ki, konuşamıyorsunuz?»	açık
Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali (Şimşek, 2005)	"Neyiniz var ki konuşmuyorsunuz?"	açık
Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali: Özlü Tefsir (Parlıyan, 2016)	Neyiniz var ki, konuşmuyorsunuz?" dedi.	açık
Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal ve Türkçe Sözlük) (Bulaç, t.y.)	"Size ne oluyor ki konuşmuyorsunuz?"	açık
Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Sağlam, t.y.)	"Ne oluyor size, neden konuşmuyorsunuz?"	açık

Diyanet İşleri Meâli (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.)	“Ne diye konuşmuyorsunuz?”	açık
Kur’an-ı Kerim Meali (Öztürk, 1993)	"Neniz var ki, konuşmuyorsunuz!"	açık

Kaynak: İlgili Türkçe meâllerden hareketle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tabloda yer alan bulgulara göre, Sâffât sûresi’nin 92. âyetinde incelenen on meâlden dokuzunda açık aktarım, birinde ise örtük aktarım tercih edildiği görülmektedir. Açık aktarım kapsamında değerlendirilen meâllerde, kaynak metindeki soru yapısının büyük ölçüde korunduğu ve istihzâ işlevini doğrudan açıklayan ek bir unsura yer verilmediği görülmektedir. “Neyiniz var söylemiyorsunuz?”, “Ne oluyor size konuşmuyorsunuz?!”, “Size ne oluyor ki, konuşamıyorsunuz?”, “Neyiniz var ki konuşmuyorsunuz?”, “Size ne oluyor ki konuşmuyorsunuz?” ve “Ne diye konuşmuyorsunuz?” gibi ifadeler, kaynak metindeki مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ soru yapısını hedef metinde sürdürmektedir. Bu çevirilerde istihzâ işlevi doğrudan açıklanmadığından, söz konusu işlev hedef metinde de örtük niteliğini korumakta ve âyetin bağlamı aracılığıyla anlamlandırılmaktadır.

Buna karşılık, Abdullah-Ahmet Akgül’ün meâlinde yer alan “(Hayret nasıl aciz ilahlarsınız!)” ve “(diye çıkışmıştı.)” ifadeleri, kaynak metinde doğrudan ifade edilmeyen istihzâ işlevini hedef metinde belirginleştiren ek unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu sebeple Akgül’ün meâli, çalışmada belirlenen ölçütler doğrultusunda örtük aktarım kategorisinde değerlendirilmiştir. Burada özellikle “Hayret nasıl aciz ilahlarsınız!” ifadesi, putların acizliğine yönelik alaycı değerlendirmeyi açık hâle getirirken, “diye çıkışmıştı” ifadesi de sözün söyleyiş biçimine ilişkin yorumlayıcı bir unsur eklemektedir.

Bununla birlikte, 92. âyetin pragmatik istihzâ işlevinin değerlendirilmesinde 91. âyetle kurduğu bağlamsal ilişki göz önünde bulundurulmalıdır. Her iki âyette de Hz. İbrahim'in putlara yönelttiği soru ifadeleri, gerçek bir bilgi edinme amacı taşımamakta, putların yemek yeme ve konuşma yetisinden yoksun oluşları bağlamında istihzâ işlevi kazanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Hz. İbrahim'in putlarla diyaloğunu konu edinen ve bağlam içerisinde istihzâ pragmatik işlevi taşıdığı değerlendirilen Sâffât Sûresi'nin 91. ve 92. âyetleri, çeviribilimde pragmatik anlamın aktarımı bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu âyetlerin on farklı Türkçe meâldeki çevirileri karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve kaynak metindeki pragmatik istihzâ işlevinin hedef metinde nasıl aktarıldığını belirlemek amacıyla açık aktarım ve örtük aktarım kategorilerinden yararlanılmıştır. Bu kategoriler, House'ın açık ve örtük çeviri ayrımından hareketle, bu çalışmanın amacı doğrultusunda pragmatik istihzâ işlevinin hedef metinde nasıl aktarıldığını değerlendirmeye yönelik analitik bir çerçeve olarak kullanılmıştır.

İnceleme sonucunda, Sâffât sûresi'nin 91. âyetinde yer alan ve biçimsel olarak soru niteliği taşımasına rağmen bağlam içerisinde istihzâ pragmatik işlevi üstlenen ifadenin, incelenen on meâlin beşinde açık aktarım, beşinde ise örtük aktarım kapsamında değerlendirildiği görülmüştür. Açık aktarım kapsamında değerlendirilen meâllerde kaynak metindeki soru biçimi ve söyleyiş korunmuş, istihzâ işlevini doğrudan açıklayan ek bir unsur kullanılmamıştır. Bu meâllerde istihzâ işlevi açıkça ifade edilmemiş, âyetin bağlamı aracılığıyla anlaşılabilecek biçimde aktarılmıştır. Örtük aktarım kapsamında değerlendirilen meâllerde ise "takılmıştı", "buyursanız a", "hani", "istihzâ tarikiyle" ve "yesenize"

gibi dilsel veya söylemsel unsurlar aracılığıyla istihzâ işlevi hedef metinde daha belirgin hâle getirilmiştir.

Sâffât sûresi'nin 92. âyetinde ise farklı bir aktarım dağılımı bulunmaktadır. İncelenen on meâlin dokuzunda açık aktarım, yalnızca birinde örtük aktarım tespit edilmiştir. Dokuz meâlde مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ifadesinin soru yapısı büyük ölçüde korunmuş ve istihzâ işlevini doğrudan açıklayan ek bir unsur yer almamıştır. Bu sebeple söz konusu meâller açık aktarım kapsamında ele alınmıştır. Buna karşılık Abdullah-Ahmet Akgül'ün meâlinde yer alan "Hayret nasıl aciz ilahlarsınız!" ve "diye çıkışmıştı" ifadeleri, kaynak metinde doğrudan ifade edilmeyen istihzâ işlevini hedef metinde belirginleştiren ek unsurlar olarak değerlendirilmiş ve bu meâl örtük aktarım kapsamında kategorize edilmiştir.

Her iki âyet birlikte değerlendirildiğinde, istihzâ işlevinin aktarımında âyetler arası bağlamın önemli olduğu anlaşılmaktadır. Sâffât 91. ve 92. âyetlerde birbirini takip eden soru ifadelerinin aynı söylemsel bağlam içerisinde yer alması, ikinci âyetteki istihzâ işlevinin tek başına değil, önceki âyetle birlikte değerlendirilmesi hususunu ön plana çıkarmaktadır. Bu durum, pragmatik anlamın yalnızca tek bir cümle veya âyet düzeyinde değil, metnin daha geniş bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Çalışmanın bulguları, Kur'an çevirilerinde pragmatik anlamın aktarımının yalnızca kaynak ifadelerin sözlüksel ve dilbilgisel karşılıklarının hedef dile aktarılması şeklinde değerlendirilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle soru biçimindeki ifadelerin, bağlama bağlı olarak bilgi isteme işlevinin ötesinde istihzâ gibi pragmatik bir işlev üstlenebilmesi, çeviri sürecinde kaynak metnin iletişimsel amacı ve bağlamsal özelliklerinin dikkate alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. İncelenen örneklerde, istihzâ işlevinin hedef metinde ya doğrudan belirginleştirildiği ya da kaynak metindeki soru yapısı korunarak bağlam aracılığıyla anlamlandırılmasına imkân verildiği

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki aktarım biçimi, incelenen örneklemde pragmatik istihzâ işlevinin hedef metinde farklı yollarla yeniden kurulabildiğini göstermesi bakımından önemli olmaktadır.

Bununla birlikte, bu bulgu açık ve örtük aktarım biçimlerinin her durumda birbirinin yerine geçebileceği şeklinde anlaşılmamalıdır. Kur'an çevirilerinde pragmatik anlamın aktarımı değerlendirilirken, yalnızca istihzâ işlevinin hedef metinde ne ölçüde belirginleştirildiği değil, aynı zamanda Kur'an'ın dilsel ve üslupsal özellikleri, soru yapısının korunması, açık ve örtük anlam katmanları ile âyetler arasındaki bağlamsal ve söylemsel ilişkiler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıdan açık aktarım, kaynak metindeki soru biçiminin ve örtük pragmatik işlevin korunmasına imkân sağlarken, örtük aktarım, kaynak metinde bağlam aracılığıyla ortaya çıkan istihzâ işlevinin hedef metinde daha belirgin hâle getirilmesine imkân sunmaktadır. Dolayısıyla aktarım biçiminin değerlendirilmesinde tek başına açıklık düzeyi değil, kaynak metindeki pragmatik işlev ile hedef metindeki ifade biçimi arasındaki ilişki belirleyici olmaktadır.

Sonuç olarak, Sâffât 91.–92. âyetleri üzerinde gerçekleştirilen bu inceleme, Kur'an'ın pragmatik anlamının aktarımında bağlamın belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle birbirini takip eden âyetlerde aynı pragmatik işlevin farklı dilsel biçimlerle sürdürülebilmesi, istihzâ anlamının hedef metinde yalnızca doğrudan açıklama yoluyla değil, kaynak metindeki soru yapısının korunması ve bağlamın işletilmesi yoluyla da aktarılabileceğini göstermesi bakımından önemli olmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmanın yalnızca iki âyet ve on Türkçe meâlle sınırlı bulguları, bütün Kur'an çevirileri veya pragmatik istihzâ ifadeleri hakkında genel ve kesin sonuçlara ulaşma konusunda eksik ve yanlış bir yorumlama olacaktır. Bulgular, soru biçimindeki istihzâ ifadelerinin pragmatik aktarımına ilişkin belirli bir örneklem üzerinden değerlendirme sunmakta ve Kur'an

çevirilerinde pragmatik anlamın incelenmesinde âyetler arası bağlamın, söylem bütünlüğünün ve metinsel işlevin dikkate alınmasının önemine dikkat çekmektedir.

Kaynakça

Akdemir, S. (2002). *Kur'ân-ı Kerîm'in Çevirilerinde Dikkate Alınmayan Önemli Bir Üslûp Özelliği Üzerine*. 143-161.

Akgül, A. (2017). *Rabbani Kur'an'ın Manası ve Mesajı (Türkçe Meali Kerim)* (A. Akgül, Ed.). Furkan Neşriyat.

Baker, M. (2011). *In Other Words A Coursebook on Translation* (2. bs.). Routledge. https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9781315619187

Bilmen, Ö. N. (1965). *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (C. 6). Bilmen Yayınevi.

Bulaç, A. (t.y.). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal ve Türkçe Sözlük)*. Girişim Yayınları.

Çantay, H. B. (2005). *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (M. A. Y. Saraç, Ed.). Risale.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). *Saffat Suresi 91-92. Ayetler*. Diyanet İşleri Başkanlığı. Geliş tarihi 30 Ağustos 2026, gönderen https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/saffat-suresi-37/ayet-1/kuran-yolu-meali-5

ed-Dûserî, M. (1426h). *Esmâu Suveri'l Kur'ân ve Fedâ'iluhâ*. Dâr İbni'l Cevzî.

el-Beydâvî, A. (2000). *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl*. Dâru'r Raşîd. http://archive.org/details/20200114_20200114_1124

Emery, P. G. (2004). Translation, Equivalence and Fidelity A Pragmatic Approach. *Babel*, *50*(2), 143-167. https://doi.org/10.1075/babel.50.2.05eme

er-Râzî, M. (2008). *Mefâtîhu'l-Gayb*. dâru'l Fikr. http://archive.org/details/mghtrazi

et-Taberî, M. (1994). *Câmiʿu'l-Beyân ʿan Teʾvîli Âyi'l-Kurʾân* (B. Marûf & İ. el-Harastânî, Ed.; C. 19). Mu'essestu'r Risâle. http://archive.org/details/2_20220704_20220704_1826

Fîrûzâbâdî, M. (1996). *Basâ'iru Zevi't Temyîz fî Letâ'ifi'l Kitâibi'l Azîz*. el-Meclisu'l Alâ li'l Şu'ûni'l İslâmiyye-Licnetu İhya'i't Turâsi'i İslâmî.

House, J. (2018). Translation studies and pragmatics. İçinde C. Ilie & N. R. Norrick (Ed.), *Pragmatics and its Interfaces*. John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/https://doi.org/10.1075/pbns.294

Öztürk, Y. N. (1993). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Yeni Boyut.

Parlıyan, A. (2016). *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali: Özlü Tefsir*. Konya Kitapçılık.

Sağlam, B. (t.y.). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Tebliğ Yayınları.

Şimşek, Ü. (2005). *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. Zafer Yayınları.

Yazır, E. M. H. (1935). *Hak Dini Kuran Dili Yeni Meallı Türkçe Tefsir*. Matbaai Ebüzziya.

BÖLÜM 6

BAŞLANGIÇTAN 1917 YILINA KADAR RUSYA'DA EDEBİ ÇEVİRİ FAALİYETLERİNE KISA BİR BAKIŞ

LEYLA ŞENER[1]

Giriş

Rusya'da edebi çeviri faaliyetleri konusu Rus araştırmacıların sık gündeme getirdiği ve tartıştığı konulardan biridir. Yine de Rusya'da edebi çeviri faaliyetlerinin tanımını, özelliklerini, farklı yönlerini inceleyen kapsamlı araştırmaların sayısı yok denecek kadar azdır.

Rusya'da edebi çeviri faaliyetleri konusu XX. yüzyılın ikinci yarısında önde gelen edebiyat kuramcıları tarafından incelenmiştir. Ancak bu çalışmaların, belirli bir çevirmenin ya da yazarın eserlerinin çevirisi analiziyle ilgili olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Yu. D. Levin'in kaleme aldığı "XIX. Yüzyıl Rus Çevirmenleri ve Edebi Çevirinin Gelişimi" (Левин 1985), V. E. Bagno'nun "Rus Kültür Tarihinde Edebi Çevirinin Yeri" (Багно 2016), E. G. Etkind'in "Tredyakovki'den Puşkin'e – Rus Çevirmen

[1] Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Orcid: 0000-0002-1036-9931

Şairler" (Эткинд 1973) kitapları bu tür çalışmalara örnek ve yararlanılabilecek değerli kaynaklardır.

Aleksey İvanoviç Sobolevski (1856-1929), Dmitri Sergeyeviç Lihaçov (1906-1999) Nikita Aleksandroviç Meşerski (1906-1987) gibi önde gelen filologlar Eski Rusya'da edebi çeviri faaliyetleri konusunun kuramsal çerçevesini çizerek belirli dönemler altında inceleyen araştırmacılardır. D. S. Lihaçov'un kaleme aldığı "Tekstoloji" (Лихачев 2006) başlıklı kitabı eski Rus el yazmalarının incelenmesi, metinlerin tarihi ve bunların yayınlanma yöntemleri ele alan klasikleşmiş bir bilimsel kaynaktır. N. A. Meşerski'nin "IX–XV. yüzyıllara Ait Eski Slavca ve Rusça Çeviri Metinlerinin Kaynakları ve Yapısı" (Мещерский 1978) ve A. İ. Sobolevski'nin "XIV—XVII. yüzyıllara ait Moskova Dönemi Edebi Çeviri Eserleri" (Соболевский 1903) başlıklı kitapları söz konusu yüzyıllarda edebi çeviri faaliyetleri konusunda geniş bilgiler içeren değerli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bilimler Akademisi üyelerinin hazırladığı "Eski Rus Eserleri Kütüphanesi" (Библиотека литературы Древней Руси, http://www.pushkinskijdom.ru) internet sayfasında yer alan farklı türden sözlükler, özellikle üç ciltlik "Eski Rus Yazarları Sözlüğü" (Словарь книжников и книжности Древней Руси 1987-1992) konuya ışık tutabilecek değerli kaynaklardır.

Rusya'da edebi çeviri faaliyetlerini konusunda yararlanılabilecek bir diğer önemli kaynak ise O. E. Semenets ve A. N. Panasyev'in imza attıkları "Çeviri Tarihi" (Семенец Панасьев 1991) kitabıdır. Söz konusu araştırmacılar bu kitabında XVIII. yüzyılda Rusya'da yapılan çeviri çalışmalarına geniş yer vermiştir.

Yukarıda sıraladığımız kaynaklar dışında XVIII. yüzyılda Rusya'sında çeviri faaliyetleri hakkında önemli bilgiler içeren iki kolektif çalışma dikkati çekmektedir. E. P. Buharkin'in editörlünde ansiklopedik bir sözlük niteliğinde hazırlanan "Rusya-Avrupa Edebi

İlişkileri" (Русско-европейские литературные связи 2008) ve A. M. Pançenko'nun editörlüğünde Bilimler Akademisi üyelerinin hazırladığı üç ciltlik "XVIII. yüzyıl Rus Yazarları Sözlüğü" (Словарь русских писателей XVIII века 1988- 2010) kitapları da konuya ışık tutabilecek önemli kaynaklardır.

XVIII. yüzyıl Rusya'sında çeviri faaliyetlerini inceleyen en önemli çalışmalardan biri editörlüğünü Yu. D. Levin'in üstendiği "Rusya'da Edebi Çeviri Tarihi" (История русской переводной художественной литературы 1995) kitabıdır. Rusçaya çevrilmiş edebiyat eserlerini tarihsel olarak inceleyen kolektif bir çalışmadır. İki cilt halinde yayımlanan kitabın ilk cildi nesir eserlerin çevirisini, ikinci cildi ise tiyatro eserleri ve nazım türündeki çevirileri konu almaktadır. Kitabın ilk cildinde Eski Rusya'da edebi çevri faaliyetlerine ayrılan geniş bir bölüm de yer almaktadır.

Bu kitabın devamı niteliğindeki P. R. Zaborov'un editörlüğünü üstlendiği "1880-1825 Yılları Arası Rusya'da Edebi Çeviri Tarihi" (История русской переводной художественной литературы 1800–1825 гг. 2022) başlıklı çalışma XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da çeviri faaliyetleri konusunu araştırırken yararlanılabilecek değerli bir çalışmadır.

XIX. yüzyıl Rusya'sında çeviri faaliyetlerini inceleyen belli-başlı çalışmalar arasında A. N. Grivenko'nun "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'da Edebi Çeviri Tarihinden" (Гаривенко 2002) ve D.N. Jatkin'in "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'da Edebi Çeviri Tarihinden (Kestiler)" (Жаткин, 2019) başlıklı kitapları öne çıkmaktadır.

Bunların yanı sıra G. T. Huhuni ile L. L. Nelyubin'in XIX. yüzyıl Rusya'sında çeviri faaliyetlerine geniş yer ayırdıkları "Çeviribilim" (Хухуни Нелюбин 2008) kitabı da bu konuda çalışmalara kılavuz edecek kaynaklardan biridir.

Görüldüğü gibi Rus edebiyatı ve Rusça çeviri çalışmaları araştırmacıları Rusya'da edebi çeviri faaliyetleri konusuyla ilgilenmiş ve bu konuda birçok ders ve araştırma kitabı, monografi ve makale kaleme almıştır. Bununla birlikte konu üzerine sistemli ve kapsamlı incelemeler azdır. Konuyla ilgili bilgilerin genelde ayrı ayrı dönemlerin veya eserlerin çevirilerini ya da farklı lengüistik sorunları inceleyen kitaplarda yer aldığı dikkat çelmekledir.

1. Rusya'da Edebi Çeviri Faaliyetlerinin Belli Başlı Dönemleri

Rus araştırmacın M. L. Alekseyeva'ya göre çevirinin tarihsel gelişimini sınıflandırırken iki temel yaklaşım ortaya çıkmaktadır Bunlardan ilki tarihsel ya da edebi-tarihsel, ikincisi ise kavramsal yaklaşımdır (Алексеева 2011: 8).

Çalışmamızın konusu edebi çeviri tarihiyle ilgilidir. Edebi çeviri tarihi genel olarak edebiyatın gelişimi ya da başka bir deyişle edebiyat tarihi ile bağlantılıdır. Bu nedenle, Rusya'da çeviri faaliyetlerinin dönemlerini belirlerken Rus edebiyatının tarihsel gelişimini temel aldık. Buna göre başlangıçtan 1917 yılı Ekim Devrimine kadar geçen süreçte Rusya'da edebi çeviri faaliyetlerini aşağıda yer alan belli başlı dört dönem altında incelemenin uygun olacağına kanaat getirdik:

Birinci Dönem: IX.-XVII yy. Arası Eski Rusya'da Çeviri Faaliyetleri

İkinci Dönem: XVIII. yüzyıl Rusya'sında Çeviri Faaliyetleri

Üçüncü Dönem: XIX. Yüzyıl Rusya'sında Çeviri Faaliyetleri

Dördüncü Dönem: XX. Yüzyılın İlk Yıllarında Rusya'da Çeviri Faaliyetleri

Birinci Dönem: IX.-XVII yy. Arası Eski Rusya'da Çeviri Faaliyetleri

İlgili incelemelerde Eski Rusya'da çeviri faaliyetleri Kiev'de yapılan çeviri faaliyetlerinin incelenmesi ile başlayıp, Rusya'nın Batı Avrupa ile geniş iktisadi ve siyasi ilişkiler kurduğu XVII. yüzyıla kadar geçen dönemi kapsamaktadır (Нелюбин, Хухуни 2006: 12).

Eski Rusya'da çeviri faaliyetleri belli başlı birkaç dönem altında incelenebilir. IX.- XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden ilk dönemde Kilisenin çevrilen metinlerin konusunu, türünü ve tarzını belirlediği gibi, çeviri yöntemini belirlediğini söyleyebiliriz.

XIII. – XV. yüzyıl arasını kapsayan ikinci dönem Rusya, Moğol-Türk istilası altındadır. Çoğu ütopik eserlerin oluşturduğu XIII. – XIV. yüzyıl tarihli çevirilerin çağın eğilimlerine cevap vermektedir. Çeviriler genelde Grekçeden yapılmakta, bununla birlikte bazı çevirmenler Latince ve İbranice kaynaklardan da yararlanmaktadır. Bu dönemde çevrilen "Hindistan Çarlığı Menkıbesi" (Сказание об Индийском Царстве), "Şahaişi'nin On iki Rüyası" (Слово о двенадцати снах Шахаиши), "Romalı Macarius Hikâyesi" (Повесть о Макарии Римском) gibi eserler Rus okurunu adaletin, özgürlüğün, barışın hâkim sürdüğü ütopik ülkelere götürmüştür.

XV. yüzyıldan itibaren çevirmenlerin ismi yavaş yavaş belirtilmeye başlanmıştır. Yazar ve çevirmen Dmitri Gerasimov (1465-1535/1536) Rus çeviri tarihinde ismi bilinen ilk çevirmendir. Latince, Almanca, İtalyanca, Grekçe bilen Gerasimov, Moskova Büyük Prensi III. Vasili'inn önde gelen diplomatlarından biridir. Elçi olarak görevini çeviri işiyle birlikte yürütür. D. Gerasimov'un Latince'den IV. yüzyılda yaşayan Romalı düşünür Donat'ın yazdığı ve XV. yüzyılın başlarına kadar Avrupa okullarında Latince ders

kitabı olarak kullanılan Gramer'ini çevirdiği kabul edilir (Şener 2015a: 133-135).

XV. yüzyılın sonu – XVI. yüzyılın başını kapsayan dönemde Rusya'da çeviri faaliyetleri Maksim Grek ve öğrencilerinden oluşan grubun çeviri çalışmaları ile öne çıkar. Moskova çeviri ekolünün kurucusu sayılan Grek için önemli olan dilin gramerini kavramaktır. Rusya'da çeviri hakkında günümüze kadar ulaşmış ilk görüşler ona aittir. İçeriğini iyice anlayabilmek için çevrilecek yazının titizlikle incelenmesi gerektiğini vurgulayan M. Grek, bunun için çevirmenin sadece dil bilmekle kalmayıp, ciddi filolojik bilgilere sahip olması gerektiğini de savunmuştur. Grek'e göre çok iyi bir eğitim alan, grameri ve retoriği bilen çevirmen asıl metni tahlil edebilmeli ve kelimesi kelimesine çeviri yöntemini uygularken gerektiğinde kelimeleri metnin bağlamını göz önünde tutarak seçebilmelidir (Şener 2015b: 317-321).

Rus kültürünün yavaş yavaş kilisenin etkilerinden kurtulup evrenselleşmeye başladığı XVII. yüzyılda, eskiden çoğunlukla dini görevlilerin uğraşı olan okuma ve yazma, köylülerden toprak sahiplerine kadar geniş sosyal sınıflara yayılır. Bu yüzyılda çıkan kitapların sayısı, önceki bütün yüzyılların toplamından sayıca fazladır. Kitap yazarları ve çevirmenler artık isimlerini belirtmektedir. Çevirilerin sayısı hızla arttığı gibi kaynak dil/diller de değişmiştir. Çeviriler genelde Avrupa'nın bilim dili sayılan Latinceden yapılır; en çok çeviri yapılan ikinci dil ise Lehçedir. Almanca ve Belarusçadan da az sayıda çeviriler yapılır. Bununla birlikte söz konusu dönemde ilk kez Fransızcadan çeviriler yapılır.

XVII. yüzyılda çevrilen dini metinlerin sayısı azalır. Tarih ve coğrafya konulu metinlerin çevirilerinin yanı sıra avcılık, binicilik, yemek kitapları, ekonomi, işletme vs. gibi günlük hayatı konu alan kitaplar da çevrilmektedir. Ayrıca retorik, astronomi ve astroloji, aritmetik, geometri, anatomi ve tıp konulu bilimsel metinlerin çevirileri de yaygınlık kazanır.

Bu dönemde bilimsel çalışmaları dışında roman, hikâye ve hikâye derleme kitapları, tiyatro eserleri, ayrıca fabl ve şiir gibi eserler de çevrilir. Rus okuru Batı Avrupa'da yaygın bir tür olan şövalye romanıyla ve Rönesans Döneminde sevilen bir tür olan novella ile tanışır. Bu yüzyılda Rus okuru ayrıca Ovidius'un "Değişimler"i, Ezop'un fablları, Homeros'un "İliyada" eseri gibi Antik edebiyatın önemli eserlerin çevirilerini de okuma fırsatı bulur.

XVII. yüzyılda yabancı ülkelerle ilişkileri sürdürmek amacıyla 1549 – 1720 yılında kurulan Posol'da (sefaret) çalışan çevirmenlerin çalışmaları dikkate değer. Bu çevirmenler Moskova sefirlerine yurtdışında refakat ediyorlar, resmi yazışmaları ve ayrıca kitap da çevirmektedir.

Rus edebiyatının da hızla geliştiği XVII. yüzyılda görüldüğü gibi çeviri alanında önemli yenilikler yaşanır. Rusya bu kazanımlarla çeviri alanında bir Rönesans yaşayacağı XVIII. yüzyıla girecektir (Şener 2015a: 119-123).

İkinci Dönem: XVIII. yüzyıl Rusya'sında Çeviri Faaliyetleri

XVIII. yüzyılın başlangıcı Rusya tarihinde Büyük Petro Dönemi olarak bilinmektedir. Büyük Petro döneminde Rusya Devleti dünya imparatorluğu haline gelir. Bunda Petro'nun yirmi beş yıldan uzun süren iktidarı sırasında gerçekleştirdiği reformların etkisi büyüktür. Onun reform hareketleri hayatın bütün alanlarını kapsadığı gibi çeviri alanını da kapsamıştır.

XVIIII. yüzyılın başında çeviriler, Rusça metinlerin yüzde doksanını oluşturmaktadır. Bu çeviriler öncelikle bilgi veren türde (savaş sanatı, hukuk, mühendislik, mimari, matematik, astronomi, coğrafya) metinlerdir (Şener 2013: 569-576; 2023: 149-162).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da Mihail Vasilyeviç Lomonosov'un (1711-1765) çeviri faaliyetleri öne çıkmaktadır. Latince, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Grekçeden çeviri yapan

M. V. Lomonosov'a göre Rusça: "İspanyolcanın ihtişamını, Fransızcanın canlılığı ve etkileyiciliğini, Almancanın sert ifade gücünü, İtalyancanın şefkatini, üstüne üstlük Eski Yunanca ile Latincenin özlü ifade gücünü ve zenginliğini birleştirir" (Şener 2013: 574; Хухуни, Нелюбин, 2006, 210). Lomonosov böylece Rusçanın karmaşık bir yabancı metni olsa bile doğru ve anlaşılır bir şekilde verebilme olanaklarına sahip olduğunun altını çizer (Şener 2025:19).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı Rusya'da edebi çevirilere ağırlık verilmeye başlandığı gözlemlenmektedir. Rusçaya çevrilen ilk romanlar arasında, Fransız yazar P. Talemann'ın "Aşk Adasına Seyahat" eseridir. Eseri Rusçaya o yıllarda öğrenci olan Vasili Kiriloviç Tredyakovski (1703-1796) kazandırmıştır. "Aşk Adasına Seyahat" Rusça basılan ilk roman özelliğini taşımaktadır. Latince, Fransızca, Almanca ve İtalyancadan çeviri yapan V. K. Tredyakovski, XVIII. yüzyılın önde gelen çevirmenlerindendir.

Çeviri hakkında ileri sürdüğü görüşlerini sistematik bir şekilde ortaya koyan V. K. Tredyakovski'yi Rusya'da ilk çeviri kuramcısı olarak nitelendirebiliriz. Kitaba yazdığı önsözde çeviri hakkında görüşlerine yer veren Tredyakovski çeviride eserin içeriğini korumak gerektiğini vurgulamaktadır. Çevrinmenin öneminin altını şu sözlerle çizmiştir: "Çevirmeni yazardan ayıran tek şey ismidir". Bu ifadeye birçok yorum getirilmiştir. İlgili incelemelere ve çevirilerine dayanarak burada kastedilenin her şeyden önce çevirinin bir sanat olduğunu, çevirmenin ise çevirdiği eser üzerinde yazarı kadar sorumluluk sahibi olması gerektiğinin altı çizildiği kanaatindeyiz (Şener 2016: 1485).

Çeviri faaliyetlerinin temelleri atılarak temel ilkeleri belirlendiği dönem Rus edebiyatında klasisizmin hüküm sürdüğü yıllardır. 1760'lı yıllarda çevirinin faydacı ve bilgilendirme amaçlarına hizmet eden bir zanaattan, ustaların meşgul olduğu bir sanata dönüştüğü söylenebilir. Çevirmenler arasında çağın en önemli

yazarları yer alır. Ancak bunların asıl amacı eserlerin biçiminden ziyade anlamını Rusçaya aktarmaktır. Örneğin Tredyakovski Fransız, ilahiyatçı ve düşünür F. Fénelon'un (1651–1715) nesir türünde yazdığı "Telemakhos'un Serüvenleri" (Fransızca: "Aventures de Télémaque", 1699; Rusça «Приключения Телемака») başlıklı felsefi-politik eserini Rusçaya nazım şeklinde çevirmiştir (Şener 2025: 182).

Klasisizm dönemi Rus çevirmenleri aynı Petro döneminde olduğu gibi ağırlıklı olarak nazım türünde çevirileri ile meşgul olmaktadır. Çevirilerin birçoğu çevirmen ismi belirtilmeden basılmaktadır. Ancak okurun ilgisini çekmek amacıyla tanınan yazarların yaptığı çevirilerde genellikle isimler belirtilmektedir.

Edebi çeviri özellikle XVIII. yüzyılın sonunda, II. Ekaterina döneminde (1762-1796) gelişmiştir. Birkaç dil bilen İmparatoriçenin kendisi de Fransızcadan çeviri yapmaktadır. 1767 yılında saray danışmanları ile birlikte gittiği Volga nehri gezisi sırasında Fransız yazar Jean-François Marmontel'in (1723-1799) "Belisarius" romanını çevirmiştir (Şener 2025: 58). İmparatoriçe 1768 yılında "Yabancı Kitapları Rusçaya Çevirme Cemiyeti" başlığı altında, bünyesinde yüzden fazla çevirmen toplayan bir kurul oluşturur. Kurul çevirmenleri on beş yıl içinde yüz on iki kitabı Rusçaya kazandırmıştır. Bunların arasında öncelikle Fransız Aydınlanma yazarlarının eserleri dikkat çekmektedir (Şener 2025: 182).

V. K. Tredyakovki, şair ve dramaturg Aleksandır Petroviç Sumarokov (1717-1777), A. P. Sumarokov (1717 – 1777), Denis İvanoviç Fonvizin (1745–1792), Mihail Nikolaeviç Muravyev (1845-1900), Vasiliy İvanoviç Maykov (1728-1778), Denis İvanoviç Fonvizin (1745–1792), İvan İvanoviç Hemnitser (1745-1784), Gavriil Romanoviç Derjavin (1743-1816) gibi XVIII. yüzyıl Rus edebiyatının birçok önde gelen yazarı da çeviriyle ilgilenmektedir. Bu dönemde çeviri saygın bir uğraş haline gelir. Kadınlar da dahil olmak üzere farklı sınıfların temsilcileri, çevirmenliği meslek edinir.

Ekaterina Alekseyevna Dolgorukova (I747-179I),, Mariya Vasilyevna Hrapovitskaya (1752-1804), Varvara Vasilyevna Golitsina (1752-1815), Ekaterina Mihaylovna Golitsina (1763,1823), Anna Mihaylovna Volkonskaya (1776-1827) ve Mariya Grigoryevna Orlova ilk Rus kadın çevirmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tiyatro eserleri, hik6ae, roman, şiir gibi edebiyatın neredeyse bütün türlerinden çeviri yapan ilk Rus kadın çevirmenler, eserleri genel olarak asıl dilden çevirdikleri dikkati çekmekledir (Şener 2022: 71-75).

XVIII. yüzyılın sonunda çeviri eserlerin sayısının arttığının, çeviri etkinliğinin Rus kültür hayatında daha önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. En çok Fransızcadan çevri yapılmaktadır. Fransızca, Almanca ile birlikte çeviride aracı dil olarak da kullanılmaktadır. Yüzyılın sonuna doğru İngilizceden de çeviriler yapılmaya başlanmıştır. Bunun dışında bazı çevirmenler İtalyanca, İspanyolca, Lehçe gibi dillerden de çeviri yapmaktadır. (Семенец О. Е., Панасьев А. Н. 1991: 183-191; Хухуни Г.Т. Нелюбин Л.Л. 2008: 118-130.). Söz konusu dönemde V. V. Tredyakovski, yazar ve çevirmen Vladimir İgnatyeviç Lukin (1734-1794, yazar, eleştirmen, tarihçi Nikolay Mihayloviç Karamzin (1788-1826) Rusçaya kazandırdıkları eserler ve ileri sürdükleri çeviri görüşleri bakımından öne çıkan isimlerdir.

XVIII. yüzyılın son yıllarında Rusya'da yaygın olarak kullanılan 'Ruslaştırma ya da yerelleştirme' olarak tanımlayabileceğimiz çeviri yöntemini tercih edilmektedir. Özellikle tiyatro eserlerinin çevirisinde kullanılan bu yöntemin öncüsü V. İ. Lukin'dir. Molière'in ardılı olarak nitelendirilen Fransız yazar Jean-François Regnard'ın (1655-1709), "Sakin Adam ("Le Distrait", 1697) komedyasını V. İ. Lukin «Задумчивой» başlığıyla Rusçaya uyarlamıştır. Çevirmenin Rus yaşam tarzına uygun hale getirerek kazandırdığı bu komedya onun taraftarı olduğu yerelleştirme prensiplerini nasıl uyguladığına dair en önemli örneklerinden birini

teşkil etmektedir. Lukin şiir şeklinde yazılan asıl eseri nesir olarak Rusçaya uyarlamış, bazı kahramanların isimlerini Rusya'da yaygın olarak kullanılan Ortodoks azizlerin isimleriyle değiştirmiş, olayları Paris'ten Rus şehirlerinden birine taşımıştır. Ayrıca kişilerin konuşmalarına onlara ulusal özellikler kazandıran Rusça deyim ve ata sözleri ilave etmiştir (Şener 2025: 84).

Çeviri eserlerin yazarları belirtilmekle birlikte, "ünlü", "şanlı" gibi sıfatlarla nitelendirilmektedir. Rus okuyuculara öncelikle tanınan eserleri sunmaya çalışan Rusça çevirmenler, onları Avrupa kültürünün bir parçası olduğunu hissettirmeyi amaçladıkları söylenebilir (Şener 2025: 83).

Üçüncü Dönem: XIX. Yüzyıl Rusya'sında Çeviri Faaliyetleri

XIX. yüzyılı "Rus edebiyatının altın çağı" olarak tanımlanmaktadır. A. A. Alekseyeva'ya göre söz konusu yüzyılı Rusya'da edebi çevirinin altın çağı olarak da tanımlanabilir (Алексеева 2004: 94). Yüzyılın hemen hemen bütün büyük yazarları çeviri yaptığı gibi, çeviri hakkında görüşler de ileri sürmüştür. XIX. yüzyılın ilk yarısında büyük Rus şairler Vasiliy Andreyeviç Jukovski (1783-1852), Aleksandır Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), Mihayil Yuryeviç Lermontov (1814-1841), ayrıca şair, dramaturg, eleştirmen Pavel Aleksandroviç Katenin (1792-1853), Homeros'un "İlyada" eserinin çevirmeni şair Nikolay İvanoviç Gnediç'in (1784-1833), Charles Dickens'in (1812-1870) çevirmeni İrinarh İvanociç Vvedenski'nin (1813-1855) isimleri öne çıkmaktadır.

V.A. Jukovski Rus okuyucuyu dünya edebiyatının en önemli yazar, şair ve düşünürlerinden Johann Wolfgang Von Goethe (1749-1832) ve Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759-1805), ayrıca Friedrich Gottlieb Klopstock'un (1724-1803) şiirleriyle tanıştıran ilk kişidir (Алексеева 2004: 95). Bir çevirmen olarak Jukovski'nin Rusçaya kazandırdığı Aydınlanma Dönemi Fransız

yazarlarından François Marie Arouet Voltaire'in (1694-1778) "Orleans'lı Bakire" ("La Pucelle", 1730) şiiri Rusya'da çeviri tarihinin "şaheseri" olarak kabul edilmektedir (Şener 2015: 112).

XIX. yüzyılın ortalarında «Современник», «Отечественные записки», «Сын Отечества», «Библиотека для чтения» gibi dergiler çok popülerdir. Rus okuru ilk kez bu dergilerin sayfalarında birçok Avrupalı ve Amerikalı yazarın eserleriyle tanışma fırsatı bulur. Söz konusu dergilerde Charles Dickens (1812-1870), William Thackeray (1811-1863), Guy de Maupassant (1850-1893), Daniel Defoe (1660-1731) vb. önemli yazarların eserlerin Rusça çevirisi yayımlanır. Bu dönemde özellikle William Shakespeare (1564-1616), J.W. Goethe, F. Schiller ve Christian Johann Heinrich Heine'nin (1797-1856) eserlerine ilgi büyüktür.

Söz konusu dönemde Visariyon Grigoryeviç Belinski'nin (1811-1848) edebi çeviri görüşleri, ayrıca Nikolay Gavriloviç Çernişevski (1828-1889), Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov (1836-1861), Dmitri İvanoviç Pisarev (1840-1868) gibi radikal demokrat eleştirmenlerin görüşleri ayrı bir yer tutmaktadır. Edebi çeviriyi halkın eğitimi için güçlü bir araç olarak gören radikal demokratlar çevrilen eserlerin içerik ve ideolojik bütünlüğünü savunarak asıl eserin düşüncesizce kelimesi kelimesine çevrilmesine veya çarpıtılmasına karşı çıkmaktadır.

Rusya'da XIX. yüzyılın ortası, devrimci demokrat ve "sanat için sanat" taraftarları arasında ideolojik ve siyasi mücadelenin yoğun yaşandığı bir dönemdir. Bu mücadele çeviri faaliyetlerine de yansımıştır. Her bir grubun temsilcileri hem çeviri eseri hem de çeviri yöntemi seçimi bakımından farklılık göstermektedir. Yukarıda ismi geçen radikal demokrat düşüncenin temsilcileri, çevirmek için öncelikle toplumsal içerikli eserleri seçmek gerektiğine inanır. Afanasi Afanasyeviç Fet (1820-1892), Apolon Nikolayeviç Maykov (1821-1897) gibi karşı grubun temsilcileri ise daha öznel, felsefi yazı türlerin çevirisine yönelmektedir. Çeviri yöntemi bakımından,

radikal demokrat düşüncenin temsilcileri asıl eserden bir hayli uzaklaşarak çevirmektedir. “Sanat için sanat” taraftarları ise asıl eserin biçim özgünlüğüne ve ayrıntılara dikkat edilerek çevirme gayreti içeresindeler.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında William Shakespeare’in eserlerini çeviren Aleksandır Lukiç Sokolovski (1837-1915) ve Andrey İvanoviç Kroneberg (1814-1855), çevirmen ve yayımcı Nikolay Vasilyeviç Gerbel (1827-1833), hayatı boyunca Dante’nin “İlahi Komedya” çevirisi üzerinde çalışan Dmitri Egoroviç Min (1881-1885), Goethe'nin “Faust” eserini çeviren aynı zamanda zooloji alanında ünlü bir bilim adamı olan Nikolay Aleksandroviç Holodkovski (1858-1921) dönenim en önemli çevirmenleri arasında yer almaktadır.

Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910), Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881), İvan Sergeyeviç Turgenev (1818-1883) gibi büyük Rus yazarları da çeviri ile meşgul olduğunu belirtmemiz gerekir. Yaptıkları çeviriler yazarların kendi eserlerinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Turgenev, ünlü Fransız yazarı Gustav Flaubert'in (1821-1880) öykülerini çevirirken duygu, düşünce ve üslup bakımından kendisine yakın bir yazar seçtiğinden, çevirinin asıl eserlere sadık kaldığını belirtmemiz gerekmektedir. Tolstoy ve Dostoyevski ise çevirdikleri eserleri kendi sanatsal ilkelerine tabi kılmaktadır. İlgili incelemelerde Dostoyevski, Balzac'ın “Eugénie Grandet” romanını çevirirken, örneğin kahramanlarının ifade tarzlarını kendi roman kahramanlarınınkine benzettiği vurgulanmaktadır (Алексеева 2004: 98).

XIX. yüzyılın son çeyreğinde de Rusya’daki çeviri eser sayısı artmaya devam etmiştir. İngilizce ve Fransızcadan genelde nesir, Almancadan ise nazım türünden eserler çevrilmiştir. Söz konusu dönemde profesyonel olarak edebi çeviri yapan çevirmenler ortaya çıkmıştır. Bunların arasında, H. Heine’nin şiirlerini Rusçaya kazandıran şair, çevirmen, edebiyat tarihçisi, XIX. yüzyıl hiciv

gazeteciliğinin önde gelen isimlerinden Pyotr İsyaeviç Veynberg'in (1831-1908) ismi öne çıkmaktadır.

Dönemin en önemli çeviri teorisyenleri arasında Aleksandır Afanasyeviç Potebnya (1835–1891) ve onun "çevrilemezlik kuramı" dikkat çekmektedir. Farklı dillerin işaret sistemlerinin temel asimetrisine dayanan bu kavrama göre, bir metnin veya sanatsal bir imgenin bir dil ortamından diğerine tam ve eksiksiz çevirisi imkansızdır, çünkü kelime, belirli bir ulusal dilin eşsiz iç yapısı ve çağrışımsal alanından ayrılamaz. Bir dildeki bir kelime başka bir dildeki kelimeyi karşılayamıyorsa, o halde kelimelerin, imgelerin ve duyguların bir araya gelmesiyle oluşan şey hiç karşılanamaz (Потебня 1976: 263).

Dördüncü Dönem: XX. Yüzyılın İlk Yıllarında Rusya'da Çeviri Faaliyetleri

XX. yüzyıl Rusya'da çeviribilimin bir kuram olarak oluştuğu dönemdir. Sovyet dönemi yazarlarının "Ekim öncesi dönem" olarak adlandırdıkları, günümüzde genellikle Rus edebiyatının Gümüş Çağı olarak anılan bu dönem, kronolojik olarak yaklaşık yirmi yıl sürmesine rağmen, Rus kültür tarihinde özel bir yere sahiptir. İlgili incelemelerde XX. yüzyılın başlarında Rus çeviri tarihinin gelişiminde iki temel eğilim hâkim olduğu ileri sürülmektedir (Хухуни, Нелюбин 2008: 171).

Bunlardan ilki, Rus filolojisinin çeşitli dallarında yaşanan gelişiminin bir etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda önemli yer edinmiş akademisyenlerin, uzmanlaştıkları Batı ve Doğu kültürlerinin klasik eserlerinin çevirmenleri olarak görev aldıkları kayda değer. Yabancı dildeki metinlerin çevirileri genellikle kapsamlı ve titiz araştırmaların sonucu olan yorumlarla birlikte sunulmuştur. İkincisi eğilim ise XX. yüzyılın başlarında, dekadans veya modernizm genel başlığı altında gruplandırılan yeni edebi akımlar ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişmiştir. Rus sembolizm

akımın birçok temsilcisi, çeviri alanında etkisini hala koruyan eserler vermiştir.

Çeviriyle meşgul olan ünlü filologları arasında edebiyat tarihçisi, “Tarihsel poetika” kuramının kurucusu Alexandır Nikolaeviç Veselovski'nin (1838–1906) ismi öne çıkmaktadır. Çevirmen olarak ismi her şeyden önce İtalyan edebiyatının önde gelen isimlerinden Giovanni Boccaccio’nun (1313-1375) "Dekameron" eseriyle bağlantılıdır. Rönesans edebiyatının bu önemli eserini çevirirken Veselovski, asıl eserin sözdizimsel özelliklerini birebir kopyalayarak esere azami sadakate ulaşmaya çalışmıştır. Veselovski’den farklı olarak oryantalist, dilbilimci Nikolay Yakovleviç Marr (1864–1934) asıl esere sadık kalmak için kelimesi kelimesine değil, anlamı vermek gerektiğini ifade etmektedir. Marr Rus okurlarını Orta Çağ Gürcü ve Ermeni edebiyatının birçok eseriyle tanıştıran ilk çevirmendir (Хухуни, Нелюбин 2008: 172).

XX. yüzyılın başlarında Rus çeviri tarihinde gelişen ikinci eğilimin önemli temsilcilerinden Konstantin Dmitriyeviç Balmont’tur (1867–1942). Çevirdiği yazarlar arasında Shelley, Kalidasa, Calderon, Poe ve Baudelaire gibi birçok isim bulunmaktadır. İspanyol şair Pedro Calderón de la Barca (1600-1681) çevirisine yazdığı önsözünde çeviri anlayışını ortaya koyan Balmont, çevirmenin asıl amacının eserin bütün özel, ulusal ve zamansal özellikleri aktarmak, bunun yanı sıra şiirin Rusça çevirisine olabildiğince melodi kazandırmak olduğunu ifade etmektedir (Хухуни, Нелюбин 2008: 173).

Dönemin bir diğer önde gelen Rus şairi, sembolizme yakın eserler veren Innokenti Fyodoroviç Annenski (1855–1909), derin bir bilgi birikimine ve zengin bir filolojik kültüre sahiptir. Çevirmen olarak her şeyden önce Euripides'in trajedilerini Rusçaya kazandırmış olmasıyla ün salmıştır (Şener 2024: 51-52.)

Rus sembolizminin önde gelen temsilcilerinden Vyaçeslav İvanoviç Ivanov (1866–1949) gibi önemli bir ismin Alcaeus ve Sappho'nun lirik şiirlerini ve Aeschylus'un trajedilerini Rusçaya uyarlamıştır.

Eski Rusyadan günümüze kadar uzanan dönemde Antik Yunan ve Roma edebiyatının belli başlı şiir, roman ve tiyatro eserleri Rusçaya kazandırılmıştır. Klasik dillerin yanında birkaç Avrupa diline de hâkim çevirmenlerin birçoğu Rus edebiyatının önemli şair ve yazarları arasında yer alması, Rusya'da Antik edebiyat çevirilerinin niteliğini artırmaktadır (Şener 2024: 45-64).

XX. yüzyılın başlarındaki Rus edebiyatının diğer önemli temsilcileri de çeviriyle ilgilenmiştir. Bunların arasında Vergilius'un "Aeneis" eserini, çeviren Rus Sembolizminin kurucusu Valeri Yakovleviç Bryusov (1873–1924), Heine ve İngiliz Romantizm akımının önde gelen temsilcilerinden Byron'un (1788-1824) şiirlerini çeviren sembolist şair Aleksandır Blok (1880-1921), klasik Rus edebiyatının geleneklerini sürdüren, Longfellow'un "Hiawatha'nın Şarkısı"nı Rusçaya kazandıran Nobel edebiyat Ödülü sahibi İvan Bunin (1870-1953) gibi yazarlar öne çıkmaktadır (Хухуни, Нелюбин 2008: 175).

Sonuç

Rusya'da çeviri faaliyetleri çok eskilere dayanır. Diğer Ortaçağ Avrupa devletlerinde olduğu gibi Rusya'da da çevirinin ve edebiyatın başlangıcı, Hıristiyanlığın kabulüne bağlıdır. Eski Rusça çevirmenleri ağırlıklı olarak dini görevlilerdir, bu da edebiyat ve çeviri faaliyetlerinin Hristiyan kilisesine bağlı olarak gelişmesinden kaynaklanan bir özelliktir. Günümüze kadar muhafaza edilen Eski Rusça çeviri elyazmaları genel olarak anonimdir. Eski Rusça çevirileri çoğunlukla Grekçe ve Latinceden yapılmıştır. Bu dönemde kâtipler kopya ettikleri metni, kısaltarak ya da gerekli gördükleri bazı ilaveler yaparak değiştirir. Eski Rusça çevirmenleri/kâtipler ve

hatta bazen okuyucular, çevirdikleri metnin kompozisyonunu değiştirerek, çevirdikleri metni ana eser olarak kullanarak ilgilendikleri (dünya tarihi, eski ahit hikâyeleri vs.) konuda daha büyük, daha kapsamlı metinler oluşturur

Rusya'da edebi nesir çeviri tarihi, P. Talman'ın alegorik romanı "Aşk Adasına Seyahat" romanının çevirisiyle başladığı kabul edilmektedir. "Aşk Adasına Seyahat" romanına yazdığı önsözde Tredyakoski çeviri hakkında görüşlerine de yer vermiştir.

Çeviri faaliyetlerinin temelleri atılarak temel ilkeleri belirlendiği dönem Rus edebiyatında klasisizmin hüküm sürdüğü yıllardır. 1760'lı yıllarda faydacı ve bilgilendirme amaçlarına hizmet eden bir zanaattan, ustaların meşgul olduğu bir sanata dönüştüğü söylenebilir. Çevirmenler arasında çağın en önemli yazarları yer alır. Ancak bunların asıl amacı eserlerin biçiminden ziyade anlamını Rusçaya aktarmaktır. Çevirilerin birçoğu çevirmen ismi belirtilmeden basılmaktadır.

Çeviri faaliyetleri özellikle 1762-1796 yılları arasında, II. Ekaterina döneminde altın çağını yaşar. Ekaterina 'nın kendisi de çeviri yaparak, bu yöndeki faaliyetleri desteklemektedir. 1768 yılında "Yabancı Kitapları Rusçaya Çevirme Cemiyeti" başlığı altında, bünyesinde yüzden fazla çevirmen toplayan bir kurul oluşturur.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yayınlanan çeviri kitaplarının sayısı önemli ölçüde artar, bu da çeviri edebiyatının genel kültürel süreçteki önemli rolünü koruduğu anlamına gelir. Çeviriyle meşgul olanların sayısı artmaktadır. Hala en çok çeviri Fransızcadan yapılmaktadır. Fransızcanın yanı sıra Almanca da aracı dil olarak kullanılmaktadır. Çok sayıda aracı dilden yapılan çevirilerin yanı sıra İngiliz edebiyatından giderek daha fazla çeviri yapılmaktadır. Çeviri eserlerin yazarları belirtilmekle birlikte, "ünlü", "şanlı" gibi sıfatlarla nitelendirilmektedir.

Aynı nesir çevirmenleri gibi XVIII. yüzyılın ilk yarısında şiir çevirmenleri de şiirin üslubundan çok içeriğine önem vermektedir. Bu da onları ülkenin içinde bulunduğu güncel duruma ve kültür ortamına göre çevirdikleri metni değiştirmeye, Rus okuruna 'yaklaştırmaya' ittiği söylenebilir.

Yüzyılın sonunda Rusçaya çevrilen edebi eser sayısı hızla çoğalmıştır, buna şiir çevirileri de dahildir, ancak şiir çevirileri çoğunlukla nesir olarak yapılmaktadır. Şiir çevirisinin şiir şeklinde olma gerekliliği Rus edebiyatında XIX. yüzyılın başında ortaya çıktığının altını çizmek gerekmektedir.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da aynı geçen yüzyılda olduğu gibi Fransız edebiyatından çeviriler ağırlıktadır. Bununla birlikte Alman ve İngiliz edebiyatından çevirilerin birçoğu Fransızca aracı dilden yapılmaktadır.

Her ne kadar Fransız edebiyatı baskın bir rol oynamaya devam etse de 1810 yılından itibaren Rusya'da Alman edebiyatının önem kazandığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte farklı edebiyatlardan farklı edebi türlerin çevrildiği dikkat çekmektedir. Söz konusu dönemde İngiliz edebiyatının klasik yazarlarının eserleri pek çevrilmediği görülmektedir. İngiliz edebiyatından çevirilerin ağırlıklı olarak Fransızcadan yapıldığının altını çizmek gerekir. Zamanının en iyi şairleri şiir çevirmeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde şiir çevirilerinin tarihi birçok bakımdan Rus edebiyatında şiirin tarihiyle kesişmektedir.

XIX. yüzyılın ilk çeyreği Rus çeviri tarihinde istisnai bir dönemdir. Çeviri artık dilden dile yapılan bir aktarmadan ziyade çevirmenin kendi dili üzerinde yaptığı bir çalışma, bir üslup çalışması olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece çevirmen artık edebi sürecin önemli, neredeyse çevirdiği eserin yazarı kadar önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Şener 2025: 182-185).

XIX. yüzyılı Rus edebiyatının altın çağı olduğu kadar Rusya'da edebi çevirinin altın çağı olarak da tanımlanabilir. Yüzyılın hemen hemen bütün büyük yazarları çeviri yaptığı gibi, çeviri hakkında görüşler de ileri sürmektedir.

XIX. yüzyılın ortalarında «Современник», «Отечественные записки», «Сын Отечества», «Библиотека для чтения» gibi popüler dergiler aracılığıyla Rus okuru ilk kez birçok Avrupalı ve Amerikalı yazarın eserleriyle tanışma fırsatı bulur. Devrimci demokrat ve "sanat için sanat" taraftarları arasında ideolojik ve siyasi mücadelenin yoğun yaşandığı bu dönemde her bir grubun temsilcileri hem çeviri eseri hem de çeviri yöntemi seçimi bakımından farklılık göstermektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreğince de Rusya'daki çeviri eser sayısı artmaya devam etmiştir. İngilizce ve Fransızcadan genelde nesir eserler, Almancadan ise genelde şiir çevrilmiştir. Söz konusu dönemde profesyonel olarak edebi çevirisi yapan çevirmenler ortaya çıktı.

Sonuç olarak başlangıçtan 1917 yılı Ekim Devrimine kadar Rus çevirmenlerin, asıl eserin özelliklerini ortaya çıkarma ve bunları aktarmaya çalışma konusunda deneyim kazanarak edebi eserlerin çevirisinde önemli yol kat ettikleri söylenebilir.

Kaynakça

Алексеева М.Л. (2011). К проблеме периодизации истории перевода., Jazyk a kultúra, číslo 8.

Алексеева И. С. (2004). Введение в переводовведение: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв, фак. высш. учеб. заведений. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия».

Багно В.Е. (2016). «Дар особенный»: Художественный перевод в истории русской культуры, М.: Новое литературное обозрение.

Гиривенко А. Н. (2002). Из истории русского художественного перевода первой половины XIX века. Эпоха романтизма . М. : Флинта : Наука.

Жаткин Д. Н. (2019). Из истории русского художественного перевода второй половины XIX века, Флинта.

Заборов П. Р. (2022). История русской переводной художественной литературы 1800–1825 гг.: очерки / Отв. ред. В. Е. Багно, Е. Е. Дмитриева, М. Ю. Коренева. СПб. : Нестор-История.

Лихачев Д. С. Текстология (на материале русской литературы X – XVII вв.), М.: Наука, 2006

Левин Ю.Д. (1985). Русские переводчики XIX века и развитие художественного перевода. Л.: Наука.

Мещерский Н. А. (1978). Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX–XV вв., Л.

Потебня А.А. (1976). Эстетика и поэтика. М.: Искусство.

Сдобников В.В. Петрова О.В. (2001). Теория перевода. Учебник для переводческих факультетов и факультетов иностранных языков. Н.Новгород: Изд-во НГЛУ им. Н.А. Добролюбова.

Семенец О. Е., Панасьев А. Н. (1991). История перевода (Средневековая Азия, Восточная Европа XV – XVIII вв.), К. : Лыбидь.

Соболевский А. И. (1903). Переводная литература Московской Руси XIV— XVII веков, Библиогр. материалы. Санкт-Петербург : тип. Имп. Акад. Наук.

Сорокина, Э. А. (2008). Теория перевода (История отечественного перевода), Москва.

Хухуни Г.Т. Нелюбин Л.Л. (2008). Наука о переводе (история и теория с древнейших времен до наших дней). 2 изд. – Москва : Флинта,

Эткинд Е. Г. (1973). Русские поэты-переводчики от Тредиаковского до Пушкина. Л.

Şener L. (2013). Büyük Petro Dönemi Rusya'da Çeviri Faaliyetleri, Tarih Okulu Dergisi, Eylül 2013, Sayı XV, 569-576.

Şener L. (2015a). Eski Rusya'da Çeviri Faaliyetleri, XI -XVII Yüzyıllar Arası, Grafiker Yayınları.

Şener L. (2015b). Eski Rusya'da Bir Çevirmen: Maksim Grek, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 38. 317-321.

Şener L. (2016). V. K. Tredyakovski'nin Çeviri Faaliyetleri ve Görüşleri, 2. Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi, 12-14 Ekim 2016, Bilecik, Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 1482-1489.

Şener L. (2022). İlk Rus Kadın Çevirmenler. E. Türe (Ed.)., 14. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı içinde, Ankara: Asos. Yay., 71-75.

Şener L. (2023). I. Petro Dönemi Rusya'sında Nesir, Şiir ve Tiyatro Eserleri Çevirisi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 78, 2023, 149-162.

Şener, L. (2024). Antik Edebiyattan Rusça Şiir, Roman ve Tiyatro Eseri Çevirileri. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 51, 45-64.

Şener L. (2025). Avrupa Edebiyatından Rusça Çeviriler, Grafiker Yayınları.

История русской переводной художественной литературы: Древняя Русь. XVIII век / РАН. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); Отв. ред. Ю. Д. Левин. — СПб.: Дмитрий Буланин, 1995. — Т. 1—2.)

Электронные публикации Института русской литературы (Пушкинского Дома) РАН, Библиотека литературы Древней Руси, http://www. pushkinskijdom.ru

Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 1-3. Л.; СПб., 1987-1992. Отв. ред. Д. С. Лихачев.Л.: Наука.

Русско-европейские литературные связи, Энциклопедический словарь, СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, Ответственный редактор П. Е. Бухаркин, 2008

Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 1-3. Л.; СПб., 1988-2010. Ответственный редактор А.М. Панченко. Вып. 1 А-И. Л., 1988; Вып. 2. Выпуск 2. К-П, СПб., 1999; Вып. 3. Р-Я, СПб., 2010.

BİDGE